

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Львів
2018

УДК 17(075.8)
Е88

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 лютого 2018 року № 7)

Рецензенти:

Г. Г. Стельмащук, доктор мистецтвознавства наук, професор
(Львівський національний університету імені Івана Франка)

М. Б. Шевців, кандидат юридичних наук, доцент (Львівський
державний університет внутрішніх справ)

Е88 **Етика** та естетика: навчально-методичний посібник (у
схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара.
Львів: ПП «Арал», 2018. 204 с.

ISBN 978-617-511-262-5

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Етика та естетика». Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що значно полегшує здобувачам вищої освіти вивчення теорії етичної та естетичної форм суспільної свідомості; набуття навичок етичного, естетичного, загальнокультурного аналізу суспільного і культурного життя.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться основами етики та естетики.

УДК 17 (075.8)

© Бліхар В. С. та ін., 2018

© ПП «Арал», 2018

ISBN 978-617-511-262-5

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Тема 1. ЕТИКА ЯК НАУКА ПРО МОРАЛЬ.....	8
1.1. Етика як наука про мораль	8
1.2. Мораль як специфічний спосіб регулювання поведінки людини.....	9
1.3. Функції моралі.....	10
Тема 2. ОНОВНІ ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ.....	18
2.1. Категорії етики як найзагальніші поняття про мораль	18
2.2. Добро та зло – вихідні етичні категорії. Категорії моральної свідомості	22
2.3. Моральна вимога	23
2.4. Моральний вибір	25
2.5. Моральна відповідальність.....	26
2.6. Моральні чесноти і вади	27
Тема 3. МОРАЛЬНІ ВИМІРИ СПІЛКУВАННЯ.....	35
3.1. Моральна культура спілкування. Відкритість і замкненість, монологічність і діалогічність людської особистості.....	35
3.2. Різноманітність передумов і вимірів людського спілкування: толерантність, повага, співчуття, дружба, любов.....	38
3.3. Культура спілкування й етикет	39
Тема 4. ЮРИДИЧНА ЕТИКА: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ДЖЕРЕЛА.....	46
4.1. Професійна етика як самостійна галузь етичної науки. Види професійної етики та їх гуманістична спрямованість.....	46
4.2. Сутність юридичної етики. Особливості професії юриста	49
4.3. Структура, види та джерела професійної етики юриста.....	51
Тема 5. МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК СИСТЕМА ЦІННІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЮРИСТА	59
5.1. Моральна культура особистості: цінності, регулятиви та структура.....	59
5.2. Особливості моральної культури юриста. Моральні вимоги до професійної діяльності правника	61
5.3. Морально-професійні деформації, суб'єктивні та об'єктивні фактори їх виникнення та їх профілактика ..	63

Тема 6. ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ЕСТЕТИКИ.....	73
6.1. Предмет естетики	73
6.2. Естетика у системі наук.....	74
6.3. Структура естетичного знання.....	76
Тема 7. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПОНЯТТЯ ЕСТЕТИКИ.....	83
7.1. Прекрасне і потворне	83
7.2. Піднесене та низьке.....	84
7.3. Комічне і трагічне	86
Тема 8. МИСТЕЦТВО ЯК ФОРМА ТВОРЧОСТІ	99
8.1. Загальна характеристика мистецтва	99
8.2. Функції мистецтва	103
8.3. Система та класифікація мистецтва.....	105
8.4. Загальна характеристика видів мистецтва	106
Тема 9. ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ.....	118
9.1. Особливості та зміст естетичної культури особистості....	118
9.2. Естетичне виховання та його специфіка, методи та засоби.....	119
9.3. Зміст, шляхи та чинники морально-духовного виховання та самовиховання особистості.....	122
ТЕСТИ	135
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ.....	149

ПЕРЕДМОВА

Етика як моральна філософія несе теоретичні знання про моральні цінності, відображає моральну свідомість у всій її складності та суперечливості, дає розуміння морального виміру поведінки особистості, дій соціальних суб'єктів, виступає універсальним способом соціальної регуляції. Предметом естетики є чуттєве пізнання навколишньої дійсності з її різноманітними напрямками. Тяжіння людини до естетичного – це не просто поверхове задоволення її потреб, це постійне внутрішнє зростання, становлення особи, важливий чинник загального розвитку. Без краси як явища, без мистецтва з його безмежним змістом у душі людини втрачається величезний, осяяний сонцем світ високих думок та почуттів. І людина виявляється спустошеною та бідною.

Проблеми моральних та естетичних цінностей особливо гостро постали у період пострадянських трансформацій. Дотепер на наших плечах відчутний тягар ідеології минулого. Перед сучасною цивілізацією постала моральна відповідальність величезної ваги – утвердити принципи гуманізму та поширити їх на всі види планетарного життя. Егоїзм людства небезпечний тим, що загрожує обернутися проти нього самого. Моральне відродження і духовне вдосконалення – мета і засіб прогресивного розвитку суспільства.

Навчальне видання «Етика та естетика (у схемах і таблицях)» є спробою надати організаційно-методичну допомогу здобувачам вищої освіти у засвоєнні наукових аспектів про етичні та естетичні знання. Саме ці важливі знання дадуть нам вміння рухатися нелегкими стежками моральних проблем, допоможуть закласти фундамент, аби на ньому кожний з нас міг самостійно будувати систему своїх переконань, спираючись на котрі, зміг би зробити життєві вибори.

Курс «Етика та естетика» розрахований для викладання матеріалу у закладах вищої освіти III–IV рівня акредитації. Навчально-методичний посібник складений так, що здобувачі мають можливість розширити свої знання з правничих дисциплін, засвоїти допоміжні положення філософії, філософії права, теорії

держави та права, культурології, етики, психології, які необхідні на сучасному етапі українським юристам.

Метою навчально-методичного посібника є також формування юриста як професіонала та його професійного світогляду, сприяння виробленню у нього почуття внутрішнього імперативу службового обов'язку та психологічної готовності до майбутньої правової діяльності.

Особливістю навчально-методичного посібника є те, що в ньому використовуються структурно-логічні схеми та таблиці, з урахуванням новітніх тенденцій і літератури, нових підходів до ряду дискусійних проблем етики та моралі, що буде сприяти ефективному повторюванню та якісному засвоєнню запропонованого матеріалу. У посібнику у формі схем розкрито основні питання, рекомендовані навчальною програмою, до кожної теми подано матеріали для організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти завдання для самоконтролю, визначено теми, індивідуальні освітньо-дослідні завдання, основні ключові терміни та поняття, запропоновано літературу для опрацювання. В кінці посібника подано тестові завдання, словник основних термінів.

Зручність схем у процесі опрацювання навчального матеріалу зумовлена тим, що вони в лаконічному, певним чином спрощеному вигляді дозволяють репрезентувати основну думку, ідею за допомогою умовних елементів. Зорове сприйняття структурно-логічних схем є набагато ефективнішим за рахунок чіткого структурування смислового змісту теми, який подається з урахуванням законів логіки: аналізу, синтезу, порівняння, судження. Основні переваги структурно-логічних схем полягають у тому, що вони: створюють цілісну картину матеріалу, що вивчається, за допомогою наочно-образної систематизації матеріалу, заснованої на асоціативних і логічних зв'язках понять, суджень, висновків; забезпечують концентрацію уваги за рахунок структурованості смислових відрізків, на яких базуються поняття, судження, висновки, за рахунок активізації різних видів мислення забезпечують осмислене засвоєння необхідного змісту матеріалу; демонструють зміст теми за оптимального смислового й інформаційного навантаження: інформація представлена в зручному для сприйняття вигляді, логіка подачі інформації не дає двозначної інтерпретації; допомагають відновлювати цілісну

картину із смислових фрагментів; ураховують спосіб мислення сучасної людини, яка надає перевагу нетекстовій, наочно-образній інформації, і сприяють формуванню культури наукового пізнання, основою якої є вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; сприяють розвитку критичного мислення, формуванню навичок аналізу та синтезу, класифікації та узагальнення.

Курс «Етика та естетика» покликаний розвивати духовність та моральні якості майбутніх правників, підвищувати їхній культурний, загальноосвітній і фаховий рівень. Набуті знання мають характер дороговказу, котрий допоможе зорієнтуватися на незнайомій території, але не можуть замінити власного пізнання. Отримані знання допоможуть вибрати правильну поведінку у потоці все нової інформації, ситуацій і можливостей, застосовуючи критерій їх моральної оцінки. Завдання викладача – допомогти студенту вийти зі свого власного світу у світ високих помислів та ідеалів, які наповнять його радістю осмислення життя і співучастю у творенні істинного, вільного та справедливого суспільства.

Тема 1

ЕТИКА ЯК НАУКА ПРО МОРАЛЬ

1.1. Етика як наука про мораль

1.2. Мораль як специфічний спосіб регулювання поведінки людини

1.3. Функції моралі

1.1. Етика як наука про мораль

Етика є філософською наукою, яка вивчає і досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі та її прояви в різноманітних сферах діяльності.

Її головні завдання полягають у тому, щоб раціонально обґрунтувати мораль, її природу, місце і значення в розвитку людини і суспільства, показати та проаналізувати історичні форми моральності, висвітлити функції та механізм моральної регуляції, розкрити сутність і структуру моральної свідомості тощо.

Гносеологічний аспект етики демонструє філософський підхід до тлумачення основних етичних категорій (добро, зло, справедливість, совість, честь, гідність, обов'язок тощо) і відображає їх змістовне наповнення з точки зору історичного розвитку етики і сучасних досягнень етичної теорії.

Специфіка етики як науки про мораль виявляється у:

- наявності особливого предмета досліджень, яким є мораль;
- особливих методах дослідження, які стосуються вивчення громадської думки та узагальнюють психологічні особливості людини та суспільства;
- способі свого вираження та застосування комунікації (понятійний апарат та термінологія).

Головним предметом етики є мораль. Тракткування моралі, виокремлення її своєрідності та призначення визначають зміст етики.

Через призму розуміння моралі як діяльності етика виступає як наука про специфічну форму людської діяльності, філософська теорія моральності.

Завдання етики полягає в тому, щоб не лише описати, пояснити мораль, а й навчити моралі. Саме тому в системі даної науки вирізняють: а) етичну аксіологію, б) деонтологію (проблеми обов'язку і належного), в) етику, що вивчає мораль певного суспільства з позицій історії та соціології, г) генеалогію моралі, д) історичну етику, е) соціологію моралі, ж) професійну етику. Етика як наука не лише вивчає, узагальнює та систематизує основні принципи та норми моралі, що функціонують у суспільстві, але й сприяє виробленню таких моральних уявлень, котрі максимальним чином відповідають історичним потребам, сприяючи цим удосконаленню людини та суспільства.

1.2. Мораль як специфічний спосіб регулювання поведінки людини

Мораль:

– практично-оцінний спосіб ставлення людини до дійсності, що регулює поведінку з точки зору принципового протиставлення Добра та Зла;

– сукупність вимог, норм, принципів до поведінки людини, її ставлення до інших людей і до себе;

– реальне явище, що виступає основою для людських вчинків;

– система мотивацій поведінки людини;

– ціннісно-смісловне ядро культури.

Мораль – це явище, якому притаманні такі *ознаки*:

– суспільний характер (виникає тільки в суспільстві);

– джерелом моралі є потреба людини жити в суспільстві;

– мораль – об'єктивне явище, не залежне від волі людини;

– мораль виражає інтереси суспільства, панівних у ньому соціальних груп (верств, каст, класів);

– мораль – специфічний тип регулювання відносин людей;

– мораль є одним із способів погодження (гармонізації) індивідуальних і суспільних інтересів;

– нормативний характер;

– імперативність викладу моральних норм;

– специфіка механізму регулювання поведінки людини;

– специфіка санкції (совість і громадський осуд);

– призначення моралі полягає у підтриманні та захисті єдності й цілісності спільноти.

1.3. Функції моралі

Функції моралі – це ролі, які мораль відіграє в суспільстві, забезпечуючи його цілісність, виживання й розвиток. До них відносять такі:

1. *Гуманістичну*. Мораль створює орієнтир людяності, повертає людині цілісність.

2. *Регулятивну*. Оскільки мораль є особливим способом впливу на поведінку людей, вона регулює поведінку як окремої людини у всіх сферах її життєдіяльності, так і різних соціальних суб'єктів, суспільства загалом.

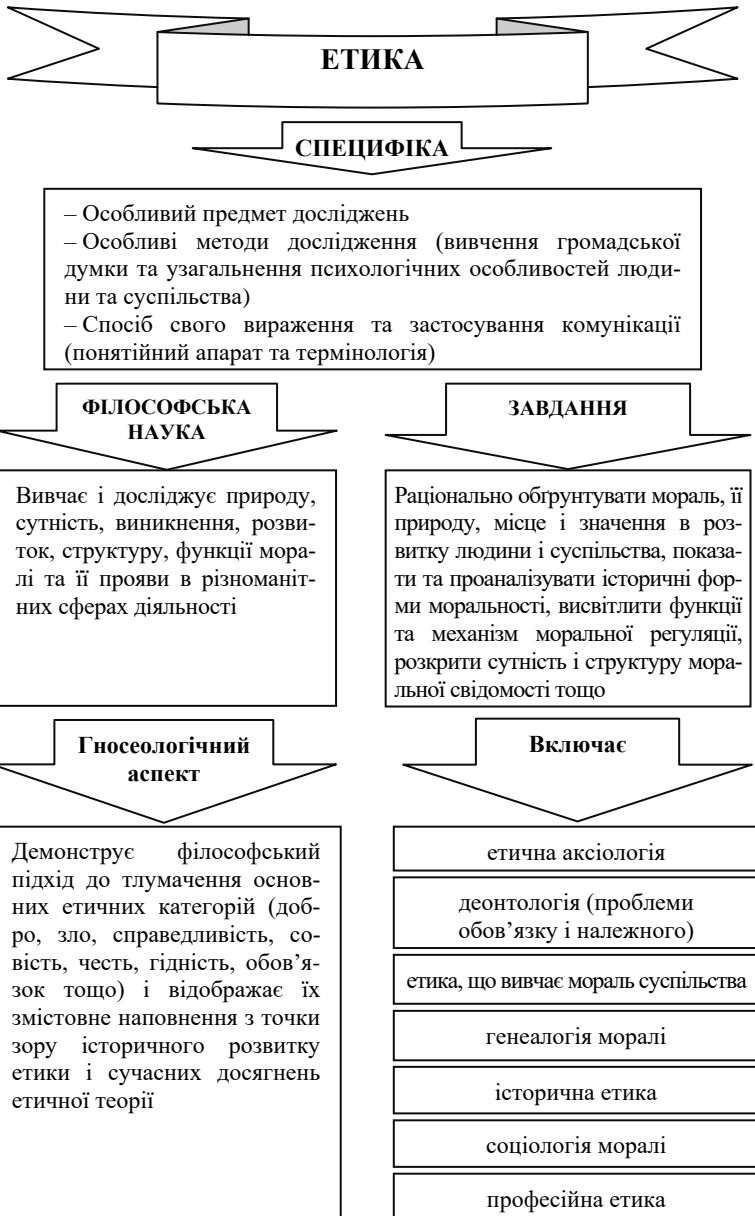
3. *Виховну*. Здійснюється через формування особистості, розвиток її самосвідомості, морального самовдосконалення. Мораль привчає людину дотримуватись правил гідної поведінки, виховує здатність керуватися ідеалами добра, істини, прекрасного.

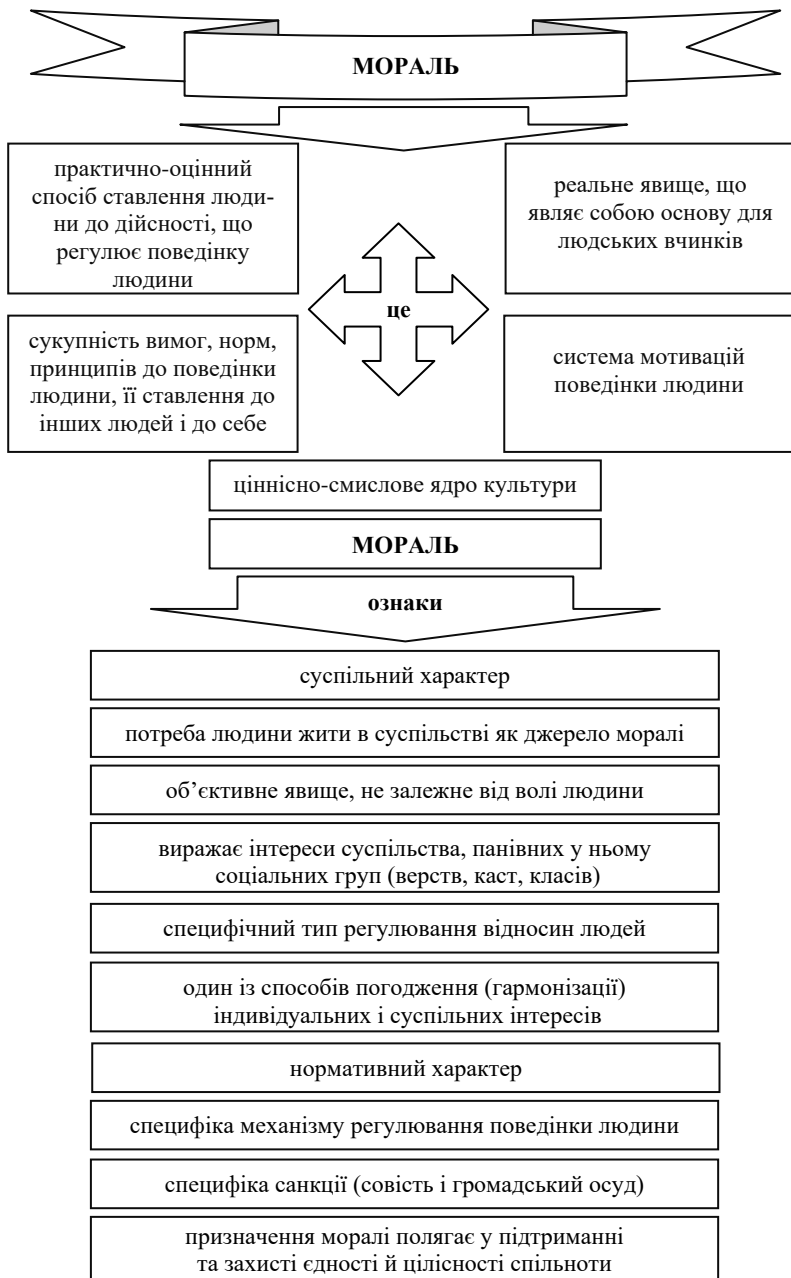
4. *Комунікативну*. Як засіб комунікації, ритуалізована мораль (етикет) вчить, як зустрічати людей і як проваджати, як їх вітати тощо.

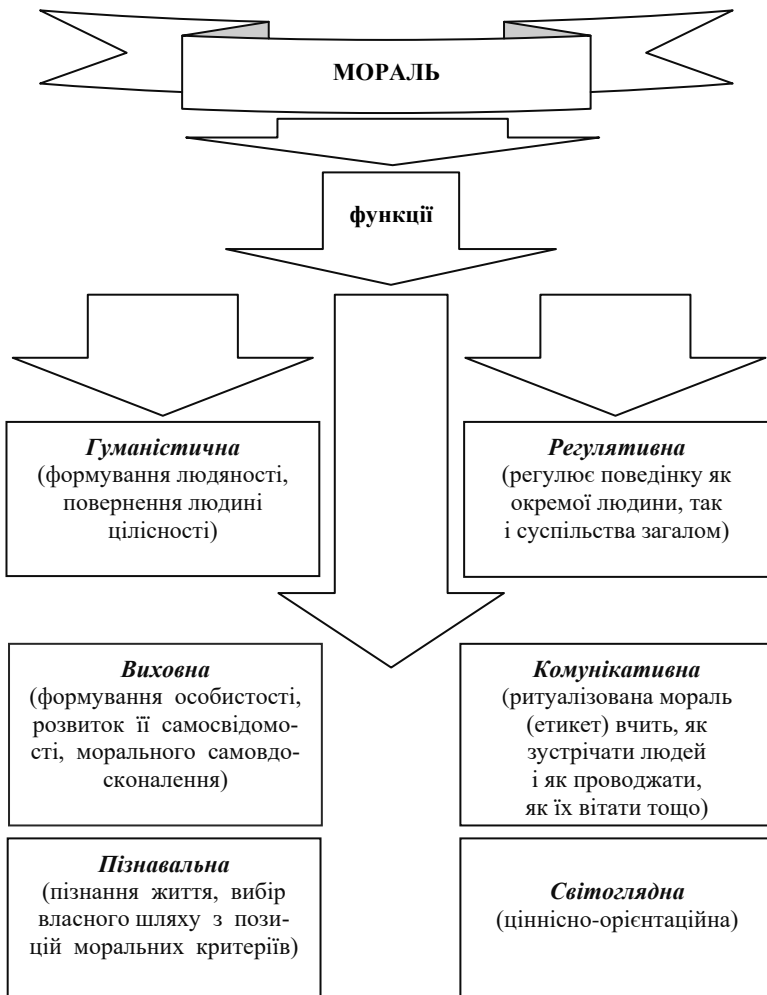
5. *Пізнавальну*. У моральній свідомості світ уявляється крізь призму добра та зла, обов'язку та відповідальності. Пізнання життя, вибір власного шляху здійснюються з позицій моральних критеріїв зусиллями особистості.

6. *Світоглядну* (ціннісно-орієнтаційну). Моральна свідомість виводить людину на вищі моральні цінності, на поняття сенсу життя. Це уявлення про призначення людини, мету життя, щастя, гідність, що орієнтують її на втілення цих цінностей у лінії поведінки.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: проаналізувати походження етики як науки; розглянути структуру етичного знання та проблемне поле етики; у контексті функцій етики розглянути її зв'язок з філософією, правом, психологією та іншими науками про людину; формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через опанування змісту навчального матеріалу і спрямувати здобувачів вищої освіти на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Походження етики як науки. Поняття «етос» і «мораль».
2. Етика як галузь філософії. Проблемне поле етики, головні та специфічні завдання, структура етичного знання.
3. Функції етики. Її зв'язок з філософією, правом та іншими науками про людину.

Основні поняття для засвоєння: етика, нормативна етика, дескриптивна етика, доброчесність, етичний, моральний, звичай, мораль, гедонізм, евдемонізм, альтруїзм, норми, принципи, ідеали.

Теми рефератів

1. Арістотель про етику як науку.
2. Морально-етичний зміст нових галузей етичного знання (екологічної етики, біоетики тощо).
3. Особливості педагогічної етики.
4. Значення етики у формуванні особистості правоохоронця.
5. Етика як основа морального виховання працівника органів внутрішніх справ.
6. Роль моралі у службовій діяльності працівника органів внутрішніх справ.
7. Роль і завдання етики у формуванні людини, суспільства та держави.
8. Проблематика етики як науки про мораль.
9. Етика в системі філософських наук.
10. Мораль та її значення у становленні особистості.
11. Мораль і право.
12. Основні типи етичних вчень.

13. Етичні вчення в елліністичній та римській філософії (стоїцизм, епікуреїзм, неоплатонізм).

14. Свобода волі та категоричний імператив.

15. Філософсько-етичні вчення новітнього часу (на вибір).

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: проаналізувати концепцію та походження моралі; визначити спосіб соціального регулювання моралі та звичаю; розглянути структуру моралі та систему моральної регуляції; у контексті функцій моралі у суспільстві розглянути призначення та основні властивості моралі; формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через опанування змісту навчального матеріалу і спрямувати здобувачів вищої освіти на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Концепції походження моралі.
2. Звичай і мораль як способи соціальної регуляції.
3. Специфічні риси моралі та її структура.
4. Система моральної регуляції: моральні цінності та ідеали, норми та принципи моралі, сенс життя.
5. Призначення та основні властивості моралі (нормативність, оцінюваність, імперативність). Функції моралі у суспільстві.

Основні поняття для засвоєння: моральний, звичай, мораль, гедонізм, евдемонізм, альтруїзм, норми, принципи, ідеали.

Теми рефератів

1. Золоте правило моральності.
2. Формування моральної самосвідомості у процесі виховання та самовиховання.
3. Природа морального вчинку.
4. Специфіка альтруїстичної моралі.
5. Специфіка гедоністичної моралі.
6. Специфіка евдемоністичної моралі.
7. Роль і завдання етики у формуванні людини, суспільства та держави.
8. Проблематика етики як науки про мораль.
9. Етика в системі філософських наук.

10. Мораль та її значення у становленні особистості.
11. Мораль і право.
12. Основні типи етичних вчень.
13. Етичні вчення в елліністичній та римській філософії (стоїцизм, епікуреїзм, неоплатонізм).
14. Свобода волі та категоричний імператив.
15. Філософсько-етичні вчення новітнього часу (на вибір).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін.; за ред. В. О. Лозового; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 223 с.
2. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. – Львів: Новий світ-2000, 2011. – 308 с.
3. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 320 с.
4. Малахов В. Етика: навч. посібник / В. А. Малахов. – 5-ге вид. – К.: Либідь, 2005. – 304 с.
5. Мовчан В. С. Історія і теорія етики: курс лекцій / В. С. Мовчан. – 2-ге вид. – Львів, 2005. – 487 с.
6. Мовчан В. С. Етика: навч. посібник / В. С. Мовчан. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2007. – 307 с.
7. Ортинський В. Л. Актуальні питання культури поведінки молодого спеціаліста: навч. посібник / В. Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2004. – 178 с.
8. Професійна етика юриста: підручник / В. С. Бліхар та ін.; за ред. проф. В. С. Бліхара; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів; Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. та права, 2016. – 357 с.
9. Сливка С. С. Правова деонтологія / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
10. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-е вид., випр., допов. – К.: Академія, 2011. – 437 с.

Додаткова література:

1. Адорно Т. Теорія естетики / Т. В. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
2. Андрєєва Т. Є. Етика та психологія ділових відносин / Т. Є. Андрєєва, О. П. Бутенко, Н. В. Опікунова, О. В. Садовніченко, В. М. Тулін. – Х.: Бурун Книга, 2004. – 143 с.

3. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ: підручник / О. М. Бандурка. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – 220 с.
4. Гребеньков Г. В. Юридична етика / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2005. – 209 с.
5. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія / О. В. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 427 с.
6. Життя у Христі: Моральна катехиза. – Львів: Свічадо, 2004. – 180 с.
7. Нансі Ж. Л. Досвід свободи / Ж. Л. Нансі. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 216 с.
8. Ортинський В. Л. Поліція США / В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, О. В. Ряшко. – Львів: ЛьвДУВС, 2003. – 140 с.
9. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: наук.-практич. посібник. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 98 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що означають поняття «етичний», «моральний».
2. Чи є змістовна відмінність між поняттями «моральний» та «етичний»?
3. Що таке мораль?
4. Що вивчає етика як наука?
5. Які нові галузі етичного знання виникли у ХХ–ХХІ століттях.
6. Які концепції походження моралі ви знаєте?
7. Охарактеризуйте креаціоністську, натуралістичну та діалектико-матеріалістичну концепції походження моралі.
8. Якими є специфіка та структура моралі?
9. Які способи соціальної регуляції вам відомі?
10. Які функції виконує мораль у соціальному та індивідуальному бутті?

Тема 2

ОСНОВНІ ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ

- 2.1. Категорії етики як найзагальніші поняття про мораль**
- 2.2. Добро та зло – вихідні етичні категорії. Категорії моральної свідомості**
- 2.3. Моральна вимога**
- 2.4. Моральний вибір**
- 2.5. Моральна відповідальність**
- 2.5. Моральні чесноти і вади**

2.1. Категорії етики як найзагальніші поняття про мораль

У категоріях етики відображено найбільш істотні сторони моральних явищ, у яких синтезовано історично сформовані значення морального знання. Вони є центральною ланкою пізнавальної діяльності у сфері моралі, визначаючи все різноманіття нормативно-оцінної моральної діяльності людей.

Категорії, що визначилися в системі етичного знання та в духовному досвіді людства як уособлення людяності та як критерії оцінки моральної діяльності, – це не просто розташовані поряд поняття. Проблема їх внутрішніх зв'язків і підпорядкувань пов'язана з виявом об'єктивної діалектики саморозвитку моральної свідомості. Лише за такої умови вони розкриваються як *цілісна система* етичного знання. Одним із підходів до розв'язання проблеми, який має усталену історичну традицію, є віднайдення *привідної* категорії, що служить розкриттю змісту інших, пояснює їх собою, а вони, своєю чергою, конкретизують її зміст.

Категорії етики – це засадничі поняття, які відбивають найважливіші сторони й елементи моралі. Категорії етики об'єктивні за змістом і суб'єктивні за формою (тобто об'єктивний зміст може по-різному оцінюватися залежно від використання

інтелектуального розвитку особистості, моральної культури, життя тощо). Усі категорії етики є і категоріями моральної свідомості.

Сам факт існування таких категорій, як добро і зло, обов'язок, совість, справедливість та ін., свідчить не лише про певну позитивну спрямованість людської свідомості, але і про її прагнення підвестись до морально вищого. Усі категорії етики тільки тоді набувають усталеного та виправданого змісту, коли вони складають цілісну взаємопов'язану систему, в якій кожна включена в необхідні зв'язки і не замінюється іншими. Звідси випливає висновок: якщо ми бажаємо виважено міркувати про щось в етичному аспекті, ми повинні пройти через систему категоріальних визначень.

По-перше, категорії етики відображають багатоманітні зв'язки людей, тому що будь-яка людська діяльність має моральний аспект. По-друге, завдяки їм дається загальна позитивна чи негативна оцінка поведінки людей. По-третє, вони стимулюють піднесення людини над суцільним і прагнення до належного. По-четверте, етичні категорії орієнтують людину на творчі пошуки, на збереження та реалізацію власної індивідуальності при моральному виборі, розширюючи тим самим обрії людської свободи. По-п'яте, вони задають енергетичний потенціал, пробуджують нереалізовані життєві сили людини.

Етичні категорії – основні поняття науки етики, що відбивають структуру феномена моралі й визначають специфіку морального осмислення людського буття. Особливістю етичних категорій є те, що вони утверджують реальність належного. Відповідно до множинності типів і різновидів самої моралі, варіативності зв'язків між її істотними компонентами систематизація категорій етики в сучасній науці має відкритий, плюралістичний, полімодальний характер. Зокрема вичленовуються:

а) *категорії моральної свідомості* – добро і зло, сенс життя, обов'язок, відповідальність, справедливість, моральний ідеал, щастя;

б) *категорії моральної самосвідомості* – честь, гідність, совість, сумління, розкаяння, сором;

в) *категорії етичної діяльності* – вибір, свобода вибору, свобода волі, вчинок, мета і засоби діяльності (моральний аспект), мотив і результат діяльності (моральний аспект);

г) *категорії моральних відносин* (категорії етичного спілкування) – відкритість і замкненість, толерантність, повага, пошана, співчуття, співстраждання, милосердя, любов;

д) *структурні категорії моралі* – моральна норма, моральна цінність, моральний принцип, чеснота, добродієність, порок, імператив, оптатив (спрямованість на досягнення блага), взаємність та ін.

Серед категорій моральної свідомості важливе місце займає категорія сенсу життя. Корисно пошукати сенс життя в самому житті, але напевно, не варто зрівнювати прояви життя і його зміст (суть). У філософському контексті життя – це буття. Життя цінне само по собі, можна навіть сказати, що це – абсолютна цінність, яка, однак, теж може втратити ціну, коли життя просто перетвориться на «суєту суєт» і не отримає морального виправдання.

Сенс життя тісно пов'язаний з головною метою життя, яка є сталою, істотною, такою, що виражає докорінні інтереси особистості, стосовно якої усі інші проміжні життєві завдання служать засобом. Мета життя – провідний орієнтир життєвої діяльності, що пов'язує останню з ідеалом особистості. І саме в цій своїй якості мета життя близька до поняття сенсу життя. Але не тотожна йому. Визначення мети життя – один із способів усвідомлення його сенсу. Злиття ідеалу і мети надають життю людини сенс.

Сенс життя не дається, не задається, його треба вибрати, утвердити, довести, якщо людина свідомо прагне його пізнати.

Сенс життя – це шлях до досягнення мети, заради якої витрачаються розумові зусилля, час, спрямовуються фізичні та духовні сили.

Не можна стверджувати, що сенсів життя є стільки, скільки людей. Етику цікавить те спільне, що відображає сенс людського життя загалом. Та й кожна людина, обираючи життєвий шлях, сенс, орієнтується на загальне уявлення про сенс людського життя, хоч і не копіює його.

Слід також особливо відзначити таку категорію моральної свідомості, як справедливість. Майбутнє втілення ідеалу, зокрема ідеї добра, немислиме без поняття справедливості. Віра в її торжество є неодмінною передумовою високоморального буття людини. Справедливість трактується як загальна моральна санкція сумісного життя людей, розглянутого під кутом зору бажань, інтересів, обов'язків; спосіб обґрунтування і розподілу між індивідами вигод і тягот їх спільного існування у єдиному соціаль-

ному просторі. Справедливість відображає загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права.

Варто також звернути увагу на такі категорії моральної самосвідомості, як совість, честь та гідність.

Совість треба розуміти як таку категорію етики, що характеризує здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати свої моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і виробляти самооцінку своїх вчинків; одне з виражень моральної самосвідомості особистості. Вона проявляється як у формі раціонального усвідомлення морального значення скоєних дій, так і у формі емоційних переживань.

Гідність можна визначити як визнання своєї людської самоцінності на основі моральної рівності з іншими людьми, а також визнання цієї безумовної цінності іншими людьми.

Гідність – внутрішня морально-етична категорія, що означає самоповагу людської особистості. Воно є невід'ємною частиною особистості, її вродженою властивістю ставитися до себе з повагою, незважаючи на те, як таку особистість сприймають і оцінюють інші члени суспільства. Поняття гідності тісно пов'язане з поняттям моральності, яка визначає цінність кожної особистості.

Як моральна категорія гідність – основна цінність, яка дозволяє особистості шанобливо ставитися до себе і, як наслідок, до інших. Суспільство гідних людей – це мета розвитку кожної держави. Гідність вселяє людині впевненість у своїх силах, у своїх справах і вчинках. У результаті людина досягає гармонії внутрішнього «я» із зовнішньою позитивною оцінкою суспільства.

Чість – така етична категорія, у якій відображається визнання соціального і морального значення людини для суспільства та інших людей з урахуванням її соціального статусу, роду діяльності й моральних заслуг. Якщо гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага, то честь означає зовнішнє визнання, оцінку людини з боку інших.

Варто акцентувати на тому, що честь людини визначається її особистими заслугами, працею, мірою людяності. Власне, в цьому і полягає суть «честі» як етичної категорії. Честь пов'язується із суспільною оцінкою і визнанням моральних заслуг і чеснот людини як представника певної спільноти і як ви-

конавця конкретної соціальної ролі, діяльності (лікаря, військового, працівника органів внутрішніх справ тощо).

2.2. Добро та зло – вихідні етичні категорії. Категорії моральної свідомості

Добро і зло є найширшими етичними категоріями (їх ще називають «парними»), в яких найбільш повно відображається зміст етичного знання. Тому і саму етику нерідко визначають як науку про добро і зло. Добро є позитивною вселюдською цінністю, тісно пов'язаною з уявленням як про ідеал людини, так і про суспільний ідеал; воно наповнює життя людини сенсом і ніколи не може бути засобом для досягнення якоїсь мети.

Зло як категорія етики відображає негативні риси індивідуального і суспільного життя та стосунків між людьми. Під моральним злом можна розуміти все те, що має негативне значення для людини і суспільства, заважає об'єднанню людей, шкодить гармонізації їх стосунків. Виразами морального зла є насильство, злочинність, агресивність, підступність, зрада тощо. Добро і зло є категоріями моральної свідомості, в яких людина вибудовує своє розуміння моралі. Ці категорії визначаються у ставленні до інших і світу загалом.

Як розрізнити добро і зло? Прийнято вважати, що добром є все те, що спрямовано на творення, збереження й зміцнення блага; зло, натомість, є знищенням, руйнуванням блага. Однак існує так званий «парадокс добра та зла», який полягає в тому, що і добро, і зло однаковою мірою характеризуються такими спільними ознаками і мають:

1. Загальний універсальний характер, тому що під їх «юрисдикцію» підпадають і людські відносини, і ставлення людини до природи й світу речей.

2. Конкретність і безпосередність: «добро» й «зло» – терміни з історичною основою, залежні від реальних, конкретних суспільних відносин.

3. Суб'єктивність:

– вони не належать до об'єктивного світу, а діють у сфері людської свідомості й відносин, оскільки «добро» й «зло» – терміни не лише ціннісні, але й оцінювальні;

– різні речі, події, суб'єкти можуть мати неоднакові трактування добра та зла;

– те, що для однієї людини об'єктивно є добром, для іншої може бути злом.

4. Відносність:

– відсутність абсолютного добра та зла в реальному світі (вони можливі лише в абстракції або ж у потойбічному світі);

– зло в одних умовах і відносинах може з'являтися у вигляді добра, в інших умовах і відносинах – злом;

– у процесі розвитку те, що було злом, може перетворюватися в добро, й навпаки.

5. Єдність і нерозривний зв'язок: добро та зло не існують як окремі феномени. Причому в міру своєї відносності добро містить у собі елементи зла; зло припускає наявність добра.

6. Єдність добра й зла – це єдність протилежностей: вони не лише взаємодоповнюються, але й взаємовиключають одне одного.

7. Взаємовиключення обумовлює постійну боротьбу добра та зла, що є, таким чином, способом їх існування, тому що ця боротьба не може завершитися остаточною перемогою жодної зі сторін.

Поняття «добро» пов'язане з поняттям «благо» (у багатьох мовах – латині, німецькій, англійській та ін. – ці поняття позначаються одним терміном). Обидва вони є ціннісними уявленнями про світ, які відображають позитивне трактування чогось щодо певного стандарту. Проте є між цими поняттями й істотна відмінність.

Благо – це позитивна здійсненність для людини буття загалом. У буденному житті «благо» вживається переважно в множині – «блага», – де воно засвідчує матеріальні достатки, різноманітні сприятливі для життя умови (економічні, технічні, технологічні, культурні та духовні).

Пояснення добра повинно ґрунтуватися на єдності двох начал – універсальності й одиничності (тобто загального, що накладає відбиток на свідомість людини, та суб'єктивного, котре народжує власне суб'єктивне бачення людини).

2.3. Моральна вимога

Найпростішим елементом морального феномену є моральна вимога, а етична категорія «моральна вимога» – результатом виявлення того спільного, що втілене в розвинутих формах мо-

ральних вимог (нормах, правилах, приписах, заповідях), з'ясування їх об'єктивної основи. Моральна вимога – це найпростіший елемент моральних стосунків, у яких знаходяться між собою особа і суспільство. У цих стосунках людина підкорюється різним формам повинності, які знаходять своє відображення у відповідних формах моральної свідомості.

Об'єктивною основою моральних вимог є історична необхідність жити, діяти, поводитися згідно з виробленими людством неписаними нормами, без дотримання яких неможливо досягти гармонізації стосунків між людьми, суспільного прогресу, розвитку особистості.

Моральний поступ людства передбачає як критичне ставлення до моральних вимог, так і терпимість щодо моралі різних спільнот.

Терпимість не слід ототожнювати з безпринципністю, адже людина високої моральної культури не може не засуджувати крайніх форм аморалізму. Спільними для всіх виявів моральних вимог є такі ознаки:

- імперативність (моральні вимоги формулюються в наказовому способі, вони категоричні, безумовні);

- усезагальність (поширеність на всіх людей, безвідносно до їх соціального становища, расової, національної та релігійної належності);

- усепроникливість (підпорядкованість моральній оцінці кожної дії, кожного вчинку людини);

- безособовість (моральні вимоги не ґрунтуються на волі конкретного суб'єкта);

- неадекватність виражальних засобів (адресується моральна вимога не так розуму людини, як її почуттям та уявленням, проте виражається в раціональній формі – судженнях. Людина, якій адресується вимога, повинна визнати необхідність певної поведінки не тільки розумом, а й серцем, тобто сприйняти і пережити її як таку, що ґрунтується на найвищих, абсолютних уселюдських цінностях, тобто як добро).

Моральна вимога – найпростіший елемент моральних відносин індивідів, які підпорядковуються різним формам повинності.

Моральні вимоги формулюють по-різному: як моральну норму, моральне правило, моральний припис, заповідь.

У понятті «моральна норма» осмислюється один з найпростіших видів моральної вимоги – вияв моралі як форми суспільної свідомості. Вона формулюється як *однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації*. Об'єктивною основою моральної норми є необхідність однотипної поведінки людей у повторюваних ситуаціях. Вона спрямована на те, щоб стати нормою людської поведінки.

Сформульована як більш-менш чітке повеління моральна норма стає *моральним правилом* (імперативним положенням, яким керуються у співжитті, праці, поведінці), а за детальнішої конкретизації – *моральним приписом* (своєрідним каноном). Моральні правила і приписи іноді набувають форми заповідей.

Заповідь є повелінням, що належить авторитетній особі або приписується їй. Така особа іноді може бути уявною. Будучи письмово вираженими в конкретних моральних висловлюваннях, заповіді набувають нетипової для усних форм моральних вимог визначеності, втрачаючи водночас гнучкість і універсальність. Це ілюструє одна з десяти заповідей Божих – «Не убий».

2.4. Моральний вибір

Моральний вибір – акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинків.

Аналіз проблеми морального вибору пов'язаний із з'ясуванням таких феноменів, як моральний намір і моральна спонука.

Моральний намір – рішення людини зробити відповідну моральну дію і досягти очікуваного результату. Це вольова установка людини, результат її попередньої духовно-емоційної діяльності, зокрема усвідомлення моральних завдань, конкретизації мети, вибору відповідних засобів тощо.

Моральна спонука – чуттєва форма, в якій виявляються мотив і намір до здійснення відповідного вчинку. За своєю психологічною природою вона є рушійним імпульсом, емоційно-вольовим спрямуванням, яке визначає відповідні дії людини.

Моральним вважають лише такий вибір, за якого людина керується *моральним мотивом* – внутрішньою, суб'єктивно-

особистісною спонукою до дії, зацікавленістю в її реалізації і орієнтацією на моральні чинники. Споріднені з ним поняття «стимул», «намір», «мета» характеризують ідеальний аспект вчинку. Мотив відіграє при цьому особливу роль, оскільки він є духовно-емоційною підставою вчинку.

Керуючись моральними мотивами, людина орієнтується на найвищі, безумовні вселюдські цінності, зважає на ймовірність морального осуду в разі недотримання моральних вимог. Оскільки моральний осуд не передбачає примусових, організаційних санкцій, то суб'єкт морального відношення може здійснювати цей вибір самостійно.

Будучи морально вільною, здійснюючи моральний вибір, людина реалізує себе як творча особистість. Тому вона змушена відповідати за свій вибір, свою поведінку. Оскільки вибір має моральний характер, то й відповідальність за нього є моральною відповідальністю.

2.5. Моральна відповідальність

Моральна відповідальність характеризує особистість щодо виконання нею моральних вимог. Ця проблема стосується здатності людини взагалі виконати пред'явлені їй моральні вимоги, глибини і правильності їх усвідомлення тощо. З'ясування сутності моральної відповідальності передбачає аналіз моральної самооцінки, морального самоконтролю, самовладання, гідності тощо.

Моральна самооцінка – результат морального оцінювання людиною своїх вчинків, їх мотивів і моральних якостей. Здатність до об'єктивного самооцінювання дає людині змогу самостійно контролювати і спрямовувати свої дії і навіть виховувати саму себе.

Моральний самоконтроль – сутність і механізм самостійного регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонук. Механізм самоконтролю охоплює її почуття й уявлення, самооцінку дій, спонук, мотивів.

Самовладання – один із виявів самоконтролю, що полягає у здатності людини, контролюючи свої почуття, спрямовувати діяльність на розв'язання свідомо поставлених моральних завдань. Виявляється самовладання у формі витримки.

Моральна самовимогливість свідчить, що моральна вимога перестала бути зовнішньою силою й інтеріоризувалась у **моральний обов'язок**.

2.6. Моральні чесноти і вади

Важливою категорією етики є категорія «чеснота». Чеснота – це фундаментальне моральне поняття, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо та твердо слідувати добру; сукупність внутрішніх, духовних та інтелектуальних якостей, які морально досконало втілюють певний ідеал. Чеснота є однією з двох основних форм об'єктивації моралі поруч із принципами, нормами; на відміну від останніх, що фіксують загальнозначиму сутність моралі, вона висловлює індивідуалізованість моралі. Її можна визначити як вияв моралі в індивіді, інтегральну характеристику моральної особистості, мораль, що стала мотивацією поведінки людини у суспільстві.

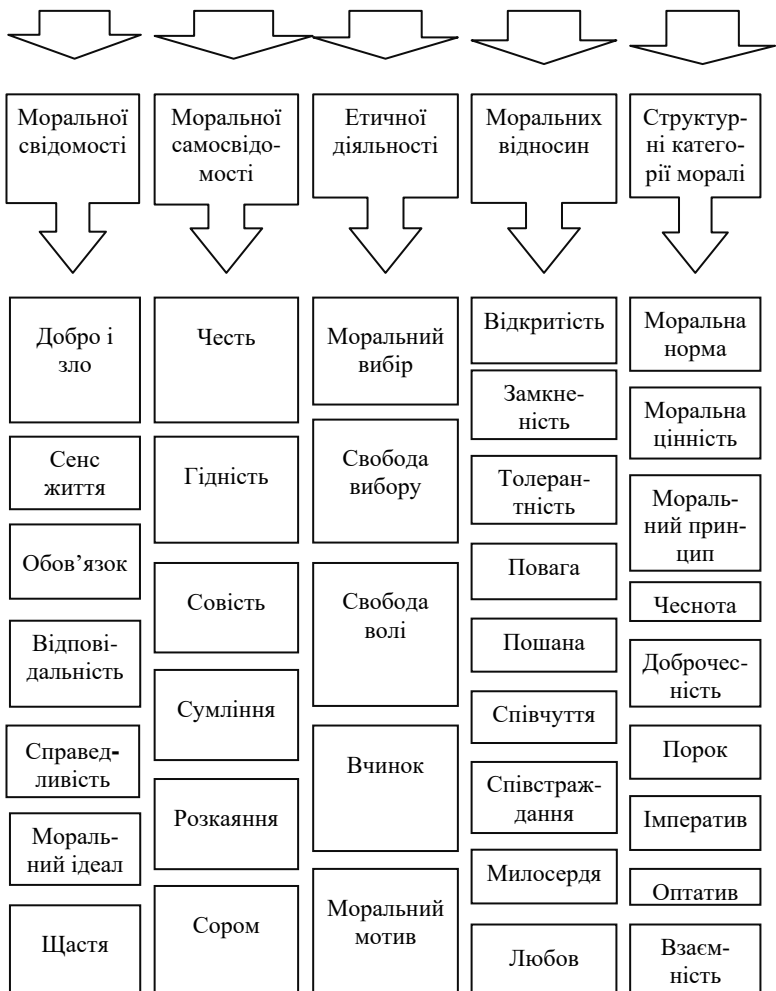
Категорії моральної діяльності виявляють загальні засади функціонування моралі у межах поведінки людини та суспільства у конкретних ситуаціях. Вони дають можливість виявити ступінь впливу соціальних факторів (соціально-політичних, економічних, культурних) на становлення основних правил і норм регуляції діяльності людини та суспільства.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

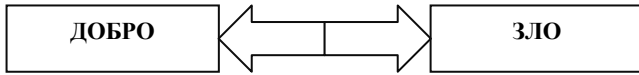
КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ

КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ

**ДОБРО І ЗЛО –
ПРОВІДНІ ЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ**

Позитивна вселюдська цінність, яка тісно пов'язана з уявленням як про ідеал людини, так і про суспільний ідеал; наповнює життя людини сенсом

Категорія етики, що позначає щось погане, негідне, неналежне та діаметрально протилежне добру, те, що викликає незадоволення, огиду або оцінюється негативно, заважає досягненню блага

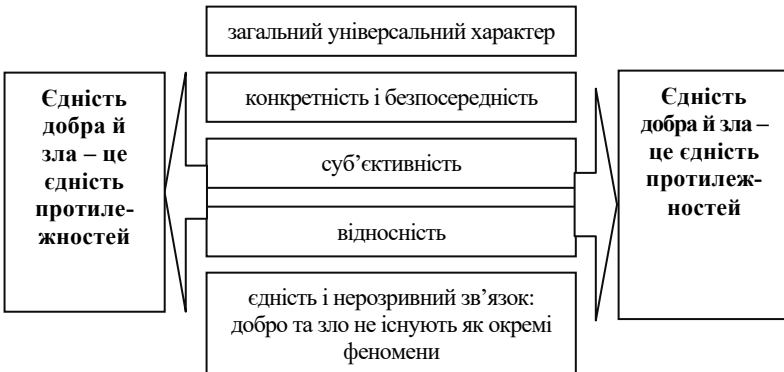
Все те, що спрямовано на творення, збереження та зміцнення блага

Категорія етики, яка відображає негативні риси індивідуального і суспільного життя та відносин між людьми

Основна категорія етики та найвища моральна цінність, що визначає сенс людського життя

Все те, що має негативне значення для людини і суспільства, заважає об'єднанню людей, шкодить гармонізації їх стосунків

Спільні ознаки

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: проаналізувати поняття моральної свідомості та категорії етики; розглянути основні принципи морального обов'язку; у контексті моральної відповідальності розглянути поняття справедливості та совісті; формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через опанування змісту навчального матеріалу і спрямувати здобувачів вищої освіти на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Добро і зло – провідні поняття моральної свідомості та категорії етики. Взаємовідношення добра і зла.
2. Категорія обов'язку. Основні принципи морального обов'язку.
3. Моральна відповідальність, справедливість, совість.

Основні поняття для засвоєння: моральні цінності, благо, добро і зло, обов'язок, відповідальність, справедливість, совість, честь, гідність.

Теми рефератів

1. Філософсько-етичний зміст поняття блага.
2. Категоричний імператив І. Канта. Сучасні визначення категоричного імперативу.
3. Моральне зло, його види, походження, сутність, субстанційність.
4. Добро та милосердя.
5. Проблема справедливості як конкретизація суспільного блага.
6. Честь і гідність.
7. Моральна свідомість та її основні категорії.
8. Обов'язок як імператив моральної регуляції.
9. Свобода та щастя як категорії етики.
10. Любов як вища цінність людського життя.
11. Взаємозв'язок правди та справедливості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін.; за ред. В. О. Лозового; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 223 с.
2. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. – Львів: «Новий світ-2000», 2011. – 308 с.
3. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 320 с.
4. Малахов В. Етика: навч. посібник / В. А. Малахов. – 5-ге вид. – К.: Либідь, 2005. – 304 с.
5. Мовчан В. С. Історія і теорія етики: курс лекцій / В. С. Мовчан. – 2-ге вид. – Львів, 2005. – 487 с.
6. Мовчан В. С. Етика: навч. посібник / В. С. Мовчан. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2007. – 307 с.
7. Ортинський В. Л. Актуальні питання культури поведінки молодого спеціаліста: навч. посібник / В. Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2004. – 178 с.
8. Професійна етика юриста: підручник / В. С. Бліхар та ін.; за ред. проф. В. С. Бліхара; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів; Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. та права, 2016. – 357 с.
9. Сливка С. С. Правова деонтологія / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
10. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-е вид., випр., допов. - К.: Академія, 2011. – 437 с.

Додаткова література:

1. Адорно Т. Теорія естетики / Т. В. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
2. Андреева Т. Є. Етика та психологія ділових відносин / Т. Є. Андреева, О. П. Бутенко, Н. В. Опікунова, О. В. Садовніченко, В. М. Тулін. – Х.: Бурун Книга, 2004. – 143 с.
3. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ: підручник / О. М. Бандурка. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – 220 с.
4. Гребеньков Г. В. Юридична етика / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2005. – 209 с.
5. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія / О. В. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 427 с.
6. Життя у Христі: Моральна катехиза. – Львів: Свічадо, 2004. – 180 с.

7. Нансі Ж. Л. Досвід свободи / Ж. Л. Нансі. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 216 с.

8. Ортинський В. Л. Поліція США / В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, О. В. Ряшко. – Львів: ЛьвДУВС, 2003. – 140 с.

9. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: наук.-практич. посібник. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 98 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які етичні категорії ви знаєте? Наведіть їх класифікацію.
2. Чи правильно ототожнювати добро і благо?
3. Яким є філософсько-етичний зміст поняття «благо»?
4. Якими є принципи морального обов'язку ?
5. У чому полягає зміст моральної відповідальності?
6. У чому полягають моральні вимоги справедливості?
7. Чи збігаються поняття справедливості у моралі і праві?

Тема 3

МОРАЛЬНІ ВИМІРИ СПІЛКУВАННЯ

3.1. Моральна культура спілкування. Відкритість і замкненість, монологічність і діалогічність людської особистості

3.2. Різноманітність передумов і вимірів людського спілкування: толерантність, повага, співчуття, дружба, любов

3.3. Культура спілкування й етикет

3.1. Моральна культура спілкування.

Відкритість і замкненість, монологічність і діалогічність людської особистості

Важливим елементом загальнолюдського в моралі є моральна культура спілкування. Спілкування, діяльність, пізнання, складаючи зміст людської життєдіяльності, перебувають у нерозривній єдності, є формами соціальної активності людини. Спілкування слід розглядати як специфічний процес взаємозв'язку і взаємодії суб'єктів, у ході якого відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями і навичками, а також результатами діяльності; це одна із необхідних і загальних умов формування і розвитку суспільства та особистості.

Характерною ознакою спілкування як форми активності є її **моральна спрямованість**, моральна культура людей, що розкривається в спілкуванні. У спілкуванні людей тією чи іншою мірою завжди **присутні моральні спонуки**, які утримують **спілкування в культурних межах**, надають йому **людяності**. Таким чином, спілкування виступає і як **самостійна життєва цінність**, що показує, якою мірою людина стає потребою для іншої виключно як людська індивідуальність.

Таким чином, **під моральним спілкуванням** маються на увазі **стійкі зв'язки між людьми**, основою яких є **панів-**

на в суспільстві моральність, а також духовна потреба в морально-психологічному взаєморозумінні. Рівень культури спілкування, його моральний характер і спрямованість у своїй основі визначаються рівнем розвитку самого суспільного життя, яке може, з одного боку, сприяти повнокровному спілкуванню людей, а отже, й відчуттю радості свого буття, з іншого – породжувати почуття непотрібності, роз'єднаності з рештою людей.

Проблема самотності є однією з найсерйозніших проблем людства, коли відносини не складаються, не породжуючи ні дружби, ні любові, ні ворожнечі, залишаючи людей байдужими стосовно один одного. **Самотність – важкий психічний стан, зазвичай супроводжується поганим настроєм і тяжкими емоційними переживаннями. Глибоко самотні люди, як правило, дуже нещасні, у них мало соціальних контактів, їх особисті зв'язки з іншими людьми або обмежені, або зовсім розірвані.**

Повноцінне спілкування неможливе без співпереживання, без включення до свого внутрішнього світу цінностей, поглядів, почуттів іншого. Бо, досягаючи причини тих чи інших вчинків, поглядів, оцінок інших людей, особистість починає глибше досягати себе, свої чесноти й вади. Зіставляючи себе з іншими, людина збагачується досягненням складного внутрішнього світу людей, їхніх моральних почуттів.

Спинімося на двох сторонах спілкування – «особовому» та «безособовому» (функціональному). Якщо «безособове» спілкування регулюється найчастіше етикетом, стандартизуючи поведінку людей у типових ситуаціях, то «особове» спілкування є практичною формою існування самої моральності, розкриває весь набір моральних спонук: потреби стверджувати людське в людині, творити добро, давати щастя іншому.

У найповнішому й розвиненому виді спілкування здійснюється в товариськості, дружбі, любові.

Товариськість, дружба і любов є і справжньою мірою гуманності, людяності, і типами спілкування, і видами міжособистісних стосунків, і специфічними емоційно-почуттєвими й морально-естетичними станами, і врешті-решт, моральними цінностями людини, які стають основою шлюбу і стосунків у сім'ї.

Товариськість – якість особистості, що забезпечує комунікацію, тобто процес взаємодії і побудови відносин між людьми, яке є операційним визначенням, що застосовується у різних сферах наукової і практичної діяльності, а також використовується для опису характеристики інших людей у повсякденному житті, багатofункціональна якість особистості.

На відміну від товариськості, дружба – глибше й інтимніше спілкування, що передбачає не тільки взаємодопомогу, а й внутрішню близькість, відвертість, довіру, любов. І чим глибші ці почуття, тим міцніша дружба. Для моральної культури спілкування в дружбі характерні прагнення до взаємності, душевної спорідненості, вірності й постійності.

Особливою сферою людського спілкування, складною і водночас багатою на людські пристрасті, емоційну напруженість та зміст морального ставлення, є любов.

Любов фіксує найвищий ступінь емоційно позитивного міжособистісного ставлення, це – інтенсивне, напружене та відносно стійке почуття людини, що знаходить своє вираження у соціально сформованому прагненні визначати особливо значущі риси, що із максимальною повнотою представлені у життєдіяльності іншої людини, чим спонукати у неї потребу у формуванні почуття тієї ж інтенсивності у відповідь.

Як суб'єкт-об'єктна взаємодія спілкування передбачає певну душевну налаштованість людини, моральну готовність брати в ньому участь. Ця готовність нерідко набуває свідомого, вольового характеру, а інколи постає і як щось більш глибоке й первинне, ніж воля. Саме ця вкорінена в цілісному існуванні людини здатність до спілкування, до прийняття у свій внутрішній світ «надлишкових» щодо нього цінностей і смислів інших «я», буття загалом і до відповідної цьому перебудови власної суб'єктивності й називається відкритістю.

Принцип діалогічності доповнює розуміння готовності до спілкування суттєвим нюансом: можна сказати, що коли відкритість позначає екзистенційний аспект цієї готовності, то діалогічність як така – аспект смисловий, мовно-мисленнєвий. Власне, діалогічність, діалогізм можна визначити як здатність суб'єкта сприймати і враховувати правомірність, внутрішню обґрунтованість не лише власної думки, а й інших способів міркування і висловлювань, що їх утілюють.

3.2. Різноманітність передумов і вимірів людського спілкування: толерантність, повага, співчуття, дружба, любов

Звернемо увагу на такі виміри спілкування, які є моральними не внаслідок їхньої нормативної регуляції, а за самою своєю внутрішньою суттю. До числа цих моральних вимірів людського спілкування передусім слід віднести толерантність, повагу, співчуття. Цілком очевидно: для того, щоб повноцінно спілкуватися, люди перш за все повинні вміти співіснувати одне з одним, миритися з неминучими розбіжностями поглядів, орієнтацій, стилів життя – «терпіти» кожен кожного, хоч би як важко це було в тих або інших конкретних ситуаціях. Саме від латинського дієслова «толоро» – «несу», «витримую», «терплю» – походить термін «толорантність». *Бути толорантним насамперед і означає терпіти, витримувати іншого – такого, яким він є, визнавати за ним право жити, мислити й чинити по-своєму.*

У сучасних підходах до толорантності легко простежується настанова на приборкання ворожості між конфесіями, націями, державами і окремими людьми. Толорантність розглядається тут як чин терплячої стриманості в присутності чогось, що не полюбляється або не схвалюється... Вона передбачає існування того, що вважається неприйнятним або злим. Тож у її значення вбудовано елемент осуду. Ми не толоруємо, коли ми радіємо або коли щось взагалі викликає приязнь чи схвалюється нами... Толорувати – значить спершу засудити, а потім миритися... з тим, що засуджується.

Повага – позиція однієї людини стосовно іншої, визнання (не протилежне цьому значенню, а властивість поваги – захоплення) достоїнств особистості. Повага наказує не завдавати шкоди іншій людині, ні фізичної, ні моральної. Повага – одна з найважливіших вимог етики. У моральній свідомості суспільства повагу передбачає справедливість, рівність прав, увага до інтересів іншої людини, її переконань.

Повагу в етиці визначають як таке ставлення до людини, що реалізує на практиці (у певних діях, поведінкових актах, формах суб'єктивного відношення) визнання людської гідності. До загального змісту толорантності як «терплячої стриманості» щодо «іншого» імператив поваги додає утвердження ціннісного

статусу цього «іншого», віддання належного йому як суб'єктові й репрезентантові смислових і творчих потенцій людяності.

Повага як практична реалізація визнання людської гідності знаходить доповнення в пошані, що реалізує насамперед визнання особистих чеснот індивіда та його належності до певних спільнот. Цілком природно, що кожна людина прагне, щоб її не тільки поважали, а й шанували, однак цього вона ще має домогтися ціною власних зусиль.

Неважко побачити, що для культури спілкування повага є передумовою хоча й необхідною, але недостатньою. Можна скільки завгодно поважати людину на відстані, зовсім не прагнучи вступити в спілкування з нею. Спілкування передбачає, що ми не просто цінуємо нашого партнера, поважаємо його гідність, а й активно прагнемо мати з ним справу, що неможливо без вникнення в його турботи й проблеми, без духовно-чуттєвої підлаштування себе до його власної суб'єктивності.

Загальний прототип співчуття – здатність реагувати на зміни у внутрішньому стані близької істоти, «заражатися» її, умовно кажучи, самопочуттям – закладений, як можна гадати, в самих витоків живого. Співчувати людині – значить поділяти її радість чи тугу, пристрасть або страждання, захоплюватися її успіхами – чи жаліти її в її болях і невдачах. Співстраждання передбачає дещо більше, ніж просте співчуття. Воно означає добровільне моральне залучення до того полюса людського самопочуття, котрий найбільшою мірою сприймає всю стражденість, уразливість реального життя людини.

Милосердя можна визначити як діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в тому потребу. За своїм об'єктивним змістом милосердя досить близьке до співчуття, проте розглядати його просто як вияв останнього було б неправомірно, оскільки у своїй екзистенційній основі вони зовсім не обов'язково збігаються.

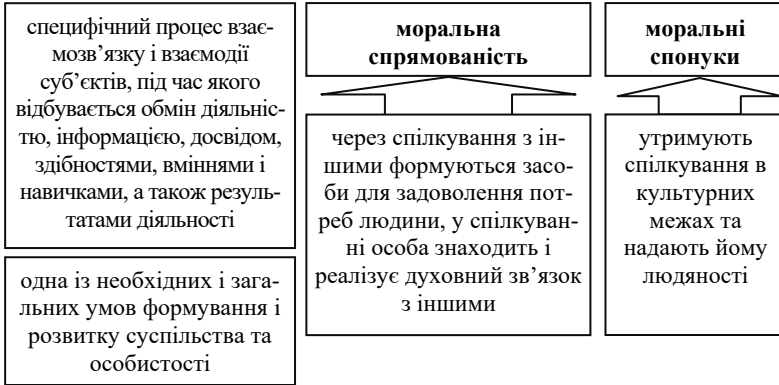
3.3. Культура спілкування й етикет

Власне, будь-який прояв людської культури, як і культура загалом, може бути розглянутий як культура спілкування, оскільки за самою своєю сутністю культура є інтерсуб'єктивною. Надзвичайно важливим елементом культури спілкування, який у

наш час набуває особливої актуальності, є етика стосунків між індивідами, суспільством і локальними спільнотами, які це суспільство складають.

Нехтувати навіть зовнішніми правилами моральних взаємин не слід. Повага до них і творче засвоєння здатні зробити правила етикету дієвим утіленням доброзичливого, уважного ставлення до людини, знярядям тактовності, делікатності. Таке органічне засвоєння приписів етикету, включення їх до загальної системи людських моральних цінностей складає необхідне обрамлення ввічливості – важливого стану людської особистості загалом.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

ВИМІРИ МОРАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

ТОЛЕРАНТНІСТЬ	відношення до іншого як до рівнозначної особистості, терпимість по відношенню до інших, котрі відрізняються переконаннями, цінностями та поведінкою
ПОВАГА	ставлення до людини, що реалізує на практиці визнання людської гідності
ПОШАНА	визнання особистих чеснот індивіда та його належності до певних спільнот
САМОПОВАГА	відображення суб'єктивної оцінки власної значимості, відношення до себе як до особистості, позитивна духовна моральна якість, що виражає потребу у високій оцінці та визнання суспільством
СПІВЧУТТЯ	здатність реагувати на зміни у внутрішньому стані близької людини
СПІВСТРАЖДАННЯ	добровільне моральне залучення до того полюса людського самопочуття, котрий найбільшою мірою сприймає всю стражденність, уразливість реального життя людини
МИЛОСЕРДЯ	діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в тому потребу

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: проаналізувати поняття моральна культура спілкування; розглянути основні принципи морального обов'язку; з'ясувати різноманітність передумов і вимірів людського спілкування; формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через опанування змісту навчального матеріалу і спрямувати здобувачів вищої освіти на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Моральна культура спілкування.
2. Відкритість і замкненість, монологічність і діалогічність людської особистості.
3. Різноманітність передумов і вимірів людського спілкування: толерантність, повага, співчуття, дружба, любов.
4. Культура спілкування і етикет.

Основні поняття для засвоєння: відкритість, дружба, замкненість, етикет, монологічність, діалогічність, толерантність, повага, співчуття, милосердя, моральна культура, любов.

Теми рефератів

1. Причини конфліктів та шляхи їх подолання.
2. Вияви самотності в людському бутті.
3. Моральні проблеми та суперечності концепції спілкування Д. Карнегі.
4. Порівняльна характеристика уявлень про самотність у різних культурах.
5. Комунікація – діалог – спілкування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Етика: навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
2. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. – Львів: «Новий світ-2000», 2011. – 308 с.
3. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 320 с.

4. Малахов В. Етика: навч. посібник / В. А. Малахов. – 5-те вид. – К.: Либідь, 2005. – 304 с.
5. Мовчан В. С. Історія і теорія етики: курс лекцій / В. С. Мовчан. – 2-ге вид. – Львів, 2005. – 487 с.
6. Мовчан В. С. Етика: навч. посібник / В. С. Мовчан. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2007. – 307 с.
7. Ортинський В. Л. Актуальні питання культури поведінки молодого спеціаліста: навч. посібник / В. Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2004. – 178 с.
8. Сливка С. С. Правова деонтологія / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
9. Тофтул М. Г. Етика: навч. посібник / М. Г. Тофтул. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005.

Додаткова література:

1. Адорно Т. Теорія естетики / Т. В. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
2. Андрєєва Т. Є. Етика та психологія ділових відносин / Т. Є. Андрєєва, О. П. Бутенко, Н. В. Опікунова, О. В. Садовніченко, В. М. Тулін. – Х.: Бурун Книга, 2004. – 143 с.
3. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ: підручник / О. М. Бандурка. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – 220 с.
4. Гребеньков Г. В. Юридична етика / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2005. – 209 с.
5. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія / О. В. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 427 с.
6. Життя у Христі: Моральна катехиза. – Львів: Свічадо, 2004. – 180 с.
7. Нансі Ж. Л. Досвід свободи / Ж. Л. Нансі. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 216 с.
8. Ортинський В. Л. Поліція США / В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, О. В. Ряшко. – Львів: ЛьвДУВС, 2003. – 140 с.
9. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: наук.-практич. посібник. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 98 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. У чому полягає моральна цінність спілкування?
2. Як ви розумієте такі характеристики спілкування, як «відкритість» і «замкненість», «монологічність» і «діалогічність»? Яка з

можливих моделей спілкування, на Ваш погляд, є найбільш продуктивною?

3. Яку роль у процесі спілкування відіграє повага до іншого? У яких формах може бути виявлена повага?

4. Що значить «бути толерантним»? Яке місце посідає принцип толерантності у структурі сучасної комунікативної культури?

5. У чому полягають особливості ділового спілкування юриста?

Тема 4

ЮРИДИЧНА ЕТИКА: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ДЖЕРЕЛА

4.1. Професійна етика як самостійна галузь етичної науки. Види професійної етики та їх гуманістична спрямованість

4.2. Сутність юридичної етики. Особливості професії юриста

4.3. Структура, види та джерела професійної етики юриста

4.1. Професійна етика як самостійна галузь етичної науки. Види професійної етики та їх гуманістична спрямованість

Характеристики професійної етики визначаються особливостями професії, корпоративними інтересами та професійною культурою особи. Виконання однотипних видів робіт, здійснення близьких за ознаками професійних функцій призводить до вироблення специфічних професійних традицій, що сприяє об'єднанню на засадах професійної солідарності, здатної підтримати престижність своєї соціальної групи.

Для будь-якої професійної діяльності властиві свої проблеми, вирішення яких тісно пов'язано зі специфічними завданнями, що виконують представники певної професії. Серед них особливе місце займають ті, що вимагають уваги до морально-етичних аспектів діяльності. Це, в першу чергу, стосується тих професій, які безпосередньо пов'язані із наявністю людського фактору, що визначає об'єктивну сторону професійної діяльності. Постійне спілкування з людьми, вплив на їх внутрішній світ та долю, встановлення міжособистісних морально-етичних взаємовідносин спричиняє появу етичних кодексів людей певних професій (вчителів, лікарів, юристів тощо), які складають сутнісну основу професійної етики.

Професійну етику слід розглядати як:

– сукупність правил поведінки певної соціальної групи, що забезпечує морально-етичний характер відносин, зумовлених професійною діяльністю;

– норми моралі, що регулюють стосунки людей у трудовій діяльності та ставлення людини до виконання своїх професійних обов'язків;

– галузь науки, що вивчає прояви моралі в різноманітних видах людської діяльності.

Перед професійною етикою стоїть завдання виявити певний тип міжособистісних морально-етичних відносин, що є необхідним для виконання професійних обов'язків, а також обґрунтувати та пояснити кодекси, завдання та мету професійної діяльності.

Предметом професійної етики є:

– якості спеціаліста, необхідні для виконання професійних обов'язків;

– морально-етичні взаємовідносини спеціалістів та об'єктів (суб'єктів) їх діяльності;

– відносини професійного колективу із суспільством;

– завдання та методи професійного навчання і виховання.

Загальні принципи професійної етики, що базуються на загальнолюдських нормах, передбачають:

– професійну солідарність (що інколи переходить у корпоративність);

– специфічне розуміння обов'язку та честі;

– особливу форму відповідальності, зумовлену предметом і родом діяльності.

Часткові ж принципи визначаються конкретними умовами, особливим змістом та специфікою професії і виражаються в основному в моральних кодексах-вимогах стосовно фахівців.

Професійна етика стосується тих видів професійної діяльності, де наявна залежність від дій професіоналів, які здійснюють реальний вплив на життя та долі інших людей чи людства загалом. Важливим у такому випадку стає визначення поняття та видів прояву професіоналізму як явища.

Професіоналізм – це здатність систематично, стабільно і надійно виконувати складну діяльність у будь-яких умовах,

проявляти високу майстерність, глибоке оволодіння професією, якісне, професійне виконання своєї роботи.

На думку вчених, до основних проявів професіоналізму працівника слід віднести:

– відповідність діяльності особливому рівню завдань, що вирішуються у межах певної професії;

– кваліфікацію, високу ділову компетенцію, основу на освіті осіб, що належать до професії;

– професійну корпоративність, в основі якої лежить позаекономічна орієнтація на певні цінності;

– позапартійну, ділову професійну діяльність;

– відповідальність за збереження, передачу, використання та поширення спеціалізованої суми знань;

– високу автономність професії у залученні до неї нових представників, їх підготовка та контроль за їх професійною поведінкою;

– потребу у винагороді за виконувану роботу.

Професійні види етики – це ті специфічні особливості професійної діяльності, які спрямовані безпосередньо на людину в тих чи інших умовах її життя і діяльності в суспільстві. Виникнувши спочатку як прояв повсякденної моральної свідомості, згодом професійна етика розвивалась на основі узагальнення практики поведінки представників тих чи інших професійних груп.

Професійна етика – це *вчення, що відображає всю сукупність правил поведінки певної соціальної групи на засадах загальнолюдських моральних цінностей із врахуванням особливостей професійної діяльності та конкретної ситуації, що фіксує моральний характер взаємовідносин, зумовлених чи пов'язаних із професійною діяльністю; історично сформована система моральних норм стосовно особливостей певних професій.*

Професійна етика узагальнює, систематизує та науково обґрунтовує принципи, норми та інші елементи моралі, доводячи розумність і прогресивність одних та піддає науковій критиці інші, сприяє вихованню людини в суспільстві, допомагає цілеспрямовано виробляти такі моральні уявлення, принципи та норми, почуття, переконання, ідеали, звички та якості, що відповідають завданням її поведінки, у тому числі професійної.

4.2. Сутність юридичної етики. Особливості професії юриста

Важливим різновидом професійної етики є юридично-правова, яка формується на основі взаємозв'язку та взаємозумовленості правових та морально-етичних принципів, норм, правової та моральної свідомості. Вона зумовлена специфікою професійної діяльності особи, особливостями її морального та соціального становища.

Основою розуміння юридично-правової етики є юридично-правова діяльність. У широкому сенсі вона являє собою створення та реалізацію права через різноманітні дії, що викликають правові наслідки, здійснюється як юристами, так і неюристами, знаходить своє втілення у законодавстві та правовій практиці. Професійна юридична діяльність здійснюється групою спеціально підготовлених осіб, що належать до юридичної професії. У структурі професійної юридичної діяльності виділяються такі елементи:

- *юристи як головні суб'єкти діяльності та професіонали;*
- *індивідуальна професійна діяльність юристів, тобто здійснення ними своїх обов'язків;*
- *організаційні структури, в яких працюють юристи, та статуси якими вони наділяються;*
- *нормативно-ціннісна база юридичної професії, втілена у праві та професійній етиці.*

Слід зазначити, що розкриття суті юридично-правової діяльності у визначенні її морально-етичної складової виводить на низку важливих характеристик цієї діяльності, що визначають її особливості.

По-перше, особливістю професійної юридичної діяльності є детальне та послідовне регулювання її законом.

По-друге, професійна юридична діяльність має державницький характер.

По-третє, діяльність представників юридичних професій передбачає наявність у суб'єктів цього виду діяльності особливих владних повноважень, права та обов'язку застосовувати владу від імені закону.

По-четверте, переважній більшості юридичних професій властива емоційність здійснення, в низці випадків їх діяльність супроводжується негативними емоціями, що викликає потребу їх

подолання, а емоційне розвантаження може бути відтерміновано на тривалий період.

По-п'яте, професійна юридична діяльність супроводжується встановленням специфічної міжособистісної комунікації під час виконання професійних обов'язків у режимі підвищеної психологічної напруги, коли виникають діаметрально протилежні інтереси, а вирішення повинно бути справедливим.

По-шосте, професійна юридична діяльність здійснюється у сфері соціальних та міжособистісних конфліктів, у силу чого люди, яким довірено відповідно до закону вирішення такого роду ситуацій, несуть підвищену моральну відповідальність за свої дії та рішення.

По-сьоме, до особливостей професійної юридичної діяльності можна віднести і прозорість та гласність як перебігу її здійснення, так і отриманих результатів, наявність громадського контролю за процесом її здійснення.

Професійна етика юриста є специфічною формою прояву моралі, яка виступає сукупністю конкретизованих загальних морально-етичних принципів та норм щодо правоохоронної та правозастосовної діяльності юриста. Вона охоплює специфічні морально-етичні норми професійної діяльності та позаслужбової поведінки юристів.

Враховуючи те, що основні завдання юридичної діяльності полягають у забезпеченні особистої безпеки громадян, запобігання злочинності, надання практичної допомоги громадянам, громадським об'єднанням та організаціям у здійсненні їхніх законних прав та інтересів, слід виділити такі завдання професійної етики юриста:

- забезпечення морально-етичних начал ділового за суттю спілкування юристів як із власними клієнтами, так і з представниками своєї та інших юридичних професій;
- здійснення внутрішнього контролю моральності юриста з урахуванням основних моральних категорій;
- формування та підвищення авторитету юридичної професії у суспільстві.

Основними завданнями професійної юридичної етики є такі:

- гуманізація моралі юристів як представників специфічної професійної спільноти, яка орієнтована на дотримання мораль-

них вимог, а також забезпечення справедливості, захисту прав, свобод, честі та гідності громадян і своїх власних;

– теоретичне обґрунтування основних принципів загальнолюдської моралі у праві;

– з'ясування морального змісту таких принципів правосуддя, як законність, презумпція невинуватості, прилюдність, незалежність суддів, інших працівників правосуддя;

– обґрунтування моральних засад діяльності як юриста взагалі, так і представників певного виду юридичних професій;

– вироблення рекомендацій стосовно розвитку індивідуальної моральної свідомості;

– обґрунтування шляхів підвищення правової культури в рамках здійснення правоохоронної діяльності;

– вивчення моральних стосунків між учасниками кримінального процесу.

4.3. Структура, види та джерела професійної етики юриста

Структура професійної етики юриста включає три елементи:

- 1) моральну діяльність юриста і її специфічні особливості;
- 2) моральні відносини у сфері права та правозастосування;
- 3) особливості професійно-етичної свідомості працівників

правоохоронних органів.

За ознаками спеціалізації юридичну етику слід поділити на:

1. Суддівську етику.
2. Етику слідчого.
3. Прокурорську етику.
4. Адвокатську етику.
5. Етику нотаріуса.

У межах юридичної етики, можна говорити *про офіційну етику, корпоративну етику і традиційну етику*.

За рівнем формальних вимог юридична етика може бути представлена документами такого рівня:

1. Міжнародний – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, які прийняті на міжнародних форумах юридичної громадськості, що обов'язкові для правових відомств і співтовариств країн, які підписали ці акти.

2. Європейський – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на європейських форумах юридичної

громадськості й обов'язкові для правових відомств і співтовариств держав, що підписали ці акти.

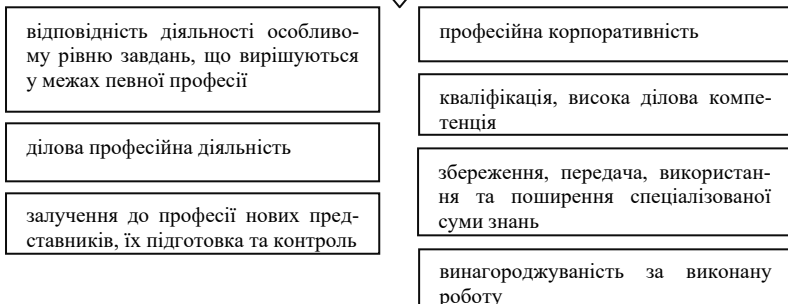
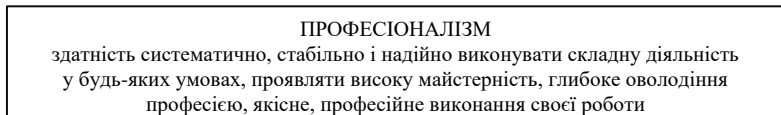
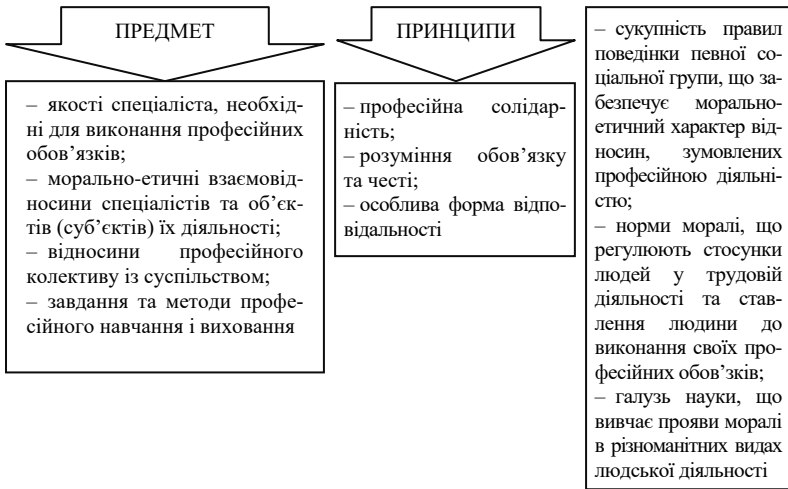
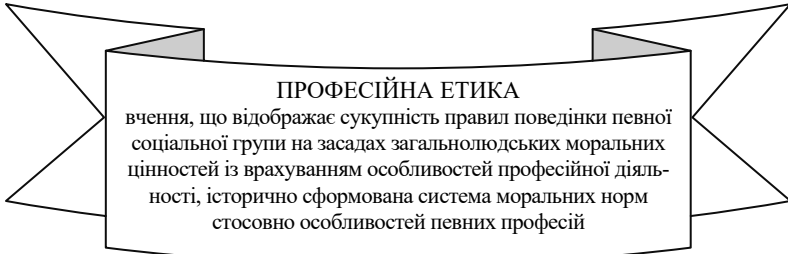
3. Вітчизняний – вимоги якого сформульовані та викладені у відповідних актах державного значення: «Правила адвокатської етики», «Правила поведінки державних службовців» та ін.

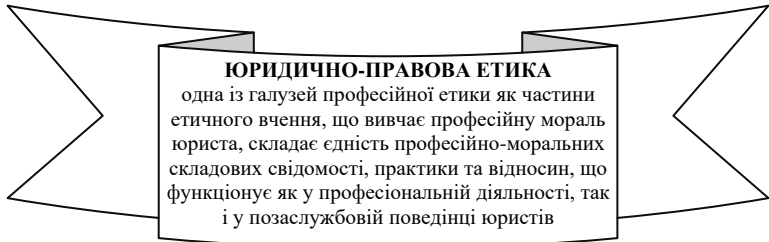
4. Регіональний – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на колегіальних зборах представників конкретної професії регіону, які мають рекомендаційний характер лише для представників цієї професії певного регіону.

Джерела професійної етики. Юридична етика як галузь філософського вчення постійно розвивається і реалізується у численних міжнародних, офіційних й інших джерелах. На цей час існує більше десятка міжнародних документів, присвячених етичним аспектам правової сфери.

Найважливішим вітчизняним офіційним джерелом юридичної етики є Конституція України, статтею 62 якої закріплена презумпція невинуватості як найважливіший принцип судочинства. Безсумнівно, це є великим морально-етичним досягненням. Також важливим є положення про звільнення від відповідальності особи за відмову від дачі показань щодо себе, членів своєї родини і близьких родичів, що знайшло своє закріплення в ст. 63 Конституції.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

формується

на основі взаємозв'язку та взаємозумовленості правових та морально-етичних принципів, норм, правової та моральної свідомості

ґрунтується

на взаємозв'язку та взаємозумовленості правових та морально-етичних принципів, норм, правової та моральної свідомості

ПРОФЕСІЙНА ЮРИДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

елементи

– юристи як носії діяльності та професіонали
– індивідуальна професійна діяльність юристів, здійснення ними своїх обов'язків
– організаційні структури, в яких працюють юристи та статуси, якими вони наділяються
– нормативно-ціннісна база юридичної професії, втілена у праві та професійній етиці

завдання

забезпечення морально-етичних начал ділового за суттю спілкування юристів як із власними клієнтами, так і з представниками своєї та інших юридичних професій

здійснення внутрішнього контролю моральності юриста з точки зору основних моральних категорій

формування та підвищення авторитету юридичної професії у суспільстві

особливості

детальне та послідовне регулювання законом

державницький характер

наявність у суб'єктів юридичної діяльності особливих владних повноважень

емоційність

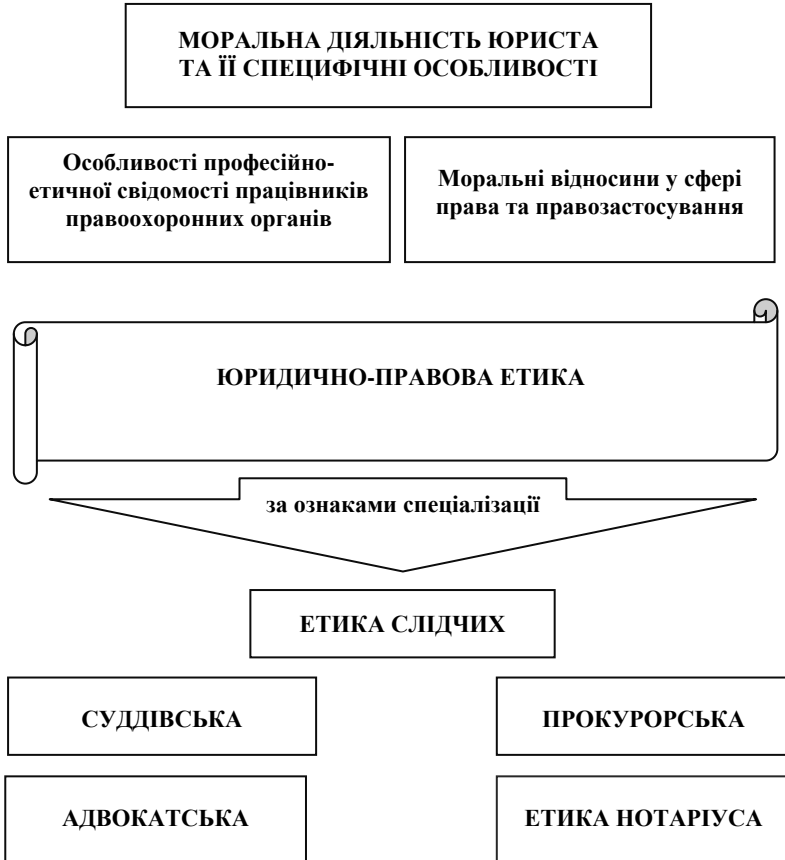
встановленням специфічної міжособистісної комунікації у режимі підвищеної психологічної напруги

прозорість та гласність

здійснення у сфері соціальних та міжособистісних конфліктів

виконується як на індивідуальному рівні, так і на рівні країни та суспільства

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЮРИСТІВ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: визначити специфіку і структуру професійної етики юриста; проаналізувати особливості професійної етики юристів та її моральне значення; виявити зміст, види, завдання та джерела професійної етики юриста;

формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через опанування змісту навчального матеріалу і спрямувати здобувачів вищої освіти на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Специфіка і структура професійної етики юриста.
2. Особливості професійної етики юристів та її моральне значення.
3. Зміст, види, завдання та джерела професійної етики юриста.

Основні поняття для засвоєння: професійна етика, офіційна етика, традиційна етика, корпоративна етика.

Теми рефератів

1. Професійна мораль юриста: сутність, структура, функції.
2. Моральний зміст професійної діяльності юриста. Вчинок як першоелемент моральної діяльності.
3. Специфіка моральної свідомості юриста, її роль у духовному світі особи і регуляції професійної діяльності.
4. Законність у системі нормативного регулювання діяльності юриста.
5. Закон і моральна відповідальність юриста.
6. Моральний аспект спілкування. «Золоті правила» комунікативної культури.
7. Етикет як єдність етичного та естетичного.
8. Особливості ділового етикету, його сутнісні ознаки.
9. Вербальні і невербальні засоби спілкування.
10. Сучасна мовленнєва культура ділової людини.
11. Моральний конфлікт: причини його виникнення та шляхи розв'язання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін.; за ред. В. О. Лозового; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 223 с.
2. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. – Львів: «Новий світ-2000», 2011. – 308 с.
3. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 320 с.
4. Малахов В. Етика: навч. посібник / В. А. Малахов. – 5-те вид. – К.: Либідь, 2005. – 304 с.
5. Мовчан В. С. Історія і теорія етики: курс лекцій / В. С. Мовчан. – 2-ге вид. – Львів, 2005. – 487 с.
6. Мовчан В. С. Етика: навч. посібник / В. С. Мовчан. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2007. – 307 с.
7. Ортинський В. Л. Актуальні питання культури поведінки молодого спеціаліста: навч. посібник / В. Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2004. – 178 с.
8. Професійна етика юриста: підручник / В. С. Бліхар та ін.; за ред. проф. В. С. Бліхара; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів; Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. та права, 2016. – 357 с.
9. Сливка С. С. Правова деонтологія / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
10. Тофтул М. Г. Етика: навч. посібник / М. Г. Тофтул. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005.

Додаткова література:

1. Бандурка О. М. Юридична деонтологія: підруч. для вищ. закл. освіти МВС України / О. М. Бандурка, О. Ф. Скакун; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2002. – 336 с.
2. Біленчук П. Д. Правова деонтологія: підручник для вузів / П. Д. Біленчук, С. С. Сливка; ред. П. Д. Біленчук; Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К.: АТІКА, 1999. – 319 с.
3. Гребеньков Г. В. Юридична етика: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – 2. вид., випр. – К.: Алерта, 2005. – 212 с.
4. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посібник / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 2. вид., перероб. – К.: Знання, 2006. – 488 с.

5. Лєко Б. А. Юридична етика: навчальний посібник / Б. А. Лєко. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 280 с.

6. Лозовой В. О. Професійна етика юриста / В. О. Лозовой, О. В. Петришин; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2004. – 172 с.

7. Сливка С. С. Правнича деонтологія: підруч. для вищих навч. закладів / С. С. Сливка; Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ. – К.: Атіка, 1999. – 336 с.

8. Сливка С.С. Юридична деонтологія: правнича етика. Професійна культура: підручник / С. С. Сливка; Львівський держ. ун-т внутр. справ. – вид. 3-тє, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2006. – 295 с.

9. Токарчик Р. Юридична етика: пер. з пол. / Р. Токарчик. – вид. 3-тє, випр. – К.: Таксон, 2009. – 355 с.

10. Фіолєвський, Д. П. Юридична етика: підручник / Д. П. Фіолєвський. – К.: Алерта, 2011. – 288 с.

11. Цирфа Г. О. Юридична деонтологія: навч. посіб. для дистанц. навч. / Г. О. Цирфа; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К.: Університет «Україна», 2004. – 209 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. У чому полягає основний сенс спілкування? Наведіть висловлювання відомих людей про значення спілкування у людському житті.

2. Яка існує відмінність між поняттями «спілкування» і «комунікація».

3. Які моральні якості необхідно розвивати людині для покращення культури спілкування?

4. Що таке вербальне спілкування? Охарактеризуйте поняття мовленнєвої культури.

5. Охарактеризуйте комунікативне значення невербальних засобів спілкування.

6. Що таке етикет? Які основні норми ділового етикету?

7. Сформулюйте особистий «Кодекс етичної поведінки юриста».

8. Що таке моральний конфлікт? Які засоби його вирішення?

9. Чому юридична діяльність є видом соціальної діяльності?

10. Які основні риси характеризують юридичну діяльність?

11. Що включає в себе зміст юридичної діяльності?

12. Соціальне значення професії юриста.

13. Що таке професіоналізм?

14. Формування професійної культури юриста. Процес та стадії соціалізації особи юриста.

Тема 5

МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК СИСТЕМА ЦІННІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЮРИСТА

5.1. Моральна культура особистості: цінності, регулятиви та структура

5.2. Особливості моральної культури юриста. Моральні вимоги до професійної діяльності правника

5.3. Морально-професійні деформації, суб'єктивні та об'єктивні фактори їх виникнення та їх профілактика

5. 1. Моральна культура особистості: цінності, регулятиви та структура

Моральна культура гармонійно поєднує і затверджує такі якості, як честь, совість, добро, любов, дружба, гідність. Водночас вона включає і протилежні компоненти: заздрість, зло, зраду, егоїзм, ненависть. Моральна культура – це характеристика особистості людини з погляду її цілісного морального розвитку, свідомості й поведінки, а також сукупність моральних якостей (рис), притаманних людям певного суспільства, класу, професії, які характеризують рівень їх моральної свідомості і поведінки.

Моральна культура особистості є мірою її моральної соціалізації, тобто міра засвоєння панівних для суспільства моральних цінностей і ступінь реалізації їх у діяльності в різних сферах суспільного життя. Іншими словами, це досягнута особистістю міра морального розвитку, яка характеризується засвоєними і реалізованими в діяльності моральними цінностями. Моральна культура особи стосується набуття нею суспільного морального досвіду і є проявом важливих моральних принципів у особистій поведінці та спілкуванні. Якщо сказати простіше – моральна культура проявляється в тому, що людина контролює себе і свої емоції в будь-яких ситуаціях, і її вчинки не порушують прав інших людей. Головним критерієм оцінки рівня моральної культури є реальна поведінка людини, її моральні ідеали, ставлення до інших людей, колективу, суспільства, міра гуманності, яку

особистість виявляє в соціальній діяльності і яка виражає ступінь її духовно-моральної свободи в конкретних умовах суспільної, моральної необхідності.

Моральна культура має два аспекти: а) ціннісний; б) регулятивний.

Моральні цінності – це те, що ще стародавні греки називали «етичними чеснотами». Такі моральні цінності у всіх народів шануються: чесність, вірність, повага до старших, працьовитість, патріотизм. Ці цінності подаються в їх бездоганному, абсолютно повному і досконалому вираженні, виступають як етичні ідеали.

Моральні регулятиви – це правила поведінки, орієнтовані на зазначені цінності. У кожній більш або менш стабільній культурі є певна система загальновизнаних моральних регулятивів, які традиційно вважаються обов'язковими для всіх. Такі регулятиви є нормами моралі.

Таким чином, моральна культура особистості – це якісна характеристика морального розвитку і моральної зрілості особистості, що виявляється на трьох рівнях:

- 1) культура моральних почуттів, яка є вираженням здатності особистості до співчуття, співпереживання, милосердя, тобто відчувати чужі біль і радість як власні;
- 2) культура етичного мислення як раціональна складова моральної свідомості;
- 3) культура поведінки, через яку реалізуються поставлені і прийняті моральні завдання.

За змістом моральна культура особи багато в чому збігається із моральною культурою суспільства чи соціальної групи, водночас відрізняючись від них суб'єктивністю осмислення, домінуванням тих чи інших морально-етичних цінностей, спрямованістю.

У моральній культурі особи відображається ступінь опанування людиною морального досвіду суспільства, фіксується здатність послідовно дотримуватись у своїх вчинках високих моральних цінностей та принципів, бути готовою до самовдосконалення.

Важливою складовою процесу формування моральної культури є поширення і впровадження наявних моральних знань і вимог у свідомість людей через навчання, виховання, традиції, звичаї, організацію масових форм спілкування тощо. У процесі формування етичної культури кожне суспільство формує певні механізми відтворення моральних цінностей через громадську думку, різні форми контролю, приклади тощо.

5.2. Особливості моральної культури юриста.

Моральні вимоги до професійної діяльності правника

Високій моральній культурі юриста притаманна єдність слова і діла, що передбачає єдність мислення і вчинку, знання і почуття, особисту чесність і високу принциповість. Важливою складовою моральної культури юриста є здатність і готовність до моральної рефлексії (самопізнання, самоаналізу, самооцінки), саморегуляції і, зрештою, самовиховання (самовдосконалення). Будучи основою правової етики, моральна культура юриста містить внутрішньо притаманний особі наказ дотримуватись моральних принципів та норм, сформованих у суспільстві та визнаних ним як загальнообов'язкові.

Структура моральної культури юриста містить особливі елементи, до яких слід віднести:

- морально-етичні почуття, знання та потреби;
- моральні переконання, звички давати оцінки поведінці інших осіб;
- готовність діяти, керуючись моральними знаннями та переконаннями, тобто чинити морально – по совісті.

В узагальненому вигляді моральні вимоги до юриста полягають у:

- ставленні до людини як до найвищої цінності, повазі та захисті прав, свобод і людської гідності громадян;
- суворому дотриманні законності;
- ідейній переконаності в необхідності і правоті своєї справи;
- глибокому розумінні соціальної значущості своєї ролі, своєї відповідальності перед суспільством, державою за підтримання правопорядку і закону;
- розумному та гуманному використанні наданих законних прав у суворій відповідності до цивільного, службового і морального обов'язку;
- принциповості, безкомпромісності, об'єктивності та неупередженості у прийнятті рішень;
- свідомій дисципліні, професійній солідарності, взаємодопомозі, підтримці;
- сміливості і морально-психологічній готовності до розумного ризику в екстремальних умовах;
- непідкупності, турботі про професійну честь, суспільну репутацію;

– постійному професійному і моральному вдосконаленні, підвищенні рівня культури, обов'язковому дотриманні норм службового етикету;

– бездоганності особистої поведінки на службі і в побуті.

Виходячи із ролі та соціального значення юридичної професії, можна сформулювати основні положення правил етикету, які складають зміст етичної культури юриста:

– служіння суспільним інтересам шляхом зміцнення законності та правопорядку;

– безумовне виконання вимог закону та процесуальної норми в юридичній практиці;

– досягнення об'єктивної істини та справедливого рішення в юридичному спорі;

– співвідношення мети юридичної діяльності із моральними засобами її досягнення;

– пріоритет гуманістичної націленості в діяльності юриста, визнання людини найвищою соціальною цінністю;

– самокритичність, готовність до конструктивного діалогу з опонентом;

– самостійність мислення, розумний скептицизм та конструктивний критицизм у спілкуванні;

– коректність та шанобливе ставлення до співрозмовників.

Моральна культура юриста – це рівень сприйняття культури суспільства та наслідок морального розвитку особистості, її свідомості (почуттів, емоцій, уявлень, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій); сукупність стійких знань про моральні цінності, принципи, правила, норми та ідеали; міра сформованості суспільно значущих моральних якостей, навичок та умінь моральної поведінки, їх вияву в процесі здійснення правником професійних повноважень та в позаслужбовий час.

Аналізуючи професійну діяльність юриста та його морально-етичну складову, не можна не помітити, що важливим фактором, який впливає на виконання професійних ділових обов'язків, є наявність такого феномену, як професійна деформація, тісно пов'язана із моральними характеристиками особи в суспільстві. Сутність професійної деформації полягає в тому, що це явище становить собою результат специфічних особистісних змін, які відбуваються у процесі виконання професійної діяльності під впливом різних чинників.

5.3. Морально-професійні деформації, суб'єктивні та об'єктивні фактори їх виникнення та їх профілактика

У вузькому сенсі професійна деформація – це прояви в особі під впливом деяких особливостей професійної діяльності, таких психологічних змін, які починають негативно впливати на здійснення цієї діяльності і на психологічну структуру самої особи. Під професійною деформацією слід також розуміти такий процес зміни моральних установок та набуття таких якостей, навичок та схильностей, які можуть негативно впливати на виконання людиною своїх професійних обов'язків. Професійна деформація – явище, що є об'єктивно супутнім розвитку людини в її професійній діяльності, якщо вона щодня не працює над собою.

Професійна деформація юристів відбувається на основі:

- деформації професійної діяльності;
- деформації службових і позаслужбових відносин;
- деформації моральної свідомості.

Можна виділити як загальнопрофесійні, так і спеціальні професійні деформації. Якщо перші з них є типовими для працівників певної професії, виступають у вигляді особливостей поведінки передусім осіб із значним стажем професійної діяльності, то спеціальні професійні деформації виникають у процесі професійної спеціалізації.

Основними причинами професійно-моральної деформації, звичай, стають низька професійна культура, деформування почуттів, потреб, мотивів, тобто як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори.

До об'єктивних факторів належать:

- негативні явища в житті суспільства (корупція, безвідповідальність, халатність, невігластво, нігілізм і бездушність);
- суперечності, труднощі та недоліки в діяльності правоохоронних органів.

Можна виділити такі труднощі, недоліки і суперечності:

- специфічність професійної діяльності, значні фізичні та психічні навантаження, участь співробітників у конфліктних регіонах у діяльності з наведення конституційного порядку, що становить небезпеку для здоров'я і життя працівників;
- постійні контакти зі злочинним середовищем, негативний, часом згубний вплив криміналу;
- недоліки в організації та управлінні всієї системи правоохоронних органів (суд, прокуратура, ОВС, адвокатура тощо);

– негативний вплив колег, які допускають зловживання, формалізм, байдужість до людей, недбалість у виконанні своїх обов'язків;

– незадовільне оперативно-технічне оснащення, брак спеціальної техніки тощо;

– помилки у підборі кадрів.

Безумовно, істотно впливають і суб'єктивні фактори, особливо такі, як:

– низький професійний рівень і небажання удосконалювати професійні якості;

– недостатня розвиненість морально-ділових і вольових якостей;

– невміння відокремлювати інтереси справи від інтересів кар'єри;

– неорганізованість, відсутність навичок і умінь контролювати свою поведінку, бажання будь-яким способом зняти психологічне навантаження (пияцтво, нехлюйство тощо).

Загальними для юридичних професій проявами професійної деформації є такі:

– правовий нігілізм, що проявляється в зневажливому ставленні до права і підштовхує вирішувати проблеми довірителя не на правовому рівні;

– емоційна холодність, цинізм, наслідком яких є байдужість до долі довірителя;

– зниження рівня культури спілкування. У процесі бесід, переходячи на мову, зрозумілу клієнту, ці юристи засвоюють кримінальний жаргон і починають використовувати його в повсякденному спілкуванні;

– формалізм, стереотипний підхід до вирішення професійних завдань.

У зовнішньому середовищі діяльності можна розглянути такі прояви професійної деформації працівників органів правопорядку:

– упевненість і самовпевненість у власній непогрішності під час вирішення професійних завдань, надмірна зарозумілість і завищена самооцінка;

– наявність установки на «обвинувальний ухил» стосовно інших людей, надмірна підозрілість, грубі помилки у сприйнятті та оцінці інших людей, їхніх дій і вчинків;

– правовий ригоризм, що представляє собою виражену установку на жорсткість покарання, застосування до правопору-

шника більш жорстких мір покарання безвідносно до особливостей його особистості, до ситуації вчиненого правопорушення;

- стереотип закритості, прагнення до зайвої секретності, надання своїй роботі уявної значущості, тенденція до надмірного контролю;

- перенесення своєї службової ролі, фахових навичок і установок у позаслужбові відносини;

- засвоєння елементів кримінальної субкультури (кримінального жаргону, норм поведінки, звернення до іншої людини тощо) та їх використання у своїй діяльності; спрощення ділового спілкування, що виражається в зниженні культури та етики спілкування з громадянами, звертанні на «ти», застосуванні виразів, образливих для інших людей, тощо;

- наявність установки на застосування тільки владних методів впливу на правопорушників та інших громадян, нехтування методами психологічного впливу, досягнення згоди, вирішення конфлікту на основі вербального впливу тощо;

- педантичність, зайвий формалізм у роботі і затягування питань про прийняття конкретних рішень у межах своєї компетенції;

- втрата ініціативи в роботі, що виражається в орієнтації лише на виконання наказів і розпоряджень керівників, вищих ланок управління і забутті своїх особистих посадових обов'язків і відповідальності;

- установка на пріоритетність поточного процесу діяльності, виконання поточних завдань поза зв'язком з досягненням кінцевих результатів діяльності, імітація активної діяльності;

- переоцінка старих, звичних методів роботи і недооцінка необхідності впровадження нових методів діяльності, інновацій;

- установка на вчинення формалізованих, документально оформлених професійних дій за недостатньої уваги до людини;

- професійний егоїзм (егоцентризм), який часто блокує ефективну взаємодію працівників різних служб органу правопорядку і знижує результати спільної діяльності.

Слід зазначити, що на деформацію моральної свідомості юриста впливають фактори як зовнішнього, що породжуються визначеними умовами громадського життя, так і внутрішнього походження, які породжуються специфічним характером професійної праці. До зовнішніх причин моральної деформації юриста належать недоліки системи політичної та економічної організації суспільства, а саме:

- політична нестабільність;
- соціальна нестабільність;
- криза соціальних, ідейних та моральних ідеалів;
- корумпованість владних структур;
- низький рівень якості нормативно-правових актів, протиріччя в офіційному тлумаченні законів, невиконання законів;
- низький рівень соціальної та правової захищеності діяльності правоохоронних органів;
- переважність негативних оцінок у висвітленні діяльності правоохоронних органів;
- низький соціальний престиж правоохоронних структур;
- виконання співробітниками не властивих їм функцій.

До внутрішніх причин моральної деформації юристів належать:

- формальний підхід до підбору кадрів;
- негативний морально-психологічний клімат у деяких колективах, формально-бюрократичний стиль керівництва;
- перевантаження роботою та відсутність контролю за її виконанням;
- вплив негативних моральних факторів, з якими доводиться мати справу юристові в процесі службової діяльності;
- зловживання владою з корисливою егоїстичною метою;
- незадоволеність рівнем матеріального забезпечення, іншими умовами праці;
- кар'єризм.

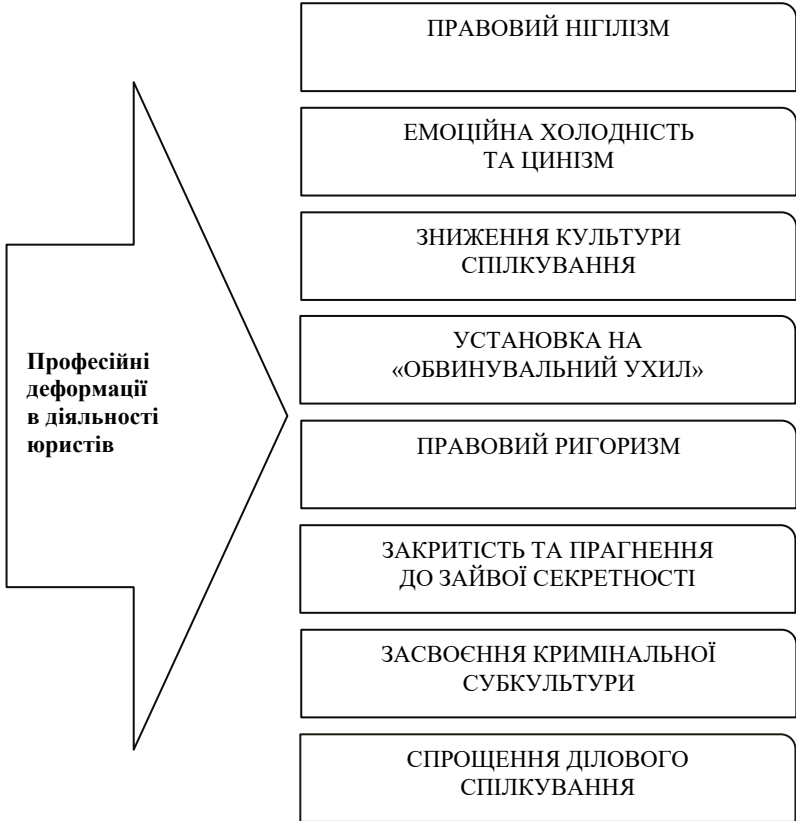
В узагальненому вигляді заходи запобігання виникненню професійних деформацій у юристів передбачають такі напрями:

- удосконалення системи виховання і навчання, створення реальної перспективи просування по службі, формування і підтримання почуття захищеності, впевненості в корисності та справедливості своєї роботи;
- належна увага до такого фактору, як стан здоров'я та фізична підготовленість співробітників, оскільки багато юридичних професій, особливо коли йдеться про правоохоронні органи, пов'язані з великими емоційними, інтелектуальними та фізичними навантаженнями;
- ретельний відбір кадрів з урахуванням ділових, особливо моральних, якостей працівника.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: проаналізувати моральну культуру особистості: цінності, регулятиви та структуру; визначити особливості моральної культури юриста; з'ясувати моральні вимоги до професійної діяльності правника; розкрити причини морально-професійних деформацій; формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через опанування змісту навчального матеріалу і спрямувати здобувачів вищої освіти на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Моральна культура особистості: цінності, регулятиви та структура.
2. Особливості моральної культури юриста. Моральні вимоги до професійної діяльності правника.
3. Морально-професійні деформації, суб'єктивні та об'єктивні фактори їх виникнення. Правовий нігілізм, ригоризм, установка на «обвинувальний ухил». Проблеми профілактики морально-професійних деформацій юристів.

Основні поняття для засвоєння: моральна культура, моральні цінності та регулятиви, моральна рефлексія, моральні вимоги, морально-професійні деформації, правовий нігілізм, правовий ригоризм, професійний егоїзм.

Теми рефератів

1. Моральна культура юриста: суть та структура.
2. Моральні вимоги до професійної діяльності юриста.
3. Морально-професійні деформації у юридичній діяльності та причини їх виникнення.
4. Правовий нігілізм, його суть та прояви у професійній діяльності юристів.
5. Значення етики у формуванні особистості правоохоронця.
6. Етика як основа морального виховання працівника органів внутрішніх справ.
7. Роль моралі у службовій діяльності працівника органів внутрішніх справ.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін.; за ред. В. О. Лозового; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 223 с.
2. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. В. Л. Петрушенка. – Львів: «Новий світ-2000», 2011. – 308 с.
3. Етика та естетика: навч. посібник / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 320 с.
4. Малахов В. Етика: навч. посібник / В. А. Малахов. – 5-те вид. – К.: Либідь, 2005. – 304 с.
5. Мовчан В. С. Історія і теорія етики: курс лекцій / В. С. Мовчан. – 2-ге вид. – Львів, 2005. – 487 с.
6. Мовчан В. С. Етика: навч. посібник / В. С. Мовчан. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2007. – 307 с.
7. Ортинський В. Л. Актуальні питання культури поведінки молодого спеціаліста: навч. посібник / В. Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2004. – 178 с.
8. Професійна етика юриста: підручник / В. С. Бліхар та ін.; за ред. проф. В. С. Бліхара; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів; Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. та права, 2016. – 357 с.
9. Сливка С. С. Правова деонтологія / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
10. Тофтул М. Г. Етика: навч. посібник / М. Г. Тофтул. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005.

Додаткова література:

1. Біленчук П. Д. Правова деонтологія: підручник для вузів / П. Д. Біленчук, С. С. Сливка; ред. П. Д. Біленчук; Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К.: АТІКА, 1999. – 319 с.
2. Гребеньков Г. В. Юридична етика: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – 2. вид., випр. – К.: Алерта, 2005. – 212 с.
3. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посібник / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 2. вид., перероб. – К.: Знання, 2006. – 488 с.
4. Лєко Б. А. Юридична етика: навчальний посібник / Б. А. Лєко. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 280 с.

5. Лозовой В. О. Професійна етика юриста / В. О. Лозовой, О. В. Петришин; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2004. – 172 с.

6. Сливка С. С. Правнича деонтологія: підруч. для вищих навч. закладів / С. С. Сливка; Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ. – К.: Атіка, 1999. – 336 с.

7. Сливка С.С. Юридична деонтологія: правнича етика. Професійна культура: підручник / С. С. Сливка; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – вид. 3-тє, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2006. – 295 с.

8. Токарчик Р. Юридична етика: пер. з пол. / Р. Токарчик. – вид. 3-тє, випр. – К.: Таксон, 2009. – 355 с.

9. Фіолевський Д. П. Юридична етика: підручник / Д. П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2011. – 288 с.

10. Цирфа Г. О. Юридична деонтологія: навч. посіб. для дистанц. навч. / Г. О. Цирфа; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К.: Університет «Україна», 2004. – 209 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що слід розуміти під терміном «професійна деформація»?
2. Які фактори професійної діяльності (зовнішні та внутрішні) можуть стати причинами деформаційних процесів?
3. В яких формах можуть виявлятися результати професійної деформації у діяльності представників різних юридичних спеціальностей?
4. Які соціальні умови та фактори використовуються для профілактики професійної деформації працівників та підвищення рівня їх професійної свідомості?

Тема 6

ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ЕСТЕТИКИ

6.1. Предмет естетики

6.2. Естетика у системі наук

6.3. Структура естетичного знання

6.1. Предмет естетики

Естетика спирається найбільш загальні філософські принципи. Для означення предмета естетики треба вказати на цілі, завдання, практичну значимість, які охоплює ця наука. Тому специфічним предметом естетики як науки виступає весь світ в естетичному різноманітті з урахуванням загальнолюдської значимості. Естетика є філософською наукою про сутності загальнолюдських цінностей, їх генезу, найбільш загальні принципи естетичного освоєння світу в процесі будь-якої діяльності людини, але насамперед у мистецтві.

Слово «естетика» – одне з найуживаніших у повсякденному житті. Найчастіше застосовують це слово, коли говорять про естетику одягу, естетику вистави, естетику фільму, естетику інтер'єру, естетичну культуру і под. Поняттям «естетика» позначається і філософська наука про мистецтво. Така широта застосування терміна «естетика», і не лише у рамках науки, свідчить про змістову насиченість застосування. Цей термін позначає окремий принцип, узагальнюючу якість як творів мистецтва, так і предметів повсякденного побуту тощо. Про це говорив ще Баумгартен, коли в середині XVIII ст. застосував термін «естетика» (від грец. *aistheticos* – чуттєвий, належний до чуттєвого сприйняття). З іншого боку, заради справедливості слід зауважити, що історія естетики сягає своїм корінням ще давніх міфологічних текстів. Коли йшлося про принципи чуттєвої виразності творів людських рук і природи, виокремлювалася єдність у будові предметів і явищ, здатних збуджувати емоції і почуття. Саме в такому ключі виникло уявлення про світ виразних форм (створених людиною і природою), які виступають предметом естетичної рефлексії. Тобто обговорювалася їх зовнішня і внутрішня струк-

тури – зв'язок чуттєвої оболонки із символічним, духовним словом, сумісність в естетичному явищі зрозумілих і невисловлюваних за допомогою слів якостей тощо. Властивості творів і відчуття емоційного підйому, що супроводжують їх, описувались через поняття прекрасного, яке є центральним в естетичній науці. Усі інші естетичні поняття (піднесене, трагічне, комічне, героїчне і т. ін.) набирали своєї суті лише через співвідношення з категорією прекрасного, демонструючи відтінки різних типів чуттєвого сприйняття світу. Таким чином, увесь знаковий просторок естетики базується на єдиній категорії – «прекрасне».

Усі відчуття набувають естетичного статусу за умови, якщо позначений ними зміст виявляється відповідно оформленим, починає діяти на, так би мовити, художній «території», коли емоційне переживання проявляє себе через твори мистецтва, надаючи йому особливого естетичного виміру, виразності, структури, розрахованої на визначений ефект. У таких умовах і самі природні явища посиляють естетичний імпульс, якщо сприйняття їх спирається на художній принцип, який розпізнає у явищі – смисл, на поверхні – символ. *«Все природне є прекрасним, коли має вигляд твору, створеного людиною, а мистецтво є прекрасним, коли схоже на природу»*, – писав Імануїл Кант.

Естетичним началом у людині здебільшого є уява і пам'ять. Це дає можливість людині не ототожнювати естетичне з емоційним переживанням.

6.2. Естетика у системі наук

Особлива природа естетики як науки пов'язана з її інтегрованістю з іншими науками. Склавшись як частина філософії, естетика тісно пов'язана з *етикою*, що вивчає форми і норми моралі. Етика особливу роль відіграє в аналізі художньої творчості. Тому доцільно ставити питання стосовно професійної етики митця, його моральної відповідальності за наслідки власної творчості. Етичні проблеми художньої творчості скеровують увагу на взаємодію естетики з *психологією*. Спільні інтереси цих наук пов'язані зі з'ясуванням етичного почуття, художньої обґрунтованості, творчого процесу та ін. Особливим є і розгляд взаємодії естетики з мистецтвознавством – сукупністю наук, що досліджують соціально-естетичну сутність мистецтва, місце мистецтва в духовному житті суспільства. Естетика відносно мистецтво-

знавства виступає загальною теорією мистецтва, і тому її інтереси тут перетинаються з мистецтвознавством.

Свого часу естетичне знання впліталось в систему загальнофілософських роздумів про світ, що, своєю чергою, приводило до того, що естетика неодноразово змінювала смисл свого розвитку: антична естетична думка розвивалась в рамках філософії, середньовічна – в контексті теології, в епоху відродження естетичні погляди народжувалися у сфері художньої практики, у XVII і XVIII ст. естетика інтенсивно розвивалася на основі художньої практики і публіцистики, етап німецької класичної естетики відрізнявся створенням цілісних естетичних систем, що охоплювали весь комплекс проблем естетичної науки. Це свідчить про те, що розвиток естетичних поглядів відбувався шляхом чергування тривалих періодів емпіричних спостережень з етапами розквіту великих теоретичних концепцій, узагальнених філософських теорій мистецтва. Тому, зрештою, природа естетичних узагальнень – філософська, хоча їх джерело не є суто спекулятивним мисленням. Естетичні судження набувають коректності на основі ретельного аналізу художньої практики різних епох, розуміння вектора і причин еволюції елітарних і масових художніх смаків, спостережень над творчим процесом самих майстрів мистецтва. Більшість масштабних філософів, які виступають з розгорнутими естетичними системами, добре знали конкретний витвір мистецтва, орієнтувались в історичній своєрідності художніх стилів і напрямків. Такими, зокрема, були Г. Гегель, Ф. Ніцше, А. Бергсон, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер та багато інших.

Таким чином склалось переконання, що, мовляв, в естетики, як науки, відсутня особиста територія, вона не закріплена у визначеному предметному полі, кожного разу змінює предмет своєї рефлексії залежно від суб'єктивної примхи дослідників. У такому випадку естетика, яка виступає, з одного боку, компонентом загального філософського аналізу, а з іншого боку – природним результатом мистецтвознавчих студій, не проявляє власної предметно-наукової заангажованості. Зрештою, особливість природи естетики, як науки, полягає у її міждисциплінарному характері. Складність володіння естетичним знанням полягає в тому, що воно є одночасно «лід і полум'я» – єдність логічної конструкції, високих узагальнень, відомої нормативності, що поєднуються з проникненням у живі імпульси художньої творчості, реальні парадокси художнього життя, емпірику соціального і культурного побуту творів мистецтва. Однак

такого роду біполярність у жодному випадку не породжує еkleктичність, оскільки естетика зорієнтована на виявлення універсалій у чуттєвому сприйнятті, універсалій художньої діяльності за межами мистецтва (дизайн, промисловість, спорт, мода...), універсалій естетичного сприйняття природи.

6.3. Структура естетичного знання

Категорія «естетичне» є найширшим і фундаментальним поняттям в естетиці, що відображає те всезагальне, яке притаманне всім властивостям життя і мистецтва.

За Ю. Борєвим, можна виокремити 5 моделей *естетичного*: 1) об'єктивно-духовна: естетичне - результат одухотворення світу Богом чи ідеєю; 2) суб'єктивно-духовна: естетичне – вплив духовнозбагаченої особистості на дійсність; 3) суб'єктивно-об'єктивна: естетичне – єдність дійсності і людського духу; 4) природницька: естетичне-натуральна властивість предметів; 5) суспільна: естетичне – об'єктивна властивість явищ, що обумовлена їх співвіднесенням із життям суспільства. Остання концепція дає можливість пояснити природу естетичного, не впадаючи ні у волюнтаризм, ні в натуралізм.

Естетику можна розглядати як цілісну систему наукового знання, що має три основні розділи: про природу естетичного об'єкта та види естетичної цінності (продукти виробництва, явища природи, суспільства і мистецтва); про природу естетичної свідомості та її форми (естетичне почуття, ідеали, смаки, теорії та ін.); про природу естетичної діяльності та її види (художнє конструювання або дизайн, художня творчість, естетичне виховання). Естетика як система має і свої власні категорії, естетичні поняття та естетичні закони. Естетичні категорії – це вузлові пункти в історії освоєння людиною дійсності «за законами краси».

У них збережені основні типи естетичних відносин «я» людини і навколишнього світу, узагальнені характерні естетичні властивості предметного світу. Естетичні категорії поділяють на парні і непарні. Парні категорії: прекрасне та потворне, трагічне та комічне, низьке та піднесене (високе); непарні, наприклад: естетична свідомість, естетична діяльність, естетична культура, художній образ, художній метод. До естетики як науки належать і такі поняття, які відображають окремі риси естетичних категорій, характеризують відтінки естетичних властивостей (гармонія, чарівність, брутальність тощо).

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

Слово «естетика» (aestheticos) – грецького походження, у перекладі означає – *той, що має відношення до чуттєвого сприйняття*. Термін «естетика» увійшов до науки в середині XVIII ст. Вперше його застосував німецький філософ А. Баумгартен для позначення нового розділу філософії. А. Баумгартен увів у філософію розділ «Теорія чуттєвого сприйняття» і запропонував назвати його терміном «естетика». Поняття міцно укоренилося у філософській термінології, і вже з XVIII ст. естетику почали розуміти як науку, що вивчає лише «філософію прекрасного», або філософію мистецтва. У естетиків з'явився самостійний предмет вивчення

Естетика – це наука про естетичне в дійсності, про сутність і закони естетичної свідомості, пізнання і естетичну діяльність людини, наука про загальні закони розвитку мистецтва

Естетика – філософська наука, тісно пов'язана з іншими гуманітарними науками, крім того, виступає теорією для прикладних естетичних та мистецтвознавчих наук

Предметом естетики є чуттєве пізнання навколишньої дійсності з її різноманітними напрямками: природою, суспільством, людиною та її діяльністю в усіх життєвих сферах, навіть у виробничій. Так, з естетичними властивостями явищ і предметів зустрічаємося, коли розглядаємо чудові квіти, величні споруди (наприклад, церкви, пам'ятки давнини тощо), нові технічні об'єкти (комп'ютери, машини, роботи та ін.), створені працею людини, коли пишаємося високогуманними вчинками людей, високохудожніми творами мистецтва. Про людей, чутливих до краси, говоримо, що вони мають естетичне чуття. Процесу сприймання естетичного даємо назву естетичного сприйняття, результатом якого є естетичне переживання

**ЕСТЕТИКА –
ЦЕ СИСТЕМА, ЯКА
МІСТИТЬ ТАКІ РОЗДІЛИ**

Про природу естетичного об'єкта та види естетичної цінності (продукти виробництва, явища природи, суспільства і мистецтва)
Про природу естетичної свідомості та її форми (естетичне почуття, ідеали, смаки, теорії та ін.)
Про природу естетичної діяльності та її види (художнє конструювання, або дизайн, художня творчість, естетичне виховання та ін.)

**ЕСТЕТИКА ДАЄ ТАКІ
ЗНАННЯ І ВМІННЯ**

Правила поведінки (етика)
Вміння одягнутись вишукано та зі смаком (мода)
Вміння підкреслити красу обличчя, рук, зачіски (макіяж, манікюр)
Вміння організувати простір інтер'єру для відпочинку чи роботи (дизайн)
Правила організації подвір'я, присадибної ділянки (ландшафтний дизайн)

**ПРИРОДА
ЕСТЕТИЧНОГО**

Тривалий час естетичне ототожнювалося з прекрасним, а в категорію виокремилася лише в XVII ст.	
I модель естетики – це одухотворення світу ідеєю Верховного Творця (Платон, Августин Блаженний, Гегель)	II модель – дійсність є естетично нейтральною, а свого естетичного виміру вона набуває лише тоді, коли (суб'єкт (людина)) проєктує на неї своє духовне

**ЕСТЕТИЧНІ
КАТЕГОРІЇ**

Естетичні категорії – це основні пункти в історії освоєння людиною дійсності «за законами краси»	
Парні категорії	Непарні категорії
Прекрасне та потворне Комічне та трагічне Піднесене та низьке	Зміст, форма, смак, оцінка, ідеали, естетичні міркування, судження, естетичні відчуття, переживання, художній образ, художній метод, естетична діяльність, естетична свідомість

**ЕСТЕТИЧНА
СВІДОМІСТЬ**

Естетична свідомість є основним елементом в естетиці. Це здатність особи жити за законами естетики. Вона має свою структуру, тобто складові елементи
МІРА, ДОЦІЛЬНІСТЬ, СМАК, ІДЕЯ, ГАРМОНІЯ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: сформувати загальні уявлення про найважливіші етичні та естетичні категорії, донести знання про основні етапи розвитку теорії моралі, розкрити суть законів краси і гармонії, теорії і практики мистецько-художньої творчості, виробити правильне розуміння сенсу і ролі моралі у сфері юриспруденції, а також необхідних у фаховій діяльності естетичних критеріїв та художньо-творчих методів.

План

1. Сутність предмета естетики.
2. Естетика у системі наук.
3. Структура естетичного знання.

Основні поняття для засвоєння: естетичне знання, художнє освоєння світу, творча особистість, закони краси, естетичні критерії.

Теми рефератів

1. Значення художньої культури у формуванні суспільства та держави.
2. Закономірності художнього освоєння світу.
3. Зв'язок естетичного знання зі спеціальністю службовця ОВС.
4. Мистецтво як унікальний механізм культурної еволюції.
5. Роль педагога у формуванні творчої особистості.
6. Співвідношення творчості і ремесла у філософській системі І. Канта.
7. Елітарне і масове в мистецтві.
8. Естетика – теорія художньої творчості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Естетика: конспект лекцій / О. В. Колеснікова, Н. Г. Межова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: 1998. – 152 с.
2. Естетика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 207 с.
3. Естетика: підручник / Л. Т. Левчук, В.І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк / за заг. ред. Л. П. Левчук. – К.: Вища шк., 2005. – 431 с.

4. Західноєвропейська естетика XX століття: навч. посібник / Л. Т. Левчук – К.: Либідь, 1997. – 224 с.
5. Історія української естетики першої половини XIX століття / Т. В. Бовсунівська. – К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2001. – 344 с.
6. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичні переживання / В. Татаркевич. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с.
7. Теорія естетики: пер. з нім. / Т. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
8. Українська естетика: традиції та сучасний стан: монографія / Лариса Левчук. – К.: Маклаут, 2011. – 339 с.

Додаткова література:

1. Басай В. Правова культура майбутнього юриста / В. Басай, Л. Зеліско // Часопис Київського ун-ту права. – К.: 2002. – № 3. – С. 83–88.
2. Естетика під ред. / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко та ін. – К.: Вища школа, 1997. – 302 с.
3. Культурологія. XX век. Энциклопедия: в 2 т. – СПб.: Университетская книга, 1998. – Т. 2. – 447 с.
4. Ортинський В. Л. Актуальні питання культури поведінки молодого спеціаліста: навч. посібник. – Львів, 2004. – 178 с.
5. Тюріна Т. Феномен інтуїції. Книга для педагогів, психологів, філософів / Т. Тюріна – Львів: Сполом, 2005. – 120 с.
6. Тюріна Т. Шляхи духовного формування особистості. Книга для педагогів, психологів, філософів / Т. Тюріна. – Львів: Сполом, 2005. – 106 с.
7. Чернець В. Україна: динаміка культуротворчих процесів: монографія / В. Чернець. – К.: Наук. думка, 2002. – 175 с.
8. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1982. – 623 с.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть етимологію терміна естетика.
2. Що досліджує естетика?
3. Коли сформувалась естетика як наука, що вивчає «філософію прекрасного»?
4. Як пов'язане мистецтво з реальною дійсністю?
5. Як взаємодіють духовна культура та естетика?
6. Назвіть головні підходи до вивчення предмета естетики.

7. З'ясуйте, як пов'язана естетика з вашою майбутньою спеціальністю.
8. На конкретних прикладах розкрийте важливість естетичного знання.
9. В чому виявляється роль міфології у виникненні естетики?
10. Якою є структура естетичної свідомості?
11. Назвіть головні завдання естетики?
12. Що таке «естетичне знання»?
13. Яким чином взаємодіють духовна культура та естетика?
14. Що таке «правова естетика»?
15. Яка основна ознака естетичного?
16. В чому саме проявляється зв'язок естетики з художньою реальністю?

Тема 7

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПОНЯТТЯ ЕСТЕТИКИ

7.1. Прекрасне і потворне

7.2. Піднесене та низьке

7.3. Трагічне та комічне

7.1. Прекрасне і потворне

З'ясувати суть краси означає зрозуміти джерела людського буття. Над цією таємницею людство розмірковує багато століть. Усі уявлення можна узагальнити у таких моделях. Перша модель полягає у тому, що прекрасне розуміють як печатку, або втілення Бога (абсолютної ідеї) у конкретних речах чи явищах. Друга модель – розуміння людини як початку, джерела прекрасного, що наділяє естетично нейтральну дійсність багатством власного духовного світу. В уявленні прихильників такої позиції людина розглядає явища дійсності в їх естетичному вимірі. Натомість послідовники третьої моделі у розумінні прекрасного бачать природний прояв якостей явищ дійсності, у їх природних особливостях (вага, розмір тощо). Четверту модель прекрасного складають уявлення тих мислителів, які визначають його у співвідношенні особливостей життя з людиною як мірою краси. П'ята модель розуміння прекрасного постає з уявлення, що прекрасне справді відтворюється у процесі зустрічі об'єктивних якостей із суб'єктивним сприйняттям людини. Але не будь-які об'єктивно існуючі якості дійсності ведуть до оцінки їх людиною як прекрасних, а лише ті, які збігаються з уявленням про досконалу річ, явище, взаємодію, ставлення тощо.

Отже, прекрасне – це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що сприяє вдосконаленню життя. Прекрасне як категорія естетики має декілька особливостей: дійсність має об'єктивну основу, підвалини прекрасного, що відбиваються у так званих законах краси: законах симетрії, міри, гармонії, ритму тощо. Проте ідеа-

льна симетрія іноді сприймається людиною не як вияв досконалого життя, а як прояв смерті, а іноді порушення симетрії, ритму, гармонії – як вияв життя, що розвивається та вдосконалюється.

Потворне – антипод, протилежність прекрасного. Ця категорія пов'язана з оцінкою тих явищ, які викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії, диспропорційності, неупорядкованості, та відображає неможливість або відсутність досконалості. Однак потворне має з прекрасним діалектичний зв'язок, який виявляється у деяких аспектах. Потворне у негативній формі дає уявлення про позитивний естетичний ідеал і відбиває приховану вимогу або бажання відродження його ідеалу; прекрасне та потворне можна розглядати як періоди розвитку одного і того ж явища, процесу. Особливо відверто цей зв'язок спостерігається у природі. Згадаймо слова шекспірівського Гамлета про те, що навіть таке божество, як Сонце, народжує хробаків, пестуючи промінням те, що вмерло. Вважалося таке перетворення властивістю природи та суспільства; врешті, прекрасне і потворне у взаємодії завжди. Ще Геракліт мудро відмітив, що найпрекрасніша з мавп є огидною у порівнянні з людиною, а наймудріша людина у порівнянні з Богом здається мавпою – й за мудрістю, й за красою, й за усім. Відрізняють зовнішній прояв потворного – гниття, хвороба, розпад – та внутрішній. Стосовно людини – це моральна деградація. Дослідженню цієї проблеми присвячена велика художня спадщина. Це «Живий труп» Л. Толстого, повість А. П. Чехова «Юнич», п'єса М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», романи О. Уайльда «Портрет Доріана Грея», О. де Бальзака «Шагренева шкіра» тощо. Отже, якщо людина впізнає втілені у життя свої ідеальні уявлення про дійсність або те, що сприяє її вдосконаленню, то вона сприймає такі явища як прекрасні; якщо зустрічаються з розпадом життя, з дисгармонією зовнішньою або внутрішньою, то це оцінюється як потворне. Тому прекрасне – найвища позитивна естетична цінність, а потворне – негативна естетична цінність.

7.2. Піднесене та низьке

Піднесене – категорія естетики, що позначає сукупність природних, соціальних та художніх явищ, які є винятковими за

своїми кількісно-якісними характеристиками, завдяки чому виступають як джерело глибокого естетичного переживання.

Щоб з'ясувати специфіку піднесеного, доцільно порівняти цю естетичну категорію з прекрасним. Якщо прекрасне завжди несе людську міру, то піднесене – це перевищення міри, тобто піднесене – це те, що вражає людське уявлення силою або масштабом прояву. Прекрасне – це те, що, освоєно людиною, інакше кажучи, це сфера людської свободи. Піднесене – завжди щось незрозуміле, це сфера свободи у перспективі, сфера несвободи у сучасному розумінні. Піднесене – колосальне, могутнє, що перевищує можливості сучасного людства. Зустрічаючись з цими грізними силами, прагнучи протистояти їм, поступово підкорюючи їх собі, людина тим самим споріднюється з вічністю, набуває істинного, земного безсмертя, що спирається на діяння та творчість. З огляду на ці особливості піднесене пов'язане як із сильними позитивними емоціями (захоплення, захват), так і явищами, здатними викликати почуття трепету, священного жаху тощо. Піднесене має специфічні прояви. У природі простір неба, пасмо гір, могутність водоспадів, природні стихії та явища (буря, північне сяйво тощо) сприймаються як величне. В індивідуальному та суспільному житті як піднесене оцінюються вчинки, дії, відносини, які вражають людей величчю душі, силою почуття, гідністю поведінки. Тому піднесене у суспільному бутті тісно сплітається з позитивними цінностями, зокрема моральними. Усі ці художньо усвідомлені явища складають сферу піднесеного у мистецтві. Історія мистецтва знає специфічні жанри для створення схожого ефекту: епопея, гімн, ода тощо, а також художні системи, ідеал яких побудований на уявленні про піднесене, наприклад класицизм.

Низьке – категорія естетики, що відтворює гранично негативні явища дійсності й особливості суспільного та індивідуального життя, які викликають у людини співвідносну естетичну реакцію (презирство й зневагу). Як низькі сприймаються явища, які приховують у собі або мають загрозу життю людини, її гідності, що заважають процесу самореалізації особистості. Через це низьке пов'язано з проявами бездуховності, аморальної поведінки. За своїми якостями низьке є протилежним піднесеному, має спільні риси, з одного боку, з потворним, а з іншого – з трагічним та комічним.

7.3. Комічне і трагічне

У житті зустрічаємося не тільки з явищами, що викликають радість, але й з тим, від чого багато страждаємо, не тільки відчуваємо гнів, зневагу, але й сумуємо. Найбільш загальнолюдський привід для суму – це перспектива власної смерті або смерті близьких. Людина, вірогідно, ніколи не спроможна змиритися з неминучістю залишення земного життя. Відображенням та усвідомленням суперечності й стало трагічне в одвічному розумінні. Але як розв'язати цю суперечність? Чи має людина шанс перебороти смерть? За всі віки людство знаходило на такі запитання різні відповіді, віднаходило нові засоби змилюватися над природною суттю людської істоти. Але кожного разу акцент робився на якості життя, його сенсі, цінності, можливості жити в серцях, думках живих. Культура зберігає все, що пройшло, вона – позагенетична пам'ять людства. Осмислюючи загибель неповторної індивідуальності як загибель цілого світу, трагедія разом з тим утверджує силу, нескінченність Всесвіту.

У трагедії, як вважав Георг Гегель, загибель не є тільки знищенням, а означає і зберігання у перетвореному вигляді того, що у такій формі має загинути. Георг Гегель протиставляє істоті, що пригнічена інстинктом самозбереження, людину, вільну від «рабської свідомості» та здатну жертвувати життям заради вищої мети. Трагічний герой – носій чогось, що виходить за межі індивідуального буття (влади, принципу, будь-якої надприродної сили), що вільно і свідомо обирає свій шлях. Тому трагічне – це категорія естетики, що відбиває діалектику свободи та необхідності, втілюючи найгостріші життєві суперечності (колізії), насамперед, між історичною необхідністю та практичною неможливістю її здійснення. У центрі трагічного – конфлікт між тим, що людина може (необхідність), і тим, чого жадає, до чого прагне (свобода). Трагічний герой – це особистість, яка свідомо і вільно обирає шлях, розуміючи, що неминуче за такий вибір на неї чекає страждання або навіть смерть. У своїй історії людство по-різному розуміло ті сили, яким протистоїть людська воля.

В античну епоху трагічний конфлікт розумівся як зіткнення неминучого фатуму та вільного вибору особистості. У мистецтві був створений особливий тип трагічного героя (цар Едіп, Прометей тощо). Трагічне збігалось з героїчним, визначене долею є неминучим, але велич особи і виявляється у тому, що, ус-

відомлюючи невідворотність поразки, вона діє вільно, сприймаючи та відчуваючи все, що сталося за волею богів, як власне волевиявлення, демонструючи готовність нести особисту відповідальність за своє життя.

В епоху середньовіччя джерелом трагічного вважали Божу волю, за якою людина або вільно йде слідом, або, роблячи власний вибір, протистоїть їй. Найбільш повно конфлікт і тип трагічного героя втілюється в образі Христа. У середньовіччі трагічне означає мученицьке. Логіка трагічного така: утішся, бо бувають страждання гірші, а муки тяжчі у людей, які менш заслуговують на це. Така воля Бога. Під спудом трагедії жила обіцянка потойбічної справедливості. Утіха земна (не ти один страждаєш) посилюється утіхою небесною (на тім світі не будеш страждати, бо тобі відплатиться по заслугі).

Починаючи з XVII ст. трагічний конфлікт набирає сили й значення зіткнення у свідомості людини власних цінностей та цінностей суспільства. Необхідність пізнається як створені суспільством соціальні умови. Народжується новий тип трагічного героя (Гамлет, Дон Кіхот, Фауст) творець особистого життя, його співавтор разом із життєвими обставинами. Головний пафос трагічного – подолання меж людської несвободи та утвердження вищих ідеалів. Тому трагічне – це утвердження прекрасного.

У мистецтві ще в античну епоху Арістотелем сформульована мета трагічного – катарсис: почуття, що зображені у трагедії, очищають почуття глядача, читача, слухача тощо. Як алмаз можна відшліфувати тільки алмазом, бо це найтвердіша речовина на Землі, так і почуття можна шліфувати лише почуттям, бо це найтонша, найтендітніша річ у Всесвіті. У цьому виявляється зв'язок між піднесеним та трагічним: піднесене породжує у відповідь високі почуття. Трагічне розкриває загибель або тяжкі страждання особистості, непоправність її втрат; безсмертні суспільні цінні започаткування, що закладені у неповторній індивідуальності, та її продовження у житті людства; найвищі проблеми буття, суспільний сенс життя людини; активність трагічного характеру стосовно умов; філософськи осмислений стан світу; історично не розв'язані суперечності: трагічне, втілене у мистецтві, що впливає на людей у плані очищення та піднесення їх почуттів.

Комічне пов'язане з тим, що історія здійснюється не тільки через трагедію, але й через комедію. Суть комічного, як і тра-

гічного, полягає у суперечності. Але якість суперечності, що оцінюється як комічне, – іншого роду: комізм – результат контрасту, розладу, протистояння потворного прекрасному, низького – піднесеному, внутрішньої пустоти – зовнішньому вигляду, що претендує на значущість. У комічних суперечностях присутні два протилежних начала, перше з яких вважається позитивним і привертає до себе увагу, але насправді обертається негативною властивістю. Комічне, як і будь-яке естетичне явище, є соціальним, перебуває не в об'єкті сміху, а у суб'єкті, тобто у тому, хто сприймає суперечності як комічне. Комічне пов'язане із загальною культурою суспільства та людини. Низька культура завжди агресивна. Така людина неспроможна терпіти погляди, думки, переваги інших. Навпаки, людина, що володіє високою культурою, здатна аналізувати поведінку, дії не тільки інших людей, але й самої себе, що є свідченням почуття гумору, розвиненого живого розуму, яскравої уяви, фантазії. Суспільство, яке спроможне ставитися з гумором до своїх недоліків, відчуває в собі силу до їх подолання та вдосконалення, тобто розширює межі власної свободи.

Джерелом комічного може стати не тільки підміна сенсу та змісту, але й порушення міри, створення ілюзії. Комічне, пов'язане зі свободою людини та суспільства, із звільненням їх від різних вад, тобто є утвердженням прекрасного, але через заперечення всього, що заважає вдосконаленню життя. Головними засобами створення комічного ефекту є гротеск (контраст реального й химерного) та гіпербола (перебільшення). Гумор – особлива форма комічного, що відрізняється незлобивим ставленням до хиб життєвих явищ, поведінки людей й здатна викликати лише приязну посмішку. Гумор базується на використанні засобів дотепності та гри слів. Сатира – форма комічного, суть якої полягає в тому, що шляхом використання особливих засобів та прийомів досягається критика недоліків, пороків, суперечностей соціальної дійсності. Іронія – форма комічного, що є прихованим глумом, вибухова сила якого замаскована серйозною формою, виявляє конфлікт нікчемного змісту із зовнішньо пристойною, респектабельною формою. Сарказм – форма комічного, що викликає дошкульний сміх від руйнівної оцінки різних негативних явищ особистого та суспільного життя. Сарказм близький до іронії.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

Прекрасне – це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що сприяє вдосконаленню життя. Секрет краси – це загадка життя. Розтлумачити його означає зрозуміти джерела людського буття. Над цією таємницею людство розмірковує багато сторіч

Перша модель полягає в тому, що прекрасне розуміють як печатку, або втілення Бога (абсолютної ідеї) у конкретних речах чи явищах

Друга модель містить у собі розуміння людини як початку, джерела прекрасного, яка наділяє естетично нейтральну дійсність багатством свого духовного світу. В уявленні прихильників згаданої точки зору людина немов проєктує, «позичає» явищам дійсності їх естетичний вимір

Послідовники *третьої моделі* у прекрасному бачать природний прояв якостей явищ дійсності, близьких до їх природних особливостей – ваги, розміру тощо

Четверту модель прекрасного складають уявлення тих мислителів, які визначають його у співвідношенні особливостей життя з людиною як мірою краси

П'ята модель розуміння прекрасного постає з уявлення про те, що воно відтворюється у процесі зустрічі об'єктивних якостей із суб'єктивним сприйняттям людини. Але не будь-які об'єктивно існуючі якості дійсності ведуть до оцінки їх людиною як прекрасних, а лише ті, які збігаються з уявленнями про досконалу річ, явище, відношення тощо

<p>Дійсність містить у собі об'єктивну основу, підвалини прекрасного, що відбилися у так званих законах краси: законах симетрії, міри, гармонії, ритму тощо. Але ідеальна симетрія часом сприймається людиною не як вияв досконалого життя, а як прояв смерті, а інколи порушення симетрії, ритму, гармонії – як вияв життя, що розвивається та вдосконалюється</p>
<p>Прекрасне має конкретно історичний характер. Наприклад, уявлення про жіночу красу за античних часів, середньовіччя, Нового часу та у XX ст. суттєво відрізняються</p>
<p>Уявлення про прекрасне залежить від конкретних соціальних умов життя особистості, соціальної групи тощо, тобто від їх способу життя. Наприклад, витонченість та вишуканість дворянок у селянському середовищі XIX ст. сприймалися як ознака хвороби, слабкості тощо</p>
<p>Ідеал прекрасного визначається також особливостями національної культури. З огляду на це красива, приваблива дівчина на Сході порівнюється з місяцем, а у слов'ян – з берізкою</p>
<p>Розуміння прекрасного зумовлюється рівнем індивідуальної, особистісної культури, особливостями естетичного смаку, звичаїв та засобів естетичного виховання у сім'ї, у близькому оточенні тощо</p>
<p>Прекрасне має специфічний вияв у різних сферах дійсності. Щодо природи відмічається насамперед форма її явищ. У людині як прекрасне можна оцінити її зовнішній вигляд, поведінку, внутрішній світ, результати її діяльності. У суспільстві предметом естетичної оцінки стає ступінь досконалості суспільних відносин. Людство виробило особливий орган духовного життя, особливу його форму – мистецтво, яка являє собою спеціально відібрану та оформлену дійсність, де завжди прекрасною (тобто досконалою) повинна бути форма, але прекрасне може стати (і стає) предметом художнього усвідомлення, що пов'язано зі змістом художнього твору. Стародавні греки знайшли спеціальний термін – <i>калокагатія</i>, який означає збіг у явищі дійсності прекрасної форми та прекрасного змісту</p>

ПОТВОРНЕ

<p><i>Потворне – антипод, протилежність прекрасного. Ця категорія пов’язана з оцінкою тих явищ, які викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії, диспропорційності, неупорядкованості, та відображає неможливість або відсутність досконалості. Однак потворне має з прекрасним діалектичний зв’язок, який виявляється у деяких аспектах:</i></p>
<p>– потворне у негативній формі містить уявлення про позитивний естетичний ідеал і відбиває приховану вимогу або бажання відродження цього ідеалу;</p>
<p>– прекрасне та потворне можна розглядати як періоди роз витку одного і того ж явища, процесу. Особливо відверто цей зв’язок спостерігається у природі. В. Шекспір вважав таке перетворення властивістю природи та суспільства;</p>
<p>– прекрасне та потворне співвідносні. Геракліт мудро відмітив, що найпрекрасніша з мавп є огидною у по рівнянні з людиною, а наймудріша людина у порівнянні з Богом здається мавпою – й за мудрістю, й за красою, й за усім останнім. Відрізняють зовнішній прояв потворного – гниття, хвороба, розпад – та внутрішній. Стосовно людини – це моральний розклад, моральна деградація</p>

ПІДНЕСЕНЕ

<p>Піднесене – категорія естетики, яка відбиває сукупність природних, соціальних та художніх явищ, які є винятковими за своїми кількісно-якісними характеристиками, завдяки чому вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання</p>
<p>Якщо прекрасне завжди несе у собі людську міру, то піднесене – це перевищення міри, тобто піднесене – це те, що вражає людське уявлення силою або масштабом свого прояву</p>
<p>Прекрасне – це те, що, як правило, освоєно людиною, це сфера людської свободи. Піднесене – завжди щось незрозуміле, це сфера свободи у перспективі, сфера несвободи у сьогодишньому розумінні. Піднесене – колозальне, могутнє, що перевершує можливості сучасного людства. Пізнаючи ці грізні сили, прагнучи протистояти їм, поступово підкорюючи їх собі, людина тим самим споріднюється з вічністю, набуває свого істинного, земного безсмертя, що спирається на діяння та творчість</p>
<p>Піднесене має специфічний прояв: у природі сприймаються як величне простір неба, пасмо гір, могутність водоспадів, природні стихії та явища: буря, північне сяйво тощо. В індивідуальному та суспільному житті як піднесене оцінюються вчинки, дії, відносини, які вражають величю душі, силою почуттів, шляхетністю поведінки</p>

НИЗЬКЕ

<p>Низьке – категорія естетики, яка відтворює гранично негативні явища дійсності й особливості суспільного та індивідуального життя, які викликають у людини співвідносну естетичну реакцію (презирство й зневагу)</p>
<p>Як низькі сприймаються явища, що приховують в собі, містять загрозу для життя людини, її гідності, самоповаги, які заважають процесу самореалізації особистості. Через це низьке пов'язано з проявами бездуховності, аморальної поведінки</p>
<p>За своїми якостями низьке є протилежним піднесеному, має спільні риси, з одного боку, з потворним, а з іншого – з трагічним та комічним</p>

ТРАГІЧНЕ

<p>Трагічне – це категорія естетики, що відбиває діалектику свободи та необхідності, втілюючи найбільш гострі життєві протиріччя (колізії), насамперед між історичною необхідністю та практичною неможливістю її здійснення. Таким чином, у центрі трагічного – конфлікт між тим, що людина може (необхідність), і тим, чого вона жадає, до чого прагне (свобода)</p>
<p>За античних часів трагічний конфлікт розумівся як зіткнення неминучого фатуму та вільного вибору особистості. У мистецтві був створений особливий тип трагічного героя (цар Едіп, Прометей тощо); трагічне збігалось з героїчним: призначене долею є неминучим, але велич особистості виявляється у тому, що вона діє вільно, сприймаючи та почувуючи все, що скоїлося за волею богів, як власне волевиявлення, демонструючи готовність нести особисту відповідальність за своє життя</p>
<p>За часів Середньовіччя джерелом трагічного вважали божу волю, за якою людина або вільно йде слідом, або, роблячи власний вибір, протистоїть. Найбільш повно цей конфлікт і тип трагічного героя втілює в образі Христа. У Середньовіччі трагічне означає мученицьке, його логіка така: утішся, бо бувають страждання гірші, а муки більш тяжкі у людей, які менш, ніж ти, заслуговують на це. Така воля Бога. Під спудом трагедії жила обіцянка потойбічної справедливості. Утішення земне (не ти один страждаєш) посилюється утіхою небесною (на тім світі ти не будеш страждати, бо тобі відплатиться по заслугі)</p>
<p>Починаючи з Нового часу, трагічний конфлікт набирає сили й значення зіткнення у свідомості людини власних цінностей та цінностей суспільства. Необхідність пізнається як створені суспільством соціальні умови. Народжується новий тип трагічного героя (Гамлет, Дон Кіхот, Фауст) – творець особистого життя, його співатор разом із життєвими обставинами. Головний пафос трагічного – подолання меж людської несвободи та утвердження вищих ідеалів. Тому трагічне – це утвердження прекрасного</p>
<p>Трагічне розкриває загибель або тяжкі страждання особистості, незамінність її втрати; безсмертні суспільні цінні начала, що закладені у неповторній індивідуальності, та її продовження в житті людства; найвищі проблеми буття; суспільний сенс життя людини, активність трагічного характеру стосовно умов; філософськи усвідомлений стан світу; історично не розв'язані протиріччя: трагічне, втілене у мистецтві, плідно діє на людей у плані очищення та піднесення їх почуттів</p>

ТРАГІЧНИЙ ГЕРОЙ

Трагічний герой – це особистість, яка свідомо і вільно обирає свій шлях, розуміючи, що його неминуче за цей вибір чекає страждання або навіть смерть. У своїй історії людство по-різному розуміло ті сили, яким протистоїть людська воля

СМІХ

Сміх – засіб зняття енергетичної напруги, спосіб порятунку від явищ, що лякають неминучістю і невідворотністю. Так, людство сміхом рятується від страху смерті: у культурі багатьох народів маски смерті є неодмінним атрибутом карнавального дійства. Народ як родове ціле демонструє свою невмирущість, висміюючи безсилля смерті здолати життя. З цього походить властиве народній сміховій культурі оптимістичне, життєствердне начало. Сміхове бачення світу – не витвір окремої особистості, а виявлення загального сприйняття життя народним «хоровим» цілим. Упевненість у подоланні зла та насагу протистояти йому народжує спільність почувань – адже сміється «весь світ»

Сміх – один із вагомих естетично оформлених способів самовиразу. Виявом вищої форми самоусвідомлення є здатність сміятися над собою. Піднятися до бачення власних недоліків, сміхом розвінчувати їх – це здатність, що потребує великої мужності й свідчить про справжню силу духу. Це означає, що особа усвідомила власні слабкості і піднеслася над ними, зробивши їх предметом сміху. Отже, внутрішньо вона вже подолала їх у собі

НАРОДНА СМІХОВА КУЛЬТУРА

«Народна сміхова культура» – поняття, що означає місце комічного у житті народу, постає виявом внутрішнього опору владній силі та примусу. Існують амбівалентності народної сміхової культури, тобто цілісності заперечно-стверджувального змісту сміху. Народна культура виробила масову – карнавальну форму вияву єдності почуття. Карнавал не знає поділу на глядачів і учасників. У масовому дійстві беруть участь усі, набуваючи у такий спосіб відчуття всезагальної об'єднаності. За зовні веселими формами карнавал демонструє народну силу та духовні уподобання

КАРНАВАЛ

Карнавал – народні гуляння, що відбуваються у католицьких країнах у віторок за сорок днів до Великодня напередодні початку Великого посту. одна зі стійких форм творення спорідненості почуттів, що склалася ще в часи Давнього Вавилону, пізніше поширилася на терени Римської імперії, згодом – у середньовічній Європі. Донині вона широко укорінена в культурі країн Латинської Америки, куди потрапила після відкриття Американського континенту європейцями

КОМІЧНЕ

Комічне – категорія, що характеризує той аспект естетичного освоєння світу, який супроводжується сміхом без співчуття, страху і пригнічення. У комічній ситуації людина інтуїтивно осягає невідповідність між неповноцінним, недосконалим змістом явища і його формою, яка претендує на повноцінність і значущість, між високою метою і негідними засобами її досягнення

Одна з форм перебування людини у свободі. Це спосіб позбутися серйозності, що властива буденній свідомості, схильній зводити дріб'язкові цінності у ранг вищих, надавати їм глобального значення. Ф. Ніцше влучно визначив комічне як «художнє звільнення від огиди, що спричинена безглуздом»

ФОРМИ КОМІЧНОГО

Гумор – вид комічного, що відображає специфіку естетичного переживання суперечності предмета сприймання: у вигляді поєднання у відношенні серйозного і сміхового начал. Особливістю гумору є утвердження об'єкта небайдужості акцентом на духовній цінності його якостей. Невипадково частим предметом жартів є забудькуватість і неухважність талановитих та геніальних особистостей, зумовлена концентрацією уваги на суттєвому при ігноруванні другорядного та дріб'язкового – несуттєвих подробиць життя. Ситуації, що виникають при цьому, створюють ефект несподіванки, підсилюючи позитивну оцінку явища. Гумористичний сміх доброзичливий, а отже, не відсторонений від предмета, а навпаки, в основі своїй ствердний

Іронія – особливий вид комічного і категорія естетичного відношення, що відображає двоїстість смислу: видимого і прихованого. Це обернене відношення, в якому за зовні позитивною формою оцінки криється знущальний і викривально-заперечний зміст. Іронія розглядається також як властивість самого історичного буття та наслідків людських зусиль, що переводяться об'єктивною логікою розвитку явищ у свою протилежність

Сатира – гостра і здушальна форма емоційно-естетичного прояву, що заперечує саму сутність предмета висміювання, а отже, і його право на існування. Способом естетичного відношення є вияв внутрішньої нікчемності явища через загострення його вад, гіперболізацію (перебільшення), що акцентує риси недосконалості. Ідеал утверджується засобами сатири через викриття «антиідеалу». Сатира індивідуалізує предмет відношення, заглиблюючись у його зміст, щоб відкрити невідповідність образу та ідеї, профанацію ідеї в образі. Тому сатира має національний та історичний зміст, конкретну спрямованість на виявлення потворного, що прагне сховатися під маскою значущого і піднесеного

Сарказм – їдка і дошкульна іронія, що має на меті викриття явища через знущання над ним, не залишаючи жодних ілюзій щодо його якостей. Вона не лише боляче раниць, а й заперечує право явища на існування. Естетична форма, в якій здійснюється заперечення, посилений контраст між текстом і підтекстом, тим, що мається на увазі щодо сутності явища, і тим, як ця сутність відкривається у способах її вираження

Естетичний ідеал – це явний образ належної і бажаної естетичної цінності. Це наші уявлення про прекрасне

Естетичний ідеал – найвищий ступінь естетичної оцінки. Ідеал – це той еталон, яким користується людина, коли вибирає приклад для наслідування, порівнює свої дії, працю з кращими зразками

Естетичний ідеал – це глибоке об'єктивне узагальнення естетичної практики людей. Він історично змінюється, вбираючи в себе накопичений досвід суспільства, тісно пов'язаний з уявленнями людей про прекрасне, оскільки сам національний на прекрасне і несе його в собі

Естетична потреба – це зацікавленість людини естетичними цінностями, початковий момент освоєння і створення естетичного, це потреба в переживаннях, прагнення прекрасного

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ

Естетичне почуття – це емоційне переживання людиною свого естетичного ставлення до дійсності, що закріплюється естетичною діяльністю в усіх її видах. Як тільки це переживання втрачається, естетичне ставлення людини до дійсності згасає

Естетичне почуття – специфічне почуття, властиве тільки людині. Воно завжди емоційно прикрашене, але не має відверто соціального спрямування, властивого моральним почуттям. Це – почуття насолоди, захоплення від прекрасних і піднесених явищ; це – почуття суму, журби, яке виникає під час сприйняття трагічних явищ; почуття гумору від переживання явищ комічних тощо

Естетичне почуття звичайно починається з попередньої емоції, стихійної естетичної реакції, яка виводить свідомість людини за межі повсякденності. Формуючись у процесі життєвої діяльності, почуття характеризують емоційну розвиненість людини, її вміння долучатися до того, що сприймається

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: розглянути природу, специфіку і творчий потенціал естетичного, а також категорії естетики – прекрасне, потворне, піднесене, низьке, трагічне, комічне; сприяти формуванню у студентів пізнавального інтересу до минулого нашої країни, викликати почуття гордості за життя та діяльність письменників, архітекторів, музикантів. Виробляти вміння критично мислити та виховувати любов до обраної професії.

План

1. Прекрасне і потворне.
2. Піднесене та низьке.
3. Трагічне та комічне.

Основні поняття для засвоєння: естетика символізму, синкретична культура, естетичний світогляд, естетичне почуття, естетична потреба, естетична свідомість, гармонія, деформація, естетична здібність, естетичний ідеал, естетична інтуїція, естетична культура, естетична оцінка, естетична організація середовища, естетичне почуття, естетична потреба, естетична свідомість, естетичне сприйняття, естетичний смак.

Теми рефератів

1. Особливості естетики як науки.
2. Взаємодія духовної культури і естетики.
3. Зв'язок естетики з месою майбутньою спеціальністю.
4. Естетичне уявлення у синкретичній культурі первісного суспільства.
5. Елементи естетичного знання у світогляді Київської Русі.
6. Естетичний світогляд Т. Г. Шевченка.
7. Естетика символізму у творчій спадщині Лесі Українки.
8. Поетичне і прозаїчне як категорії естетики.
9. Комічне як суперечність і несподіванка.
10. Прояви трагічного у різних видах мистецтва.
11. Естетична діяльність і мистецтво.
12. Трагічне та комічне як категорії естетики.
13. Естетичний смак і його вплив на моду.
14. Трагічне в історичному контексті.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Естетика: конспект лекцій / О. В. Колеснікова, Н. Г. Межова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: 1998. – 152 с.
2. Естетика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 207 с.
3. Естетика: підручник / Л. Т. Левчук, В.І. Панченко, О. І. Оніщенко та ін. / за заг. ред. Л. П. Левчук. – К.: Вища шк., 2005. – 431 с.
4. Західноєвропейська естетика ХХ століття: навчальний посібник / Лариса Тимофіївна Левчук. – К.: Либідь, 1997. – 224 с.
5. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Т. В. Бовсунівська. – К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2001. – 344 с.
6. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичні переживання / В. Татаркевич. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с.
7. Теорія естетики: пер. з нім. Т. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
8. Українська естетика: традиції та сучасний стан: монографія / Лариса Левчук. – К.: Маклаут, 2011. – 339 с.

Додаткова література:

1. Ванслов В.В. Эстетика. искусство. Искусствознание: Вопросы теории и истории / В. В. Ванслов. – М.: Изобраз. искусство, 1983. – 440 с.
2. Краткий словарь по эстетике: Кн. для учителя / под ред. М. Ф. Овсянникова. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
3. Кримский С.Б., Парахонский Б.А., Мейзерский В.М. Эпистемология культуры: Введение в обобщенную теорию познания. – К.: Наук. думка, 1993. – 216 с.
4. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1982. – 623 с.
5. Естетика: під ред. Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко та ін. – Київ: Вища школа, 1997. – 302 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Коли сформувалась естетика як наука, що вивчає «філософію прекрасного»?
2. Чому естетика тісно пов'язана з етикою і психологією?
3. Завдання естетики в суспільному житті.
4. Проаналізуйте основні моделі прекрасного.
5. Визначте зовнішні і внутрішні прояви потворного.
6. Чому піднесене – позитивна загальнолюдська цінність?
7. Розкрийте сутність трагічного конфлікту.
8. Назвіть прояви комічного.

МИСТЕЦТВО ЯК ФОРМА ТВОРЧОСТІ

8.1. Загальна характеристика мистецтва

8.2. Функції мистецтва

8.3. Система та класифікація видів мистецтва

8.4. Загальна характеристика видів мистецтва

8.1. Загальна характеристика мистецтва

Прерогативою мистецтва є його здатність художньо осмислювати дійсність, розкривати і досліджувати внутрішній світ людини. Мистецтво є вищою формою естетичного опанування дійсності, тому естетична наука розглядає та аналізує загальні закони мистецтва, його предмет, зміст, форму, стиль, метод, функціональні можливості тощо.

Поняття мистецтва тлумачиться досить неоднозначно. У сучасних тлумачних словниках вказується, що слово «мистецтво» має такі значення: 1) будь-яке заняття, що вимагає відповідних знань і вмінь (воєнне мистецтво, мистецтво в'язання, мистецтво водіння авто); 2) майстерність, вправність у якій-небудь справі (можна проявити мистецтво у чому-завгодно – у приготуванні їжі, веденні переговорів, написанні шпаргалок); 3) сфера художньої діяльності та її прояви – художніх творів. Слову «мистецтво» можна надати широкого смислу, якщо виходити з того, що все створене людиною протиставляється природному. Будь-який артефакт, тобто будь-який феномен культури, на відміну від явищ природи – це творіння людини, і тому він є результатом якоїсь вправності, «мистецтва». У такому тлумаченні цього слова до мистецтва ми змушені будемо віднести усю людську культуру і все, що нею породжено. Термін «мистецтво» позначає особливу сферу людської життєдіяльності (і діяльності), де проявляється людська здатність створювати особливий світ артефактів (штучних речей), що мають художню природу.

Термін «мистецький» вказує на те, що стосується мистецтва, але також зберігає й давнє своє значення, коли грецьке слово «техне» та тотожне йому латинське «арс» позначали вміння, майстерність, вправність; у такому значенні сьогодні частіше використовується слово «мистецькість». У співвідношенні зазначених термінів можна також відмічати й деякі більш тонкі нюанси: наприклад, слово «художній» більшою мірою стосується роду діяльності та її результатів, тоді як слово «естетичний» скоріше стосується сприйняття такої діяльності та її результатів, позначає певне оціночне відношення до них.

Слово «мистецтво» має складну структуру. Перша частина – «міст», тобто те, що з'єднує роз'єднане. «Те» символізує безособовість Бога. Частина «тво» від «творити». Отже, внутрішній зміст слова «мистецтво» означає «міст Божої творчості», «міст Єдиного». Звідси творчість як така – це самовозз'єднання нерукотворного світу, безмежна єдність єдиного у єдиному. Самовозз'єднання – це повнота стану спокою і руху Абсолютної свідомості, Абсолютного Розуму, Бога, що існує незалежно поза відносним і в ньому, проявляючись через самовідтворення нескінченних зв'язків Дійсності.

Особливою формою духовної культури є художня культура, тобто процес створення, використання та зберігання творів мистецтва. Вона є наслідком творчості діячів мистецтва, що здійснюється у специфічній образній формі та специфічними художніми засобами. Результатами мистецької діяльності є твори мистецтва, у яких дійсність відтворюється у формі художніх образів. Художня культура нерозривно пов'язана з мистецтвом. Мистецтво – це специфічний спосіб пізнання, відображення та моделювання дійсності у формі художніх образів. Мистецтво має той самий предмет відображення, що і наука – навколишній світ. Але при цьому вони користуються різними методами його дослідження та відтворення. Для художнього відображення характерними є емоційність, умовність, образність, метафоричність, гіперболізація та суб'єктивність, зумовлена почуттями, переживаннями та світоглядом митця. Архітектор, живописець, режисер, письменник, зазвичай, зображує світ таким, яким він є насправді, тобто відштовхується від реалій. Мистецтво не просто відображає реальну дійсність, а робить це специфічно, по-особливому. Великі художники, як і всі великі дослідники, бе-

руть у свої руки світ і повертають нам його зміненим, спочатку незрозумілим і незвучним, але завжди безмежно розкритим. Мистецтво загострює наші відчуття, воно стає ніби призмою цивілізації між оком людини і природою.

Митець малює або пише п'єсу, ліпить скульптуру чи створює ювелірну прикрасу, він переломлює зображуване через свої емоції, через своє власне бачення, через свої індивідуальні відчуття. Ми можемо навіть сказати, що наскільки індивідуальним є сам митець – настільки ж специфічним є його відображення реального світу.

Твір певного періоду втілює у собі смаки, ідеали, філософію, ідеологію національної особистості певної культурної доби. З іншого боку, ми виступаємо споживачами мистецтва. Ми дивимось фільми, читаємо книги, слухаємо музику, вішаємо на стіну картини. Нам це або подобається, або ні, ми це розуміємо або не дуже, хочемо це мати чи не хочемо.

Кожен з нас сприймає твір через призму власного світу (залежно від нашого розуму, виховання, глибини мислення, віросповідання, національності, віку, статі, настрою).

Мистецтво народилося й існує для вирішення специфічних завдань людського суспільства щодо освоєння і перетворення світу, але водночас і для долучення людини до результатів і надбань такого освоєння. Ключ до розуміння специфіки художнього мислення і особливостей мистецтва слід шукати в соціально-історичному досвіді людей. У людини є дві системи оцінок дійсності: 1) за об'єктивним їх значенням для соціуму за допомогою різних систем існуючих норм – політичних, моральних, естетичних; 2) за особистим їх смислом для людини відповідно до її індивідуального досвіду та духовного світу. *Естетична оцінка через особисте ставлення розкриває загальнолюдську цінність предмета, його об'єктивну значущість для людства.*

Розглядаючи перше питання, варто зробити акцент на культурі. Культуру поділяємо на «матеріальну» і «духовну». Умовно ми відносимо до духовної культури те, що задовольняє духовні потреби людини, а до матеріальної – те, що задовольняє матеріальні потреби. Але існує багато речей, які можуть одночасно задовольняти і ті, й інші потреби (гарно розписаний глечик, різьблений годинник). Духовні цінності не можуть бути зберігатись у культурі без матеріальної «знакової оболонки». А матері-

альні предмети можуть бути предметами культури тільки тоді, коли стають носіями соціальної інформації, тобто втілюють у собі якийсь духовний зміст. Відповідно, духовна і матеріальна культура не можуть існувати відокремлено одна від одної.

Отже, розмежовувати і протиставляти одна одній духовну і матеріальну культуру як дві особливі галузі культури в цілому духовна, з іншого вся матеріальна. *Основні форми духовної культури*: міфологія, релігія, філософія і мистецтво.

Стародавні греки називали мистецтвом вміння створювати речі у відповідно до існуючих правил. До мистецтва вони відносили окрім архітектури і скульптури, також ремісництво, арифметику і взагалі будь-яку справу, у якій потрібно діяти за правилами. Так розуміли мистецтво до ХХІ ст.

В ХVІІ–ХVІІІ ст. ремесла і наука поступово перестали називатись мистецтвом. Французький філософ Ш. Батте у ХVІІІ ст., визначаючи мистецтво як «творення прекрасного», виділив 7 видів вишуканих мистецтв: живопис, скульптуру, музику, поезію, архітектуру, красномовність, танець. Зараз цей перелік набагато ширший.

Мистецтво – це один з елементів культури, особливий вид духовного – практичного освоєння дійсності за законами краси. Особливість цього освоєння полягає в тому, що воно виступає у художньо-образній формі.

Особливості впливу мистецтва на людину: людина сприймає оточуючий її світ у цілісності; мистецтво проникає у найпотаємніші куточки людської душі, хвилює і робить людину величною; безпосередньо контактує з емоційною сферою особистості, найбільш рухливою і пластичною сферою людської психіки; за допомогою мистецтва ідея втілюється у такій формі, яка збуджує емоції, активізує уяву, викликає особливі переживання, які називаються етичними чи художніми; мистецтво ніколи прямо не народжує з себе тієї чи іншої практичної дії, воно лише готує організм до цієї дії.

Немає мистецтва гіршого чи кращого. Воно або є, або його немає. Воно є, якщо має вічне життя і вічну цінність. Мистецтво нічого не аргументує – цим займається наука, нічого не пояснює – цим займається філософія, воно не збирає фактів – це ампула історії, мистецтво не агітує – цим займається політика. *Мистецтво розуміє Всесвіт, бо творить нову його реальність.*

Художники, творці – це ті люди, в яких іскра Божа розго-
ряється найяскравіше (бо люди створені за образом і подобою
Божою). Це найбільш передові, прогресивні, найбільш чутливі
люди серед загальної маси. Вони найбільш точно реагують на
оточуючий світ, вміють це відчуття донести до інших. Діяльність
художника є подібною до діяльності Бога: Бог творить неруко-
творне (не нами створені світ, гори, земля, дерева, тварини) але
рукотворне проявляється через провідника – художника.

8.2. Функції мистецтва

Рекреативна (розважальна) функція. Це найбільш прос-
тий і найменш вимогливий підхід до мистецтва, воно служить
для відпочинку і розваг. Це засіб психічної розрядки, закуток, де
людина може усамітнюватись від труднощів і турбот буденного
життя. Щоб виконати цю функцію, мистецтво має бути легкодо-
ступним, не вимагаючи особливих зусиль для сприйняття і деко-
дування його знакових смислів. Приклад: перегляд телепередач,
«мильні опери», дискотека, читаємо книжку, ходимо в театр, при
цьому не маємо якоїсь мети. На реактивну функцію орієнтується
масова культура.

Пізнавально-евристична функція (мистецтво як знання і
просвіта). Мистецтво відображає багатство предметно-чуттєвого
світу, розкриває естетичну багатогранність, щось нове в уже зна-
йомих речах. Розкриває у буденному незвичне. Зображення явища
у мистецтві є певною мірою його відкриттям. Кожен справжній
твір – це нова реальність. Слово «arts» з латинської означає все те,
що доповнюється до правди. Великі художники, як і всі великі
дослідники, беруть у свої руки світ і повертають нам його зміне-
ним, спочатку незрозумілим і не звичним, але завжди безмежно
розкритим. Мистецтво загострює наші відчуття, воно стає ніби
призмою цивілізації, між оком людини і природою.

Мистецтво – як просвітництво (передає досвід і факти).
Мистецтво – як освіта (передача навичок мислення, узагальнен-
ня системи поглядів). Воно виступає «книгою життя», яку чита-
ють навіть ті, хто не любить інших підручників. Мистецтво по-
повнює наші знання про світ. Відомий англійський теоретик
Дж. Рескін вважав, що великі нації записують свою автобіографію
у трьох книгах – у книзі слів, у книзі справ і у книзі мистец-

тва. Але лише остання заслуговує справжньої довіри. Мистецтво найбільш наочно і правдиво відображає ідеали, сумніви, злети, поривання і загальне світопочуття.

Художньо-концептуальна функція. Твір мистецтва не ілюструє філософських або політичних ідей. Художник відбиває у свідомості власні спостереження і роздуми над життям. Мистецтво «мислить глобально» бере участь у вирішенні загальносвітових проблем, до усвідомлення стану світу. Наприклад архітектура християнського храму. Вона увібрала в себе середньовічне світосприйняття. Купол – символ небесної сфери. Іконостас – виділяє розмежування земного і небесного, матеріального та духовного. Три куполи – триєдність Бога (Бог – Отець, Син, Дух Святий), стрімкі вежі – знак духовного поривання до небес.

Випереджувально-просвітницька функція («кассандрівське начало»), або мистецтво як передбачення. Кассандра пророкувала загибель Трої у дні розквіту і могутності міста. Інтуїтивно митець образом уявляє майбутнє. Фантастична література пророкує технічне майбутнє людства.

Сугестивна (впливає на підсвідомість) функція. Навіювання відповідних думок і почуттів, майже гіпнотичний вплив на психіку. Твір ніби заворює людину. Інтер'єр храму (висота, стрімкість, позолота, гра світла та кольору) навіювала священний трепет перед силами Божими. Спів, музика під час Святої Літургії у церкві, Пісня-марш додає бадьорості у крокуючі колони бійців. Пісня на війні.

Естетична функція (мистецтво як формування творчого духу і ціннісних орієнтацій) покликана: формувати естетичні смаки, здібності і потреби людини;

формувати ціннісні орієнтації людини у світі; пробуджувати творче начало в людині, бажання і вміння творити за законами краси.

Виховна функція. Мистецтво впливає комплексно на розум і серце, і немає такого куточка людського духу, якого б воно не торкнулось своїм впливом. Дивлячись фільм, виставу, слухаючи пісню, читаючи книгу, ми співпереживаємо з героями, стаємо на бік одних і проти інших, ставимо себе на їх місце і думаємо, як би самі вчинили, і при цьому дуже часто не усвідомлюємо цього, у чомусь наслідуємо цих героїв. Отже, чим більше людина спілкується з мистецтвом, тим більше є вихованою і культурною.

Інформаційна та комунікативна функція. Мистецтвово виступає посередником між нами і суспільством, показує нам всі його сторони, дає нам про нього інформацію. Мистецтво розглядається як своєрідний канал зв'язку, як знакова система, що несе інформацію (орнамент – закодована, зашифрована інформація, були такі орнаменти, які могли прочитати всі, або прочитували обрані знавці). Мова мистецтва є більш зрозумілою, метафоричною, емоційно сильнішою, ніж розумова.

8.3. Система та класифікація мистецтва

Історично у суспільстві склались *концепції мистецтва*. Хоча мистецтво зароджується в первісному суспільстві, перші теорії виникають в епоху античності. Незалежно від світогляду античні мислителі (*Геракліт, Платон, Арістотель*) вихідними пунктами мали ідею наслідування дійсності.

У свою чергу, середньовічні теоретики мистецтва його роль бачили у відображенні божественної краси. Надалі *Буало* стверджував, що головний предмет мистецтва – краса суспільного життя, яка дорівнює добру.

Теорія *Канта* зводить мистецтво до двох його виражень: приємного і прекрасного в мистецтві і вільної гри пізнавальних властивостей. *Гегель* вважав, що мистецтво пізнає дух у його чуттєвому втіленні, а весь світ є відображенням цього абсолютного духу.

Сьогодні можемо говорити, що мистецтво є своєрідним феноменом, із зображенням матеріальної і духовної дійсності, функцією суспільного організму.

Головною властивістю мистецтва є його відображувальна сутність. Це одна з універсальних форм відображення, вираження, оцінки чи пізнання явища, а не його власне буття.

Це відображення не просто механічне, дзеркальне, воно має творчий характер, несе в собі суб'єктивний погляд митця і певне ставлення до того, що створюється. *Мистецтво* не обов'язково залежить від праобразу зображеного, що існує реально. Мистецтво, передусім, є образотворенням нової реальності, але при цьому воно надає створюваному «вигаданому» образу рис реальності.

Окрему увагу слід звернути на *поліфункціональність мистецтва*. Виходячи з цього можемо розглядати основні функції

мистецтва. Серед них першою є *суспільно-перетворювальну* функція, адже мистецтво виступає як вид діяльності. Наступною є *художньо-концептуальна* функція, що дозволяє розглядати мистецтво як стан світу. Наступною функцією, що пропонується до розгляду, може виступити *комунікативна* функція. Адже мистецтво виступає як засіб спілкування між людьми, що знаходяться відносно поряд, а також між розділеними часом, культурами. При цьому набуває значної ваги *виховна* функція мистецтва, а також його *гедоністична* роль (функція насолоди) в суспільстві.

Розподіляючи мистецтво за способом сприйняття, можна виділити *слухові, зорові та видовищні його види*. Естетика також пропонує поділ мистецтва на типи: *образотворчі і необразотворчі*. У середині кожного з них існує поділ на *жанри, стилі, роди*.

Крім того, мистецтво існує у своїх конкретних видах: *література, театр, графіка, живопис, скульптура, хореографія, музика, цирк, архітектура, прикладне і декоративне мистецтво, художнє фото, кіно, телебачення*. Тому доцільно вказати, що немає головних і другорядних мистецтв, адже кожний його вид наділений своїми сильними і слабкими сторонами порівняно з іншими видами мистецтва.

В основі розділення мистецтва лежить різноманіття типів художнього освоєння світу. Воно спирається на естетичне різноманіття дійсності, на духовне багатство художника і на багатство культурних традицій. У свою чергу, таке багатоманіття видів мистецтва дозволяє естетично освоювати світ у всій його складності і багатстві.

8.4. Загальна характеристика видів мистецтва

Види мистецтва – це реальні форми художньо-творчої діяльності, що різняться, перш за все, способом втілення художнього змісту, специфікою творення художнього образу (*архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, живопис, графіка, скульптура, художнє фото, література, музика, хореографія, театр, кіно, телебачення, відео, анімація, естрада, цирк*).

Архітектура як вид мистецтва проявляє себе у формуванні дійсності за законами краси при створенні будівель, архітектурних комплексів, монументів, ландшафтних споруд, промислових та спортивних споруджень, покликаних обслуговувати

потреби людини в житлі та приміщеннях різного призначення. Архітектура створює відмежований від природи утилітарно-художній світ, що протистоїть стихійному середовищу і дозволяє людям використовувати олюднений простір відповідно до їх матеріальних і духовних потреб. Архітектурний образ виражає не лише призначення будівлі (ми легко можемо відрізнити храм від звичайного житла), але й художню концепцію світу і особи, навіть сутність своєї епохи. Архітектура – це вид мистецтва, метою якого є створення споруд і будівель, необхідних для життя і діяльності людей. Архітектура є просторовою і статичною. Художній образ тут створюється за допомогою співвідношення масштабів, мас, форм, кольору, декору, зв'язку з навколишнім пейзажем, тобто за допомогою специфічних виразних засобів. Архітектура – це яскраво історичне явище, тобто різні історичні епохи представлені тут у досить відмінних художніх формах і вирішеннях. Архітектура являє собою водночас і мистецтво, і інженерію, і будівництво, що вимагає величезного зосередження колективних зусиль і матеріальних коштів; проте архітектурні пам'ятки переживають віки.

Прикладне мистецтво – це художнє оздоблення речей, що оточують і обслуговують нас, обставляють наш побут, створюють душевний затишок. Естетична виразність прикладного мистецтва діє на людину щоденно, і в цьому полягає його важливість та незамінність. Витвори прикладної майстерності можуть підніматися до вершин мистецтва, а деякі напрями ужиткового мистецтва історично набули характеру окремих видів мистецтва (йдеться про конструювання одягу, ювелірне мистецтво, вироби із скла, певні види керамічних виробів та ін.). Існує точка думка, згідно з якою те, що ми сьогодні називаємо ужитковим мистецтвом, передувало усім розвиненим пізніше напрямам мистецької діяльності. Прикладне мистецтво є національним за самою своєю природою, воно народжується із звичаїв, звичок, вірувань народу і безпосередньо наближене до його виробничої діяльності, світоглядних та релігійних уявлень і побуту.

Живопис – це зображення фарбами (барвниками) на площині предметів та явищ реального світу, перетворених творчою уявою художника. Вплив живопису базується на найбільш ефективному естетичному відчутті – відчутті кольору, перетворюючи його в один із найважливіших засобів художнього освоєння сві-

ту. Основним образотворчим та естетичним засобом живопису є система кольорових поєднань (колорит). Ефект живопису зумовлений тим, що він яскраво, виразно, барвисто передає явища і події, що досить часто є недоступними прямому спостереженню (наприклад, батальні сцени, історичні події). Проте йому притаманна така риса, яку водночас можна розглядати і як його ваду, і як перевагу: він фіксує дійсність у якусь мить, яка далі вже не змінюється. Ця мить є досить умовною, оскільки в реальності все пливе і змінюється в часі.

Живопис поділяють на монументальний і станковий. Основними його жанрами є іконопис, портрет, пейзаж, натюрморт, сюжетно-тематичні картини, мініатюра і т.д.

Витражі як вид монументального живопису створюються за допомогою прозорого скла. Частинки скла скріплюються свинцевими сплетіннями.

Фреска (з італ. буквально – свіжий) означає, що на стіну, яка щойно заштукатурена, наносять розчинені у воді фарби. Фрески площею кілька квадратних метрів виконують дуже швидко (за п'ять–шість годин), тому техніка фрески потребує високої живописної майстерності, точної руки, найвищого художнього смаку.

Сучасний (або авангардний) живопис суттєво відрізняється від класичного, оскільки відмовляється від натуралістичних форм дійсності, від її наочних виявлень. Такий живопис має цілу низку напрямів, які вимагають тою чи іншою мірою вміння підходити до дійсності концептуально, тобто вміння сприймати дійсність через певні ментальні конструкції.

Графіка оснований на однотонному малюнку і використовує як основні образотворчі засоби контурну лінію, крапку, штрих, пляму. Залежно від призначення вона поділяється на станкову, прикладну і друкарську: малюнок, гравюра, літографія, офорт, ілюстрація, карикатура тощо.

Скульптура – просторово-образотворче мистецтво, що освоєне світ у пластичних образах, які передаються в матеріалах, здатних показати життєву зовнішність явищ. Скульптура відтворює дійсність в об'ємно-просторових формах. Основними матеріалами скульптури є камінь, бронза, мармур, дерево. За своїм змістом скульптура поділяється на монументальну, станкову, скульптуру малих форм (статуетки, рельєф, барельєф, ліпка). За

формою зображення розрізняють об'ємну тримірну скульптуру, рельєфно-опуклі зображення на площині. Рельєф, своєю чергою, поділяється на барельєф, горельєф, контррельєф.

Література – письмова форма мистецтва слова. Вона за допомогою слова створює реальне живе буття. Літературні твори за різними ознаками поділяють на окремі роди: 1) проза, поезія, драматургія; 2) епос, лірика, драма; 3) художня література, художня публіцистика, есеїстика; 4) змішані жанри (наприклад, сатира як поєднання поезії, діалогу та прози). До епічної літератури відносять жанри роману, повісті, оповідання, нарису. До ліричних творів відносять віршовані жанри: елегія, сонет, ода, мадригал, вірш. Драма призначена для сценічного втілення. До драматичних жанрів належать: драма, трагедія, комедія, фарс, трагікомедія та ін. У цих творах розкриття сюжету йде через діалоги і монологи.

Театр – вид мистецтва, що художньо освоює дійсність через дію, що її виконують актори на очах у глядачів: ефект «живої дії», присутності на сцені реальних людей з усіма їх властивостями та характеристиками надзвичайно високий, тому театр захоплює людей настільки, що виникла окрема категорія «театрали», які не уявляють свого життя без театру. Театр – особливий вид колективної творчості, що об'єднує зусилля драматурга, режисера, художника, композитора, акторів. Через актора втілюється задум спектаклю. Акторська майстерність вимагає особливого таланту – спостережливості, уваги, уміння відбирати і узагальнювати життєвий матеріал, фантазії, пам'яті, темпераменту, володіння засобами виразності (дикція, інтонаційна різноманітність, міміка, пластика, жест).

Мистецтво музики володіє своїми досить своєрідними художніми засобами: воно базується на змінах різного роду звучання, а тому постає достатньо абстрактним щодо змісту, який воно несе та виражає. Суттєва особливість музики полягає в тому, що вона намагається передати не якісь явища, а динаміку змін людського чуття. Тому основою музики є інтонація, а її структура складається на основі ритму і гармонії, що у своєму поєднанні дають мелодію. Знакову, смислотворчу роль в музиці виконують також гучність, тембр, темп, ритм та інші елементи. З цих знаків складається музична фраза, музичний образ, а їх система утворює музичний текст. Динамічна природа музики є най-

більш адекватною психічним процесам людини, тому музика чинить надзвичайно сильний вплив на людину, і це частково пояснюється ще й тим, що в такому впливі окремо не виділяються воля, мислення, емоції та почуття: все це присутнє разом та в злитті. Музика є близькою до архітектури і величезною значущістю в ній ритму, і формою, далекою від форм самого життя, а також високим ступенем художнього абстрагування від конкретного життєвого матеріалу і можливостями віддзеркалення не стільки окремих сторін і частковостей життя, скільки саме її серцевини і духу.

Хореографія (грец. *choreia* – танець та *grapho* – пишу) є мистецтвом танцю, поєднаним із музикою. Танець – це мелодійний і ритмічний рух людського тіла, що, підсилений музичними тональностями та ритмом, розкриває характер людських взаємин, їх відчуття, темперамент та певні аспекти взаємин із світом. В танці емоційний стан людини виражається в жестикуляції, характері рухів (хода людини може бути стрімка, радісна, сумна, грайлива). Рухи людини в повсякденному житті і в праці завжди так чи інакше емоційно інтоновані, виразні і підпорядковані певному ритму.

У сучасній хореографії розрізняють побутовий (народний і бальний) та сценічний (естрадний та балет) танці. Балет є найвищою формою хореографії, яка стала центром синтезу мистецтв, органічно поєднуючи музику й театр. Основою хореографічної дії у балеті є танок, який втілює події сюжету, стан та характер дійових осіб. Підпорядковану роль відіграє пантоміма, що може як складати основу окремих епізодів, так і включатися до танцю.

Циркове мистецтво належить до так званого «веселого жанру» і включає в себе акробатику, еквілібристику, гімнастику, пантоміму, жонглювання, фокуси, клоунату, музичну ексцентрику, кінну їзду, дресирування тварин та ін. Дресирувальник підкоряє своїй волі царя звірів і тим самим розкриває необмежену владу людини над всім царством тварин. Той же принцип лежить і в роботі акробата, який своїм запаморочливим польотом розкриває вільне володіння людиною простором, своїм тілом, відчуттям рівноваги. Клоун відверто глузує з приводу людських звичок, простої інерції життя, змушуючи нас подивитись на звичні речі відсторонено та із гумором.

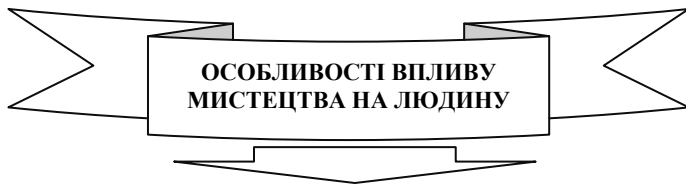
Фотомистецтво базується на точності та миттєвості відтворення хіміко-технічними і оптичними засобами образу, що вихоплює із потоку життя якісь явища або події, роблячи їх предметами нашої спеціальної уваги. Засобами фотомистецтва постають контраст, незвичний ракурс бачення, фіксація унікальних ситуацій, яскравість, виразність та масштабність зображення дійсності, вміння майстра побачити те, на що звичайна людина не звертає уваги.

Кіномистецтво має низку характерних особливостей: це синтетичне мистецтво, яке поєднує фотографію, живопис, драматургію, музику, хореографію, декор, подані в динаміці, в русі. Саме цим значною мірою й пояснюється впливовість кіномистецтва: воно, як ніякий інший вид мистецтва, здатне створювати ефект реальності того, що відбувається на екрані. Кіно здатне переносити нас в інші історичні епохи і навіть в інші світи, дозволяє суттєво розширювати горизонти наших уявлень про дійсність, а завдяки синтетичній дії воно впливає майже на всі наші інтелектуальні здатності – на чуття, інтуїцію, уяву, інтелект, підсвідоме і несвідоме. Кіномистецтво включає в себе кілька різних напрямів: художнє кіно, документальне кіно, науково-популярне кіно, анімаційне кіно, просвітницько-пропагандистське кіно. В жанровому плані розрізняють епічне кіно (масштабні історичні події), історичне кіно, мелодраму, кінокомедію, музичне кіно, пригодницьке кіно, фантастичне кіно, кінофарси, сатиричне кіно, кіноновели та ін.

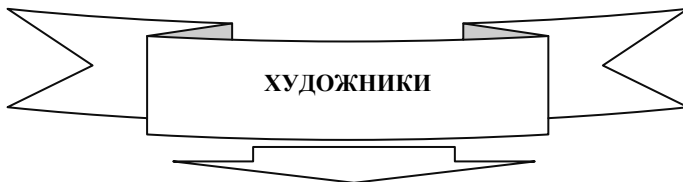
Телебачення – наймолодший з видів мистецтва. Воно постає перед нами перш за все як засіб масової інформації, здатний передавати відео та аудіо інформацію на відстань, тобто постає інформативним у тому плані, що подає дійсність максимально реалістично. Як мистецтво, телебачення покликане транслювати масовій аудиторії естетично оформлені враження від подій, заходів, незвичайних явищ буття. Цей відносно новий вид мистецтва забезпечує інтимність, домашню комфортність сприйняття, ефект присутності глядача (актуальність), хронікальність і документальність художньої інформації. За масштабами масовості телебачення сьогодні перевершило кіно.

Кожний з видів мистецтва відображає світ по-своєму, користується різними виражальними та зображальними засобами. Тому кожен вид мистецтва відтворився у специфічних жанрах.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

Людина через твори мистецтва сприймає оточуючий її світ у цілісності
Воно проникає у найпотаємніші куточки людської душі, хвилює і робить людину величною
Безпосередньо контактує з емоційною сферою особистості, найбільш рухливою і пластичною сферою людської психіки
За допомогою мистецтва ідея втілюється в такій формі, яка збуджує емоції, активізує уяву, викликає особливі переживання, які називаються етичними чи художніми

Художники, творці – це ті люди, в яких іскра Бога розгоряється найсильніше (бо люди створені за образом і подобою Божою). Це найбільш передові, прогресивні, найбільш чутливі люди серед загальної маси. Вони найбільш точно реагують на оточуючий світ, вміють це відчуття донести до інших. Діяльність художника є подібною до діяльності Бога, адже Бог творить нерукотворне (не нами створені світ, гори, земля, дерева, тварини), але рукотворне проявляється через провідника – художника

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ВКЛЮЧАЄ

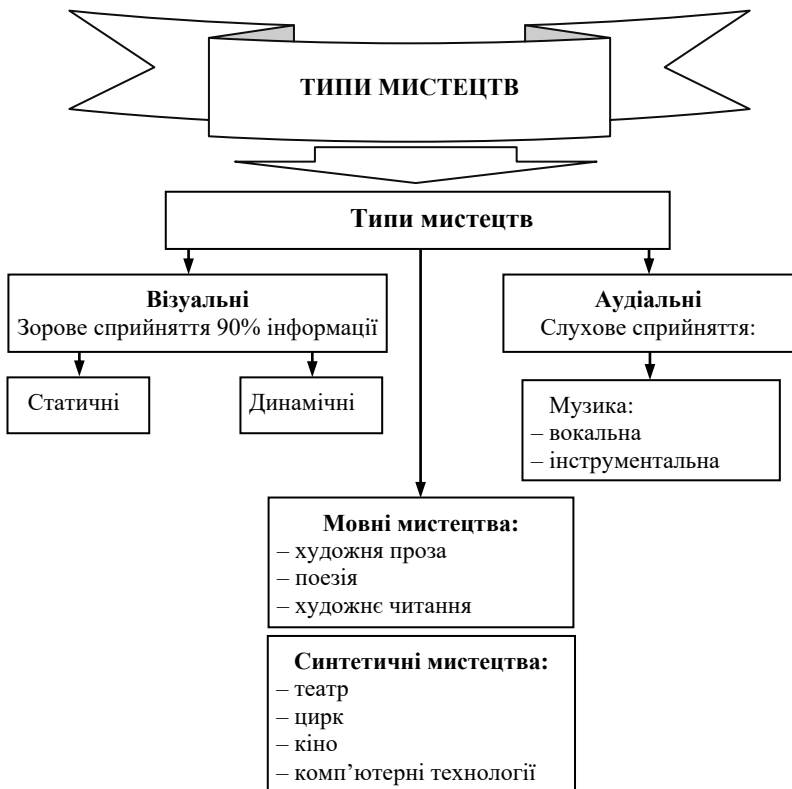
Власне мистецтво (систему його творів і вироблення художніх цінностей)
Систему установ, що забезпечують умови вироблення, зберігання, розповсюдження, розподілу і споживання художньої культури; підготовку мистецьких кадрів і управління
Певний стан та спрямування духовної атмосфери в суспільстві, пов'язані із художньо-мистецькою діяльністю, тобто громадський інтерес до мистецтва, його адекватне сприйняття, позитивний суспільний тонус щодо митців та мистецької творчості

ОСНОВНІ ВИДИ МИСТЕЦТВА

Просторові (статичні)	Прикладні	Архітектура Декоративно-ужиткове
	Образотворчі	Живопис. Графіка. Скульптура. Художнє фото
Часові (динамічні)	Мистецтво слова	Література
	Мистецтво звуку	Музика
	Мистецтво жесту	Хореографія
Просторово-часові (синтетичні)		Театр. Кіно. Телебачення
		Відео. Анімація.
		Естрада
		Цирк

ПЕРВІСНЕ МИСТЕЦТВО

Міфологічний аспект	«Чисте» мистецтво
Практичний аспект	Прикладне мистецтво
Ігровий аспект	Самодіяльно-розважальне мистецтво

ЖАНРИ МИСТЕЦТВА

У літературі	У живописі (графіці, скульптурі)
Повість Поема Вірш Історичний роман Психологічний роман	Пейзаж Натюрморт Побутовий Історичний Батальний Анімалістичний Міфологічний

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: розглянути загальну характеристику мистецтва; визначити основні функції мистецтва; здійснити класифікацію видів мистецтва; подати загальну характеристику видів мистецтва; викликати у студентів зацікавленість до вивчення цієї теми, сприяти естетичному вихованню студентів на прикладі проаналізованих творів мистецтва та відомих артефактів, через використання сугестивних методів; викликати формування духовних потреб у молодого покоління.

План

1. Загальна характеристика мистецтва.
2. Функції мистецтва.
3. Система та класифікація видів мистецтва.
4. Загальна характеристика видів мистецтва.

Основні поняття для засвоєння: духовна культура, типологія мистецтва, усна народна творчість, творчий процес, художня творчість, суспільна оцінка художніх творів, архітектура, графіка, декоративно-прикладне мистецтво, драма, живопис, кіномистецтво, комедія, мистецтво книги, монументальне мистецтво, музика, народне мистецтво, танець, телебачення, хореографія, художнє мистецтво, цирк.

Теми рефератів

1. Мистецтво як унікальний механізм культурної еволюції.
2. Основні етапи еволюції мистецтва.
3. Роль педагога у формуванні творчої особистості.
4. Співвідношення творчості і ремесла у філософській системі І. Канта.
5. Дитяча обдарованість у педагогічній системі В. Сухомлинського.
6. Елітарне і масове в мистецтві.
7. Поняття «зміст» і «форма» в мистецтві.
8. Творчий процес і художнє сприйняття.
9. Естетика – теорія художньої творчості.
10. Суспільна оцінка художніх творів.
11. Специфіка та поетапність гармонії в мистецтві.
12. Категорія прекрасного в історичному контексті.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Естетика: конспект лекцій / О. В. Колеснікова, Н. Г. Межова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: 1998. – 152 с.
2. Естетика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 207 с.
3. Естетика: підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк / за заг. ред. Л. П. Левчук. – К.: Вища шк., 2005. – 431 с.
4. Західноєвропейська естетика ХХ століття: навчальний посібник / Лариса Тимофіївна Левчук. – К.: Либідь, 1997. – 224 с.
5. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Т. В. Бовсунівська. – К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2001. – 344 с.
6. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичні переживання / В. Татаркевич. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с.
7. Теорія естетики. пер. з нім. / Т. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
8. Українська естетика: традиції та сучасний стан: монографія / Лариса Левчук. – К.: Маклаут, 2011. – 339 с.

Додаткова література:

1. Естетика: під ред. / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко та ін. – Київ: Вища школа, 1997. – 302 с.
2. Культурологія. Енциклопедія / главный ред. и автор проекта С. Я. Левит. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – в 2-х т. – Т. 2. – 184 с.
3. Культурологія. ХХ век. Енциклопедія: в 2 т. – СПб.: Университетская книга, 1998. – Т. 2. – 447 с.
4. Тюріна Т. Феномен інтуїції. Книга для педагогів, психологів, філософів / Т. Тюріна. – Львів: Сполом, 2005. – 120 с.
5. Тюріна Т. Шляхи духовного формування особистості. Книга для педагогів, психологів, філософів / Т. Тюріна. – Львів: Сполом, 2005. – 106 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Назвіть основні трактування терміна «мистецтво»?
2. Що мається на увазі, коли культуру поділяють на «духовну», «матеріальну»?
3. Як пов'язане мистецтво з реальною дійсністю?

4. Охарактеризуйте функції мистецтва в його відношенні до людини, суспільства?
5. У чому полягає поліфункціональність мистецтва?
6. Назвіть найвідоміші класифікації мистецтва.
7. Назвіть основні види мистецтва.
8. Як співвідносяться поняття «митець» і «ремісник»?
9. Поясніть поняття «обдарованість», «талант», «геніальність».
10. Поясніть роль пам'яті, уваги, асоціацій, натхнення у творчості митця.

Тема 9

ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

9.1. Особливості та зміст естетичної культури особистості

9.2. Естетичне виховання та його специфіка, методи та засоби

9.3. Зміст, шляхи та чинники душевного виховання та самовиховання особистості

9.1. Особливості та зміст естетичної культури особистості

Найчастіше під естетичною культурою розуміють сукупність естетичних цінностей, засобів їх створення та вживання. Структура естетичної культури багатомірна. Вона охоплює естетичну свідомість людей, що відтворюється в ідеалах, потребах, настановах, смаках, поглядах, концепціях; естетичні моменти різних видів діяльності (у праці, побуті, під час спілкування, у суспільному житті, спорті тощо); естетичне виховання у різноманітні сфер та засобів свого прояву. Залежно від соціальної значущості розрізняють естетичну культуру особистості, естетичну культуру соціальної групи, естетичну культуру конкретного суспільства, естетичну культуру людства загалом. Співвідношення естетичної культури особистості та естетичної культури суспільства (або взагалі усього людства) визначається тією мірою засвоєння естетичних цінностей, якою володіє конкретна особистість. Тому естетична культура особистості – це ступінь, рівень опанування естетичною культурою суспільства. Проте естетична культура являє собою грань загальних, універсальних людських відносин і тому виступає як міра універсальності та гармонійності особистості. Ні інтелектуальний, ні емоційний розвиток особистості не може бути повним, якщо вона естетично нерозвинена. Естетична культура забарвлює і емоції, і волю, і

розум людини вмінням бачити, відчувати та створювати красу. Естетично розвинена людина ставиться до себе, до природи, до інших не як споглядач, а як людина, що відчуває унікальність та своєрідність іншого. Але парадокс естетичного ставлення до дійсності полягає в тому, що суб'єкт безпосередньо переживає свою єдність з навколишнім світом, який не протистоїть людині у своїй відчуженій об'єктивності, але відкривається як світ людини, споріднений з нею та зрозумілий їй. Лише за цієї умови можливе підвищення людської діяльності до рівня творчості.

Але зміна ставлення до зовнішнього світу – це завжди і нове ставлення до самого себе, новий рівень самосвідомості. Переростаючи відчужене ставлення до оточуючого як до зовні обмеженого «не-Я», людина відкриває, що не знала раніше сама себе, і вона переборює самовідчуження, відновлює свою цілісність, присвоює свою дійсність, універсальну людську якість: «Все в мені, та я в усім» (Ф. Тютчев). У цьому полягає величне значення естетичної культури для становлення особистості незалежно від того, знаходить це відображення у художній творчості чи ні.

У формуванні естетичної культури мистецтву належить особливе місце: за будь-яким фактом художньої творчості у будь-якому виді мистецтва, за будь-яким яскравим виявом спеціального обдарування художника та музиканта, архітектора та поета, актора та скульптора насправді лежить дещо набагато загальніше, глибше та первинніше – ставлення людини до життя. Не до мистецтва, його цінностей, їх створення та відтворення, а до самої навколишньої дійсності, яка ще не перетворена художньою творчістю, тобто ставлення до дійсності, яка створює саму можливість її естетичного освоєння. Воно може й не виявитися у спеціальній художній діяльності, а втім становить духовне багатство людини, яка володіє таким ставленням, що є притаманним кожному.

9.2. Естетичне виховання та його специфіка, методи та засоби

Коли йдеться про виховання, то завжди передбачається деякий ідеал, бажана мета, до якої ми прагнемо та з якою співвідносимо вибір шляхів та засобів педагогічних впливів.

Мета естетичного виховання (зрештою і самоціль суспільного розвитку) – людина, яка розкрила повноту своєї сутності,

універсальна гармонійна особистість. Ідеал універсальної особистості як мета виховання передбачає її особливе відношення з універсумом (тобто зі світом як усім існуючим), внутрішню органічну причетність до нього. Така людина не відчуває себе зачиненим «Я», якому зовнішній світ (природний та соціальний) протистоїть як «не-Я». Навпаки, вона усвідомлює себе як природу, що досягла самопізнання, та наявний живий рід. На шляху такої самосвідомості людина долає відчужене до всього у житті, а значить – й відчуження своєї дійсної сутності, та може ставитися до самої себе як до істоти універсальної і тому вільної. «Свобода, – писав Г. Гегель, – є лише там, де немає для мене нічого іншого, що не було б мною самим». Проте таке ставлення до світу та до самої себе властиве особистості, у якій розвинена справді людська чуттєвість, тобто естетично розвиненій особистості, що є, своєю чергою, також результатом естетичного виховання та самовиховання.

Підхід до оцінки сутності естетичного виховання та його завдань був різним у кожний конкретний період людського розвитку, тобто естетичне виховання має історичний характер. Наприклад, Ф. Шіллер першим увів сам термін «естетичне виховання» та вважав його за достатню умову для докорінних соціальних перетворень, коли завдяки естетичному впливу на психіку людини можуть бути розв'язані усі, навіть найважчі, соціальні проблеми. Історична практика показала утопічність подібних уявлень, однак це не применшує цінності естетичного виховання особистості як необхідного компонента її розвитку, отже, й усього історичного розвитку загалом. У найбільш широкому сенсі естетичне виховання розуміють як якісну зміну рівня естетичної культури об'єкта виховання, яким може бути як окрема особистість, так і соціальна група, суспільство.

Естетичне виховання в усій сукупності своїх методів, форм, засобів триває протягом усього життя людини, усуваючи суперечності у неспіввідносності між рівнем естетичної культури людства та володінням цією культурою (естетичним досвідом) окремою особистістю в кожний конкретний період її життєдіяльності. Зміст естетичного виховання, його будова суперечливі та багаторівневі. Складність полягає насамперед у тому, що естетичне виховання, безумовно, маючи власну специфіку, є аспектом усіх інших видів виховання та у реальному виховному

процесі є таким, що важко відокремлюється від них. З іншого боку, зміст естетичного виховання містить, хоча й не обмежується ними, художнє виховання, естетичну освіту, художнє навчання тощо, тобто становить складну внутрішню структуру. Рівень естетичного виховання, його впливовість, вибір тих чи інших засобів, форм, методів визначаються естетичним розвитком особистості, народу, суспільства. Врешті, кожна нова історична епоха вносить свої відтінки у розуміння сутності, цілей та значущості естетичного виховання.

Специфіку естетичного виховання складають тільки йому властиві характерні риси:

– естетичне виховання є системним. Маючи об'єктивно існуючий зв'язок з іншими видами та засобами виховання, воно завжди цілеспрямоване. Наявність мети естетичного виховання поєднана з усвідомленням та діяльністю людини і суспільства в цілому, що системно упорядковані. Проте результат естетичного виховання може бути визначений по-різному: формування естетичного смаку, якість естетичної діяльності, естетичного ставлення, естетичної культури, естетичного ідеалу тощо. Усі ці визначення мають сенс та складають мету естетичного виховання, тому що формують здатність людини до естетичного ставлення до світу. Однак мета естетичного виховання не обмежується формуванням естетичного ставлення. Кінцевий його результат пов'язаний з формуванням особистості, яка є творчою, самоцінною та соціально цінною, яка володіє естетичною культурою;

– ця здатність не залишається на пасивно спостережному ставленні до дійсності, а передбачає розвиток активно-творчої діяльності особистості в естетичному перетворенні світу. Механізм естетичного виховання може бути визначений як передача досвіду та навичок, що набуло суспільство, причому результативність цього процесу зумовлена усією сукупністю соціальних якостей особистості та суспільства;

– форми естетичного виховання мінливі; вони вперше застосовуються у ранньому дитинстві, ускладнюються залежно від розвитку насамперед структури знань та суспільних відносин, але ефективні лише тоді, коли не перериваються ні в особистому, ні в суспільному житті, тобто процес естетичного виховання або самовиховання повинен тривати постійно.

9.3. Зміст, шляхи та чинники морально-духовного виховання та самовиховання особистості

Найголовніші шляхи та методи морального виховання – це виховне навчання, переконання та роз’яснення, особистий приклад педагога і старших, заохочення і покарання, розумна організація праці і відпочинку, обмін думками з моральних питань. Така ситуація дає змогу окреслити низку суперечностей: між об’єктивною потребою суспільства в активних творчих особистостях із розвиненою системою духовних і моральних орієнтирів, здатних до духовно-практичної діяльності та трансляції духовних цінностей, ідеалів, і недостатньою розробленістю конкретних шляхів формування духовності майбутнього фахівця у процесі його професійної підготовки; між аксіологічним потенціалом кожної з фахових дисциплін у формуванні духовності студентів і «переважанням» в освітньому процесі знанневого компонента змісту вищої освіти; – між загостренням потреби освітньої практики в науково-методичному забезпеченні формування духовної культури студента та відсутністю ґрунтовних розробок із цієї проблематики. При цьому врахуймо особливості соціальної ситуації студентської молоді в умовах професійного становлення майбутніх фахівців у студентському інтегрованому середовищі, що мають ґрунтуватися на толерантних, партнерських, діалогічних взаєминах між усіма учасниками освітнього процесу.

Процес професійного становлення особистості вміщує такі основні стадії. Стадія *адаптації*, яка полягає у формуванні професійних намірів, професійного самовизначення, у ході якої відбувається свідомий вибір професії на основі врахування індивідуально-психологічних особливостей студентської молоді. Стадія *професійної підготовки*. Її основне завдання – сформувати професійну спрямованість та систему соціально і професійно орієнтованих знань, умінь, навичок, набуття досвіду вирішення типових професійно орієнтованих задач. *Стадія професійної адаптації*. Її основне призначення – входження у професію, освоєння нової соціальної ролі, засвоєння нових технологій професії, набуття досвіду самостійного виконання професійної діяльності. *Первинна професіоналізація* – характеризується наявністю професійної позиції, інтегративними професійними констеляціями, індивідуальним стилем діяльності, що відображає сутність кваліфікованої праці. Для вторинної професіоналізація

притаманний професійний менталітет, ідентифікації з професійним співтовариством, професійна мобільність, корпоративність, гнучкий стиль діяльності і як результат – висококваліфікована діяльність. *Стадія професійної майстерності* полягає в повній реалізації особистості у творчій професійній діяльності на основі інтегративних психологічних новоутворень, творчого самопроекування своєї діяльності і кар'єри, що призводить до досягнення вершин («акме») професійного розвитку.

Перехід від однієї стадії професійного становлення до іншої означає зміну соціальної ситуації розвитку та змісту провідної діяльності, освоєння нової соціальної ролі, професійної поведінки і, звичайно, саморозвиток особистості. Такі трансформації у процесі переходу від однієї стадії до іншої спричиняють суб'єктивні й об'єктивні труднощі, міжособистісні і внутрішньо-особистісні конфлікти і відповідно ініціюють нормативні кризи професійного становлення особистості. Процес двох перших стадій припадає на період навчання у старшій школі та ВНЗ. Студентський вік має, як правило, межі від 16–17 до 21–23 років, є найважливішим етапом безпосередньої професійної підготовки. Це «вік протиріч», вік важливих змін у самосвідомості молоді людини та професійного розвитку, у формуванні професійної рефлексії. Водночас – це рубіж зростання «Я-професійного», «Я-соціального», «Я-рефлексивного».

Підготовка майбутніх фахівців можлива лише за активної участі в цьому процесі студентів, тобто йдеться про їх самовдосконалення.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку. Цей процес ґрунтується на психологічному механізмі постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму («Я – реальне професійне») і уявним його станом («Я – ідеальне професійне»).

Професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, формування умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції.

Людина інколи самовдосконалюється підсвідомо. Неусвідомлене самовиховання зазвичай має епізодичний характер, здійснюється без чіткого плану і розгорнутої програми, що багато знижує його результативність.

Значно вищу ефективність має усвідомлене самовиховання – системна і свідомо діяльність людини, спрямована на її саморозвиток і формування власної базової культури. Щоб самовиховання стало усвідомленим і професійно спрямованим, майбутній фахівець має відчутти, реально оцінити свою придатність до обраної професії.

Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення згоди зі самим собою, знаходження сенсу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей, природних здібностей та активне самоутвердження в суспільному житті.

Знаходження сенсу життя – відповідальний етап у розвитку і становленні особистості, коли відбувається процес формування і розвитку особистісних ціннісних орієнтацій і реалізація певних бажань, їх узгодження із загальнолюдськими, національними та професійними цінностями. Від вибору особистісних ціннісних орієнтацій та їх узгодженості залежать світогляд студента, його життєві принципи, переконання й професійна спрямованість, характер самоактуалізації, самореалізації і самоутвердження.

Самоактуалізація – постійне прагнення людини до повного виявлення і розвитку особистісних потенційних можливостей та до їх реалізації.

Самореалізація – свідомо, цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, скерована на реалізацію власних сил, здібностей, можливостей, життєвих настанов.

Самоутвердження – намагання утвердитися в певному соціальному статусі й соціальній ролі.

Самовиховання студента розуміють як організовану, активну й цілеспрямовану його діяльність, скеровану на систематичне формування й розвиток позитивних та усунення негативних якостей особистості відповідно до усвідомлених потреб і вимог суспільства, професійної діяльності, а також на реалізацію особистої програми розвитку.

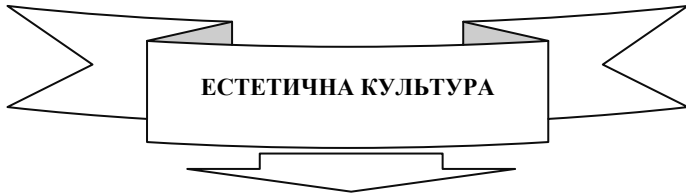
У процесі самовиховання всі аспекти особистості (переко-
нання, світоглядні позиції, почуття, воля, звички, риси характе-
ру, інші особистісні якості, конкретні результати діяльності й
поведінки) стають предметом постійного вивчення і впливу з
боку педагогів.

За своєю сутністю самовиховання – явище соціальне. Воно
властиве тільки людині, яка усвідомлює себе в системі суспіль-
них відносин. Вдаючись до самовиховання, людина реалізує
соціальну потребу набути гаму особистісних якостей, що якнай-
більше сприяли б їй у виконанні суспільних функцій.

Основні принципи самовиховання: демократичності, ви-
ховання стійкої громадської позиції та гуманістичної моралі;
системності, цілеспрямованості, ціннісної орієнтації виховання
та самовиховання; послідовності, неперервності та систематич-
ності; єдності самовиховання та наукового світосприйняття;
формування активної життєвої позиції та позитивного спряму-
вання самовиховання; взаємозв'язку виховання та самовихован-
ня і професійної діяльності.

Педагогічний аналіз процесу самовиховання студентів дає
підстави окреслити низку логічно взаємозалежних і взаємозумо-
влених етапів роботи над собою: самопізнання, планування, реалі-
зація плану (програми), контроль і регулювання.

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

Це сукупність вироблених суспільством засобів і способів естетичної діяльності, спрямованої на вдосконалення дійсності та духовний розвиток людини.
У цьому полягає універсальний характер естетичної культури, яка виражає якісну і кількісну характеристику активнопереворюючого ставлення людини до навколишнього світу

Естетика проникає у працю, побут, поведінку, дозвілля, промислове виробництво, техніку, пробуджуючи у людині творче начало, розвиваючи здатність сприймати красу, її відтворювати й оцінювати

Естетизація є тією рисою, що супроводжує увесь процес культурного творення і виявляється у невпинному прагненні людини до досконалості, пошуку нових форм організації життєвого простору – від одягу, побуту до економіки, права, політики, мистецтва

Творчість означає не вроджену здібність, що властива генію, а життя у безпосередній дії і протидії стосовно змістів культури

Творчою називають таку особистість, яка має здатність неординарно ставитись до того, чим вона займається, котра стає співучасником акту творення через усвідомлення цінності результатів культурного творення людства

**ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА
ВКЛЮЧАЄ ТАКІ ЕЛЕМЕНТИ**

Суб'єкт, тобто людина як активне начало
Практична діяльність, здійснювана у певних формах, об'єктивні результати цієї діяльності
Об'єкт – людина, на яку спрямована взаємодія

**СФЕРИ
ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Практично-духовна сфера (мистецька діяльність, фольклор, технічний дизайн та ін.)
Духовна сфера (естетичне сприйняття, естетичні уявлення, естетичний ідеал та ін.)

ДУХОВНА КУЛЬТУРА (ГАЛУЗІ)

<i>Художньо-практична</i> (свята, обряди, карнавальні дійства, народні гуляння, фольклорні фестивалі)
<i>Художньо-творча</i> (створення предметів мистецтва)
<i>Художньо-технічна</i> (промислове мистецтво, дизайн)
<i>Рецептивно-естетична</i> (естетичне споглядання краси природи, естетичні переживання)
<i>Духовно-особистісна</i> (формування особистого смаку, уподобань, ідеалу, оціночних орієнтирів)
<i>Художньо-рецептивна</i> (художнє сприйняття творів мистецтва)
<i>Теоретична</i> (естетичні теорії, вчення, концепції)

ЦІННОСТІ

Цінність – це уявлення про бажане, що впливає на вибір поведінкової альтернативи. Цінності виступають спонукальним чинником, що змушує людину діяти, творити, робити вибір, ставити мету, її досягати
Увесь світ людини можна назвати <i>світом цінностей</i> , які структуруються за ієрархічним принципом. Цінності стосуються як матеріальних речей, якими людина оточує себе задля більшого комфорту, піднесення якості життя, так і духовних явищ та понять, які мають своє реально-практичне втілення
Цінності кристалізуються у ході життя і праці людини, тобто випробовуються практичним досвідом, посідаючи відповідне місце в особистій життєдіяльності людини, в облаштуванні її буття

ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА

Естетична культура, яка є мірою загальних людських відносин, виступає мірою універсальності та гармонійності особи юриста. Поняття культури особистості юриста ґрунтується на понятті духовності у всій багатогранності її вияву, як єдності інтелектуально-вольової, чуттєво-емоційної діяльності, сукупності цілей, прагнень, устремлень
Естетична культура юриста має впливати на моральну свідомість і моральні почуття, що основані на принципах людяності, здатності до співпереживання і співчуття. Дії юриста не можуть виходити за межі правових норм, а також загальноприйнятих моральних імперативів, що узгоджуються із принципами природного права
Естетична культура у професійній діяльності юриста є специфічним способом організації професійних відносин шляхом упорядкування особистісних і корпоративних сенсів

СУСПІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Суспільне виховання можна визначити як цілеспрямовану духовну і практичну діяльність задля формування розвинутих особистостей чи спільнот з активною соціальною позицією і високим рівнем громадянської відповідальності

Соціалізація – процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм і стандартів, ціннісних установок, необхідних для успішного функціонування у конкретному соціумі

Виховання – це цілеспрямована діяльність з метою формування у людей належних якостей. Виховання покликане скоригувати вроджені природні риси, вади характеру, а також послабити стихійну дію соціального середовища на людину й посилити позитивні впливи задля формування затребуваного суспільством відповідного типу особистості. Стосовно суб'єкта дії виховання поділяють на сімейне, суспільне, станове, корпоративне тощо. Виховання має конкретно-історичний характер, зумовлюється соціально-становою зорієнтованістю і спрямоване на узгодження загальнолюдських вартостей з корпоративними й груповими інтересами

Виховання характеризується наявністю певної програми, визначених засобів і методів впливу, що акумулюють історичний досвід минулих поколінь, культурних традицій, а також результати новітніх науково-дидактичних знань
Виховання об'єктивно не усуває соціальні впливи, але в їх хаотичній дії віднаходить ті аспекти, що допомагають досягненню бажаного ідеалу особистості, одночасно нейтралізуючи загрозові негативні моменти
Виховання покликане розкрити зміст гуманістичних цінностей, громадянських чеснот, вищих суспільних цілей, моральних пріоритетів, що дозволяє людині гармонізувати суспільні й особисті інтереси, сприймати суспільні потреби як особисті, усвідомлювати необхідність дотримання загальноприйнятих суспільних стандартів і вимог
Виховання націлене на визначення особистістю свого місця у соціумі, моделювання адекватного суспільного ідеалу, пошук ефективних засобів реалізації цього ідеалу, прагнення до самовдосконалення, підвищення комунікативної культури тощо

САМОВИХОВАННЯ

<p>Самовихованню належить ключова роль у виробленні цілісного світогляду, працьовитості, інтелектуальної, професійної, естетичної, моральної культури</p>
<p>Самовиховання – це вища духовно-практична здатність особистості до регулювання своєї поведінки і діяльності. Воно спрямоване на вироблення необхідних моделей життєдіяльності, удосконалення особистих якостей, удосконалення психічних процесів, покращення уваги, пам'яті, абстрактного мислення, фантазії, розвиток творчих здібностей, гартування волі, характеру, піднесення емоційно-чуттєвої культури, інтелекту, духовності</p>
<p>Самовиховання – це спосіб виявлення унікальності людини, індивідуальний засіб її розвитку і особистого самоствердження. Самовиховання є системною характеристикою особистості й важливим показником її культури, мірою усвідомлення нею своєї відповідальності перед суспільством за результати діяльності і спосіб поведінки</p>

МЕТА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

<p>Мета естетичного виховання – прищепити людині потребу у красі, мистецтві, творчості, через які душа підноситься і стає більш чуйною і шляхетною</p>
--

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Використання на заняттях з гуманітарних дисциплін – релігієзнавства, історії та культури України, етики та естетики – культурно-освітня традиція минулого, передові здобутки вітчизняної етнопедagogіки, ознайомлення студентів з багатою мистецькою спадщиною власного народу
Збереження культурної спадковості через дотримання національних традицій
Засвоєння досвіду етико-естетичної культури людства: від античності до постмодернізму, оскільки етико-естетичні здобутки минулих епох складають фундамент сучасної духовності
Орієнтація на релігійні цінності і християнську етику. В етико-естетичному вихованні студентської молоді християнські цінності, зорієнтовані на добро, безкорисливість, співчуття, милосердя, є еталоном
Творче застосування нових форм і методів навчання в процесі етико-естетичного виховання
Активізація чуттєвого сприйняття й емоційно-образного мислення

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Правотворча діяльність має на меті створити норми, які максимально наблизили б людину до ідеальної гармонії природного права, досконалості суспільства, комунікативної культури. Як і в будь-якій іншій галузі професійної діяльності, важливим є дотримання міри та гармонії, наближення до ідеалів гуманності, людяності, краси і доцільності

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Мета заняття: розкрити особливості та зміст естетичної культури особистості, розглянути естетичне виховання студентів та з'ясувати його специфіку, методи та засоби; виокремити чинники морально-духовного виховання та самовиховання особистості; удосконалити професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість). Створити оптимальні умови для розв'язання мікрозавдань морального, розумового, трудового, естетичного виховання.

План

1. Особливості та зміст естетичної культури особистості.
2. Естетичне виховання та його специфіка, методи та засоби.
3. Зміст, шляхи та чинники морально-духовного виховання та самовиховання особистості.

Основні поняття для засвоєння: естетична культура особистості, естетичне виховання, естетична діяльність, творчий підхід до вирішення завдань, самовиховання особистості, шляхи духовного виховання, самопізнання, свято, сценічне мистецтво, фольклор.

Теми рефератів

1. Антична модель естетичного виховання у розробках Платона, Арістотеля.
2. Порівняльний аналіз особливостей естетичного виховання доби середньовіччя та епохи Відродження.
3. Гуманістична спрямованість мистецтва Відродження.
4. Сутність елітарної та масової культури в мистецтві.
5. Етнічне, національне і загальнолюдське у мистецтві.
6. Інтуїція як психологічний компонент творчого процесу.
7. Способи і прийоми стимулювання різних граней інтуїції.
8. Система духовного формування цілісної людини.
9. Молодіжна субкультура як соціальний феномен.
10. Сучасний стан етичної та естетичної культури студентської молоді.
11. Моральна культура сучасного правоохоронця.
12. Правова естетика і засоби її формування у професійній діяльності юристів.

13. Мета і засоби морального виховання майбутніх правохоронців.

14. Актуальні проблеми етико-естетичного виховання юристів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова література:

1. Естетика: конспект лекцій / О. В. Колеснікова, Н. Г. Межова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: 1998. – 152 с.

2. Естетика: навч. посіб. / В. О. Лозовой та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 207 с.

3. Естетика: підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк / за заг. ред. Л. П. Левчук. – К.: Вища шк., 2005. – 431 с.

4. Західноєвропейська естетика ХХ століття: навчальний посібник / Лариса Тимофіївна Левчук. – К.: Либідь, 1997. – 224 с.

5. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Т. В. Бовсунівська. – К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2001. – 344 с.

6. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичні переживання / В. Татаркевич. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с.

7. Теорія естетики: пер. з нім. Т. Адорно. – К.: Основи, 2002. – 518 с.

8. Українська естетика: традиції та сучасний стан: монографія / Л. Левчук. – К.: Маклаут, 2011. – 339 с.

Додаткова література:

1. Волошин М. До проблеми моральності як складової українського національного характеру / М. Волошин // Гуманізм і моральність: екзистенційні виміри. – Львів: Край, 1997. – С. 149–152.

2. Гатальська С. М. Філософія культури: підруч. для студ. вузів / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

3. Гришук О. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 432 с.

4. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія: підручник / А. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

5. Живая этика: Избранное. – М.: Республика. 1992. – 296 с.

6. Задорожній В. В. Працівнику міліції про етикет: навч. посіб. / В. В. Задорожній, В. М. Демченко. – Херсон: Видавець Чуев С. М., 2005. – 96 с.

7. Занік Ю. Філософія інтелекту: культурологічно-правовий аспект / Ю. Занік. – Львів: ПАІС, 2006. – 160 с.

8. Занік Ю. М. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-психологічне обґрунтування / Ю. Занік. – Львів: БАК, 2002. – 100 с.

9. Карнегі Д. Как завоевывают друзей и оказывают влияние на людей. / пер. с англ. / общ. ред. и предисл. Зінченко В. П. и Жуйкова Р. М. / Д. Карнегі. – М.: Прогрес, 1989. – 720 с.

10. Джигун Л. М. Естетичне виховання курсантів Національної академії прикордонних військ України засобами зарубіжної літератури: автореф. дис. ... канд. педагог. наук. – Х., 2001.

11. Дзюба В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. педагог. наук. – Х., 2002.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Проаналізуйте структуру естетичної культури.
2. Наскільки ваговою є естетична культура в житті вашої родини?
3. Проаналізуйте значення усної народної творчості у формування естетичної культури.
4. Розгляньте феномен інтуїції з погляду сучасної науки.
5. Проаналізуйте твір мистецтва (симфонія, поезія, фільм, роман, пісня, ...), який вразив вас своєю морально-психологічною насиченістю.
6. У чому виявляється зміст виховання?
7. Розкрийте зміст та особливості духовно-морального виховання.
8. Розкрийте зміст та особливості естетичного виховання.
9. На яких формах і методах естетичного виховання слід наголошувати; самосвідомість сучасної української молоді.

ТЕСТИ

- 1. Основні ознаки моралі – це:**
 - а) чітко визначена відповідальність за порушення; б) точність та послідовність; в) індивідуальність та специфічність; г) соціальність та нормативність.

- 2. Для визначення поняття моралі слід застосовувати такі поняття:**
 - а) прекрасне та потворне; б) норма та закон; в) добро і зло.

- 3. Людину, яка відкидає або заперечує доречність, виправданість існування моральних норм, називають:**
 - а) циніком; б) імморальною; в) аморальною.

- 4. Спільне права та моралі як різновидів соціальних норм стосується:**
 - а) одночасності виникнення; б) спільності обумовленості; в) суспільної характеристики відповідальності за порушення.

- 5. Відмінність моралі як різновиду моралі від права полягає у такому:**
 - а) право задовольняє суспільні потреби, а мораль – потреби індивіда; б) виникнення моралі за часом передує праву; в) право – регулятор суспільного життя, а мораль такою не є.

- 6. Релігія як система регуляції поведінки людини від моралі відрізняється:**
 - а) визнанням верховенства Бога; в) вірою у неминучість смерті, в) наявністю системи багатьох заборон.

- 7. До основ формування моралі не можна віднести:**
 - а) громадську думку; б) традиції і звичаї; в) політико-партійні вимоги та норми.

- 8. Вимоги, що визначають межі між неприпустимим і бажаним у поведінці людини. веління, розпорядження, визначені правила поведінки, мислення і переживання – це:**
 - а) моральні норми; б) елементи моралі; в) моральні ідеали.

9. До норм-заборон слід віднести приписи:

а) будьте пильні; б) не крадіть; в) слід уникати крадіжок.

10. Світоглядна функція моралі стосується питань:

а) моральної свідомості; б) моральної поведінки; в) морального вчинку.

11. Що із вказаного не є спільним для всіх моральних вимог?

а) імперативність, б) безособовість, в) нормативність.

12. Імперативність як загальне для моральних вимог передбачає дотримання:

а) послідовності, б) безособовості, в) безумовності.

13. У чому виявляється безособовість моральних вимог?

а) в адресуванні їх до почуттів людини, б) у визнанні їх беззаперечності та категоричності, в) в тому, що вони не ґрунтуються на волі конкретної особи.

14. Якщо ми говоримо, що моральні вимоги є всезагальними, то під цим розуміємо їх ...:

а) безумовність; б) поширеність на всіх осіб, в) підпорядкованість загальним принципам моралі.

15. Моральна вимога передбачає:

а) беззастережне підкорення думці суспільства, б) підпорядкування різним формам повинності, в) визнання думки морального авторитету.

16. Моральна норма – це:

а) однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації, б) повеління, що належить авторитетній особі або приписується їй, в) регламентований законом припис до виконання.

17. Якщо моральна норма сформульована як більш-менш чітке повеління, то вона стає:

а) моральним правилом, б) заповіддю, в) настановою.

18. Заповідь як форма моральної вимоги передбачає:

а) безумовність свого виконання, б) авторство авторитетної особистості, в) виклик суспільству.

19. Заповідь як тип моральної вимоги характеризується ... :

а) відображенням можливих варіантів моральної поведінки, б) обов'язковою фіксацією у письмовій формі, в) належністю авторитетній особі або приписуванням їй.

20. Яким різновидом моральної вимоги може вважатись звертання «Не слід присвоювати чужі речі»?

а) моральне правило, б) моральний припис, в) заповідь.

21. Спілкування є:

а) фізіологічною потребою людини; б) соціальною потребою людини; в) виявом моральної позиції особи.

22. Яке визначення самотності, на вашу думку, є найповнішим у моральному аспекті?

а) це різновид поведінки людини, ізольованої від оточення; б) це специфічний морально-психологічний стан людини, позбавленої суспільних зв'язків; в) це самозречення, відречення від активної діяльності.

23. Співпереживання як моральний акт передбачає:

а) включення до свого внутрішнього світу цінностей та почуттів іншого;

б) переживання за долю іншого; в) пережиття певних подій разом з іншим.

24. Назвіть основні ознаки спілкування як морального акту:

а) гуманізм, зацікавленість, вимогливість; б) творчість, націленість, чуйність; в) гуманізм, творчість.

25. Безособова сторона спілкування стосується питань:

а) відносин людей у сфері виробництва; б) регулювання поведінки людей у типових ситуаціях; в) ставлення людини до свого становища у суспільстві.

26. За умов відкритості у спілкуванні людина:

а) відкриває зміст своїх переживань; б) формує моральне прийняття інших; в) здатна ділитись з іншим своїми моральними принципами.

27. Основною ознакою толерантності як морального виміру спілкування є:

а) терпимість; б) жертвовність; в) співчуття.

28. Сучасна толерантність проявляється у стосунках:

а) релігійних конфесій, рас, націй; б) футбольних фанатів, представників різних рас, релігійних конфесій; в) окремих людей, чиновників, політиків.

29. Наведіть ознаки поваги:

а) насильство, примус, вимога; б) довіра, чуйність, толерантність; в) відкритість, діалогізм, співчуття.

30. Діяльне прагнення людини допомогти тому, хто має в цьому потребу, в етиці називається:

а) співчуття; б) милосердя; в) любов.

31. У визначенні поняття професіоналізму важливими параметрам є:

а) партійність, кваліфікація, корпоративність; б) компетентність, винагороджуваність, корпоративність, в) кваліфікація, компетенція, відданість.

32. Чим, на вашу думку, відрізняються професії інженера та правоохоронця (адвоката, прокурора, судді, слідчого тощо) з огляду на значення людського фактору:

а) нічим, б) професія інженера пов'язана із виконанням робіт, які не стосуються цього фактору, правоохоронна професія передбачає безпосередній психічний вплив на людину; в) дані професії передбачають різні освітні програми досягнення конкретного кваліфікаційного рівня.

33. Що, на вашу думку, є важливим для визначення поняття професійної етики?

а) правила поведінки громадян у державі; б) врахування особливостей професійної діяльності; в) рівень виконання своїх професійних обов'язків.

34. Вчення, що відображає правила поведінки окремо взятої соціальної групи на основі моральних принципів, називається:

а) професійний етикет, б) професійна етика; в) професійна мораль.

35. Призначення професійної етики полягає у:

а) гуманізації суспільства; б) соціалізації особи; в) розкритті моральних норм у професійній діяльності.

36. Основними категоріями професійної етики являються:

а) мораль, релігія, право; б) моральний вибір, моральний вчинок, моральна норма; в) професійний обов'язок, службова гідність, професійна честь.

37. Суттєва ознака професійної етики юриста полягає у:

а) формуванні правил поведінки правників; б) визначенні шляхів виконання правниками своїх функціональних обов'язків; в) розробці проблем взаємодії правників із суспільством.

38. Особливості професійної діяльності юриста, що можуть призвести до серйозних змін у моральній свідомості:

а) наділення владою; б) реалізація широких повноважень; в) спілкування у стані підвищеною психологічного напруження.

39. Чи згодні ви з тим, що професія юриста характеризується такими ознаками:

а) служить громадянському суспільству і державі: його діяльність має, насамперед, суспільний і державний характер; б) має справу виключно із соціальними аномаліями; в) його діяльність має каральний характер.

40. У своїй професійній діяльності юрист:

а) не бере прямої участі у створенні матеріальних і духовних благ; б) не наділяється владними повноваженнями; в) діє творчо, завжди перебуває в постійному пошуку істини, у нього немає стандартів і шаблонів.

41. Моральну культуру особистості слід розуміти як:

- а) стан людської психіки як реакції на певні зовнішні дії;
- б) міру її соціалізації;
- в) спосіб виконання особою своїх функціональних обов'язків.

42. Що із наведеного нижче не входить до основних ознак моральної культури:

- а) цілісний стан морального розвитку;
- б) здатність контролювати свої вчинки;
- в) оцінка функціонального стану організму людини.

43. Який із рівнів моральної культури особистості пов'язаний з основними характеристиками її моральної свідомості:

- а) культура моральних почуттів;
- б) культура етичного мислення;
- в) культура поведінки.

44. Що із вказаного не може трактуватись як одне із положень правил етикету юриста:

- а) дотримання спеціального дрес-коду під час участі у процесуальних діях;
- б) специфічний стиль мовлення під час виконання своїх функціональних обов'язків;
- в) самокритичність, готовність до конструктивного діалогу з опонентом.

45. Прояви таких психологічних змін, які починають негативно впливати на здійснення професійної діяльності і психіку самої особи, називаються професійними:

- а) діями;
- б) девіями;
- в) деформаціями.

46. До об'єктивних факторів формування морально-професійних деформацій не належать такі:

- а) корупція у суспільстві;
- б) контакти із злочинним світом;
- в) низький професійний рівень.

47. Правовий нігілізм юристів проявляється у:

- а) незнанні змісту юридичних законів;
- б) зневажливому ставленні до права;
- в) запереченні моралі.

48. Надмірна підозрілість, грубі помилки у сприйнятті та оцінці інших людей, їх дій і вчинків формують такий різно-

вид морально-професійних деформацій діяльності юриста, який називається:

а) нігілізмом; б) формалізмом; в) установкою на «обвинувальний ухил».

49. Постійне спілкування з правопорушниками може призвести:

а) до огульного заперечення моралі; б) до появи і розвитку підозрливості та огульної недовіри; в) до викривлення свідомості.

50. Засвоєння кримінального стилю мовлення та використання його у повсякденному житті юриста призводить до таких морально-професійних деформацій, що трактуються як:

а) правовий нігілізм; б) зниження культури спілкування; в) спрощення ділового спілкування.

51. Коли виник термін «естетика»?

а) Античність; б) Середньовіччя; в) Відродження; г) Просвітництво; д) ХІХ–ХХ століття.

52. Який трактат з естетики класично вирішує проблему прекрасного:

а) «Федр» Платона; б) «Гіппій Більший» Платона; в) «Про державу» Платона; г) «Пір» Платона.

53. Хто розробив окрему дисципліну – естетика:

а) Арістотель; б) І. Кант; в) Г. В. Ф. Гегель; г) О. Г. Баумгартен.

54. Назвіть основні категорії естетики:

а) трагічне; б) краса; в) підвищене; г) гармонія; д) космічне; е) прекрасне; є) низьке.

55. Естетичне почуття це:

а) емоційне переживання; б) естетичне ставлення; в) безсвідомо насолода.

56. Охарактеризуйте, від чого залежать естетичні почуття:

а) економічного устрою; б) розвитку науки; в) виховання людини; г) історичної епохи; д) матеріального забезпечення; е) розвинутих естетичних потреб суспільства.

57. Що ви розумієте під поняттям «естетична свідомість»:

а) вміння відчувати естетичні почуття; б) вміння естетично аналізувати явище дійсності; в) розвинуте аксіологічне ставлення до творів мистецтва; г) розвинуті смаки, оцінки, ідеал, погляди.

58. Вкажіть, що впливає на естетичний розвиток людини. Відповідь обґрунтуйте:

а) спорт; б) художнє виховання; в) освіта; г) комунікативність людини; д) мистецтво.

59. Що є основою специфічної діяльності, яку ми називаємо «види мистецтва»:

а) потреба в естетичній насолоді; б) економічне процвітання; в) міфологія; г) розвиток наук; д) релігійні почуття.

60. Що ми розуміємо під таким духовно-практичним явищем у суспільстві, як мистецтво:

а) тип духовного виробництва; б) форма суспільної свідомості; в) проведення вільного часу; г) специфічний прояв естетичного розвитку суспільства.

61. Які ознаки виникнення образотворчого мистецтва:

а) виникнення світових релігій; б) зображення в мистецтві людських якостей; в) розвиток атеїстичних знань; г) міфологічне уявлення про світ.

62. В яких видах мистецтва присутня образотворчість:

а) поезія; б) живопис; в) музика; г) танці; д) іконопис.

63. Який термін містить узагальнюючу якість як творів мистецтва, так і предметів повсякденного побуту:

а) етика; б) естетика; в) культурологія.

64. Яка наука намагається відповісти на питання «Навіщо людині мистецтво?»:

а) етика; б) естетика; в) культурологія.

65. Що виступає основною метою естетики:

а) співчуття; б) почуттєве пізнання; в) раціональне осмислення.

66. Все природне є прекрасним, коли має вигляд твору, створеного людиною, а мистецтво є прекрасним, коли схоже на природу», – писав:

а) І. Кант; б) А. Баумгартен; в) Г. Гегель.

67. Що виступає естетичним началом у кожній людині:

а) увага і пам'ять; б) розум і віра; в) праця і талант.

68. Естетику як науку про досконале визначив у XVIII ст.:

а) Д. Дідро; б) О. Баумгартен; в) К. Гельвецій; г) Ж.-Ж. Руссо; д) Г. Лессінг; е) Й. Вінкельман.

69. У системі гуманітарних наук естетика базується на філософії та пов'язана з:

а) етикою; б) історією; в) мистецтвознавством; г) педагогікою; д) соціологією; е) усіма наведеними науками.

70. Естетичне – це:

а) те саме, що й прекрасне; б) результат одухотворення світу Божим началом або ідеєю; в) природна здатність чуттєвого пізнання, що досягає досконалості в мистецтві; г) ціннісне ставлення людини до світу, досконале у своєму роді.

71. Естетичне не визначає категорію:

а) почуття; б) рефлекс; в) ідеал; г) смак.

72. Прекрасне як єдність краси та істини визначав:

а) О. Баумгартен; б) І. Кант; в) Г. Гегель; г) А. Шопенгауер.

73. Антипод прекрасного, заперечення гармонії, міри, впорядкованості, досконалості:

а) низьке; б) потворне; в) трагічне.

74. Домірність частин, злиття різних компонентів у єдине, органічне ціле:

а) витонченість; б) гармонія; в) грація; г) краса; д) міра.

75. Категорія естетики, що визначає виняткові явища, до яких людині важко дорівнятися; сфера майбутньої свободи людства, бажаний рівень оволодіння світом:

а) героїчне; б) досконале; в) піднесене; г) прекрасне.

76. Діалектику свободи та необхідності, вільного вибору людиною страждань або смерті заради вирішення суспільно вагомого конфлікту визначає категорія:

а) піднесеного; б) героїчного; в) трагічного.

77. Форми комічного:

а) гумор; б) сатира; в) гротеск; г) іронія.

78. Приховане глузування, коли про якесь явище чи особу говориться в позитивному чи захопленому тоні, але мається на увазі протилежне:

а) гумор; б) сатира; в) іронія; г) сарказм.

79. Твердження: Чим багатша естетична практика людини або суспільства, тим багатша та складніша їхня естетична свідомість:

а) правильне; б) сумнівне; в) неправильне.

80. Естетичні почуття складаються з:

а) естетичних поглядів, ідеалів; б) естетичних концепцій, теорій; в) естетичних емоцій, переживань.

81. Категорія античної естетики, яка характеризує найвищий момент духовного, емоційно-почуттєвого сприйняття дійсності і мистецтва зокрема та завдяки цьому духовне очищення:

а) калокагатія; б) мімезис; в) катарсис; г) архетип.

82. Вислови: «у кожного свій смак» та «про смак не сперечаються, якщо він є» – були породженням доби:

а) античної; б) середньовічної; в) ренесансної; г) нової; д) новітньої.

83. Категорія, якою визначається здатність до індивідуальної оцінки і відбору художніх цінностей – це:

а) художня творчість; б) художній смак; в) художня школа.

84. Естетичний ідеал – це:

а) вищий рівень естетичного смаку; б) вищий критерій естетичної оцінки дійсності; в) втілення перспективи естетичного розвитку людини та людства; г) поєднання названого вище.

85. Естетична діяльність реалізується в:

а) будь-якій суспільній діяльності у її загальнолюдському вимірі; б) художній творчості; в) дизайні; г) суспільних відносинах; д) садово-парковій культурі; е) побуті та виробництві.

86. Естетична та художня діяльність:

а) повністю тотожні; б) це різні види діяльності, які не збігаються, а існують паралельно; в) художня діяльність – особливий вид людської діяльності, де естетичне домінує та набуває свого найвищого втілення.

87. Мета дизайну:

а) оздоблювання продуктів техніки, конструкцій; б) формування гармонійного предметного середовища, яке найбільш повно задовольняє матеріальні та духовні потреби людини; в) створення художніх продуктів, що мають власну цінність.

88. Засновники технічної естетики – теорії дизайну:

а) О. Конт, І. Тен, Г. Спенсер; б) Ф. Шеллінг, А. Шлегель, А. Шопенгауер; в) Дж. Рескін, У. Морріс, Г. Земпер.

89. Твердження: «Дизайн маскує хвороби сучасного суспільства, а тому лише погіршує його стан»:

а) правильне; б) сумнівне; в) неправильне.

90. Гармонійне єднання естетичної свідомості та естетичної діяльності людини, що відбиває рівень її причетності до естетичного досвіду людства, самоусвідомлення в системі його цінностей:

а) естетична активність; б) естетичне самовиховання; в) естетична культура.

91. Мистецтво – це:

а) форма суспільної свідомості; б) специфічний спосіб освоєння й відтворення дійсності; в) основа художньої культури; г) майстерність; д) поєднання названого вище.

92. Сутність естетичної функції мистецтва полягає у:

а) здатності прогнозувати майбутнє; б) передачі досвіду, фактів життя, навичок мислення; в) формуванні творчого духу та ціннісних орієнтирів; г) а і б.

93. Категорія, якою визначається властива мистецтву форма мислення, завдяки якій забезпечується емоційно-почуттєве пізнання світу, втілення почуттів і думок митця:

а) алегорія; б) імпровізація; в) знак; г) художній образ.

94. Категорія, якою визначається система принципів, на базі яких формуються певні напрями, течії і стилі в мистецтві:

а) художній метод; б) художній образ; в) художня школа; г) художній стиль.

95. Єдність образної системи, засобів художньої виразності, творчих прийомів визначається категорією:

а) художній метод; б) художній стиль; в) художній образ; г) художня школа.

96. Жанр мистецтва – це:

а) те саме, що й вид мистецтва; б) історично обумовлений внутрішній розподіл у всіх видах мистецтва; в) тип художнього твору, що вирізняється єдністю специфічних якостей, форм і змісту; г) б і в.

97. До просторових мистецтв належать:

а) декоративно-прикладне, архітектура; б) скульптура, живопис; в) музика, література; г) а і б.

98. Образотворчі мистецтва:

а) архітектура, декоративно-прикладне; б) кіно, телебачення; в) живопис, графіка; г) скульптура, фотографія; д) в і г.

99. Синтетичні мистецтва:

а) музика, література, хореографія; б) театр, кіномистецтво, телебачення; в) живопис, скульптура, фотографія.

100. Рід художньої літератури, для якого характерні розповідні твори про людей і події від імені відстороненого автора, що прагне бути об'єктивним:

а) епос; б) лірика; в) драма.

101. Казка, легенда, епопея, роман, повість, оповідання, художній нарис – основні жанри:

а) епосу; б) лірики; в) драми.

102. Найсуб'єктивніший літературний рід, у якому життя відображається через передачу почуттів, переживань, думок людини в певних обставинах, під впливом певних подій:

а) епос; б) лірика; в) драма.

103. Елегія, епіграма, ідилія, мадригал, епітафія, епіталама, сонет – основні жанри:

а) епосу; б) лірики; в) драми.

104. Рід художньої літератури, у якому явища життя й характери героїв розкриваються через вчинки і розмови дійових осіб (діалоги і монологи), і який призначений для сценічного втілення:

а) епос; б) лірика; в) драма.

105. Вальс, гімн, кантата, марш, ораторія, рапсодія, романс, серенада, симфонія, хор – це:

а) види музики; б) жанри музики; в) засоби музичної вираженості; г) поєднання названого вище.

106. Музичний твір, у якому розвиваються декілька рівноцінних мелодій, називається:

а) монофонічним; б) гетерофонічним; в) поліфонічним.

107. Струнний щипковий інструмент, що з'явився в Україні в XV–XVI ст. і особливо шанувався серед козаків, а згодом став надбанням музикантів-співців:

а) басоля (бас); б) волинка; в) бандура; г) дримба; д) кобза; е) трембіта; є) цимбали.

108. Автором першої української опери «Запорожець за Дунаєм» (1863) був:

а) Микола Лисенко; б) Кирило Стеценко; в) Семен Гулак-Артемовський; г) Микола Леонтович.

109. Мистецтво, в якому художній образ створюється музично організованими, умовними, виразними рухами й жестами людського тіла:

а) театр; б) цирк; в) хореографія; г) естрада.

110. Ритуальне дійство на честь бога Діоніса у Стародавній Греції дало поштовх для розвитку такого виду мистецтва, як:

а) трагедія; б) комедія; в) драма; г) театр.

111. Найутилітарніший вид мистецтва:

а) живопис; б) скульптура; в) архітектура; г) фотографія; д) кіномистецтво.

112. До типів архітектурних споруд не належить:

а) мастаба; б) ступа; в) зиккурат; г) періптер; д) пеліка; е) базиліка.

113. Фреска, темпера, пастель, гуаш, мозаїка, вітраж, олія, енкаустика:

а) види живопису; б) техніки живопису; в) жанри живопису.

114. Наймолодший вид мистецтва:

а) цирк; б) кіно; в) телебачення; г) естрада.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

А

АВТОРИТЕТ (лат. *autoritas* – влада, вплив, сила) – беззаперечний загально визнаний неформальний вплив особи, що опирається на знання, досвід, компетентність, високий професіоналізм і моральну доброчесність. Особистість, що визнається А. і відзначається ґрунтовною обізнаністю у своїй галузі, досягла великих успіхів завдяки високому професіоналізмові та достатньому практичному досвіду. Думка таких людей стає переважною для більшості, навіть якщо достаньо аргументована, хоча в більшості випадків вона сприймається на віру. У вужчому значенні вживається як синонім влади. Моральний А. – це втілення високої моральності.

АГРЕСІЯ (лат. *aggressio* – нападати) – форма поведінки, спрямована на захист від реальної чи уявної загрози з боку оточуючих; завдання іншій особі фізичної та моральної шкоди. Агресивність як негативна моральна якість проявляється у прагненні завдати шкоди іншим людям. Причинами А. можуть бути різні конфлікти, у тому числі внутрішні. У крайніх випадках А. має здатність переростати в насильство. На думку З. Фрейда, А. – це негативна енергія (форма «інстинкту смерті»), якої можна позбутися завдяки катарсису, очищенню, коли емоції виражаються, зокрема, через слова і плач.

АКСІОЛОГІЯ – галузь філософського вчення про природу моральних цінностей. Вперше питання про цінності порушив давньогрецький філософ Сократ (469–399 рр. до н.е.), зробивши його центральним пунктом своєї філософії. В античній і середньовічній філософії питання про цінності пов'язувалось із проблеми буття, (повнота буття – абсолютна цінність для людини). А. у поняття цінностей вкладає не вартість чи сутність самих речей, а їх якісні прояви, життєву значущість для людини. В сучасній А. виокремлюють три головні напрями: об'єктивно-ідеалістичний (неотомізм), суб'єктивно-ідеалістичний (емотивізм) і проміжний. В структурі цінностей вирізняють моральні (добро, помірність, мужність), естетичні (краса, гармонія), соціокультурні (рівність, свобода, справедливість) та інші цінності.

АЛЬТРУІЗМ (франц. *altruisme*, від лат. *alter* – інший) – морально-етичний принцип безкорисливої турботи про благо ближнього, готовність до самозречення та пожертви в ім'я блага і щастя

інших; здатність придушувати особистий егоїзм. У теорії моралі термін А. впроваджений французьким дослідником О. Контом (1798–1857), на думку якого, моральне удосконалення суспільства досягається вихованням в людях особливого суспільного почуття – А., який має протидіяти їхньому егоїзму. А. пов'язаний із соціальним трактуванням сутності моралі, оскільки людина є істотою суспільною, а тому і повинна узгоджувати свої дії з потребами й інтересами громади, повинна дбати про державу, яка може забезпечувати баланс людських інтересів.

АМОРАЛІЗМ (*a* – префікс, що означає заперечення, і лат. *moralis* – моральний) – заперечення загальноприйнятих етичних норм поведінки в суспільстві, нігілістичне ставлення до загальнолюдських моральних цінностей, відхід від істинного ідеалу моральності, апологія зла. В добу античності виявлявся у визнанні відносності норм моралі й запереченні культурних цінностей (кініки, деякі софісти). У Нову добу А. теоретично обґрунтовується в етичних системах релятивізму і волюнтаризму (Ф. Ніцше, Л. Клагес). Виправдання А. характерне для етичних теорій емотивізму та екзистенціалізму. На практиці А. здебільшого пов'язаний з моральною незрілістю індивіда або детермінується соціальними чинниками, що штовхають до духовної деградації конкретну людину і суспільство.

АПАТІЯ – стан повної душевної байдужості й відсутності зовнішніх проявів емоційних реакцій, бездіяльність, коли почуття і пристрасті не зворушують розум. Вперше це поняття з'явилося у філософському вченні мегарської школи, проте визначальним стало в етиці стоїцизму. Засновник школи стоїків Зенон (333–262 рр. до н.е.) із Кітіона тлумачив А. як повне звільнення душі від почуття страху та пристрастей, входження у стан спокою та відсутності інтересу до навколишнього світу. Людина, котра не увійшла в стан А., не може, згідно з ученням стоїків, правильно розмірковувати про такі етичні категорії, як добро і зло. Стоїчний принцип подолання земних пристрастей і потягів у поєднанні з вимогами аскетизму був використаний у християнській етиці.

АПЛОМБ (франц. *aplomb* – прямо, рівновага, буквально «з голови до ніг») – неприховане самовдоволення, надмірна самовпевненість у поведінці, розмовах і діях. У первісному значенні – впевненість у діях і винахідливість під час розмови та ставленні до людей. Як різновид, відомий «британський А.» – вроджений британський спокій і вміння «тримати удар». Сьогодні термін А. часто вживається як синонім до слів «гонор», «амбіція», «зарозумілість», «пихатість».

АРГУМЕНТ – підстави, докази, які наводять для обґрунтування тези, твердження; використовуються у суперечках з метою пошуку істини. Аргументи визначають різні форми аргументації (способи, що використовуються для обґрунтування тези – дедуктивна, недедуктивна (правдоподібна), індуктивна, пряма, непряма, доказова, хибна тощо.

Б

БІОЕТИКА – наукова дисципліна, що утвердилась як самостійна галузь етичного знання в 70–80-х роках ХХ століття завдяки інтеграції біології, екології, медицини і власне етики. Термін був запропонований американським дослідником В. Р. Поттером у праці «Біоетика – міст у майбутнє» (1970) для позначення нового типу міждисциплінарного дослідження, спрямованого на з'ясування таких важливих проблем, як ставлення до життя і смерті, впровадження нових технологій, трансплантації органів, штучного запліднення та підтримання життя, евтаназії. Б., на думку В. Р. Поттера – це «нова ціннісна система, що основана на поєднанні біологічних знань з моральними цінностями», і її фундаментальним принципом є неприпустимість використання живих істот як об'єктів для експериментів.

БЛАГО (із старосл. – тож саме Богові, добру, щастю) – 1). етичне поняття для позначення позитивної цінності тих чи інших явищ і речей як для окремої людини, так і суспільства в цілому; 2). у християнстві – благодать (божественне), блаженство, спасіння, джерелом якого є Бог, що протилежне злу як негативній цінності, анти-благу. Ідея вищого блага, або Бога, є кінцевою метою, яка не може бути засобом ні для чого іншого. Арістотель (384–322 рр. до н.е.) розглядав етику як вчення про щастя, тобто вище благо, яке досягається добродісною поведінкою. Найвище Б. полягає в досягненні усієї сукупності благ, яких прагне людина (зовнішніх благ і внутрішнього задоволення). За християнським ученням Б. – це не лише задоволення власних інтересів, але й турбота про вигоди інших (братська любов). Сучасна етика розрізняє матеріальні Б. – ті, що дають людині чуттєву насолоду, задоволення, і духовні Б. – прагнення краси, добра, правди, що приносять духовне задоволення. У вузькому значенні Б. і добро вживаються як синоніми.

БЛАГОДІЯННЯ (БЛАГОЧИНСТВО) – свідомо діяльність, спрямована на творення добра задля іншої людини. Б. (гр. карітас) оцінюється моральною свідомістю як милосердя, що визначає сенс

добра чи блага. Інколи під Б. розуміється добродійність – учинок, що відповідає вимогам моральності, здійснений свідомо з моральних мотивів (заради високих ідеалів, інтересів людини чи суспільства).

БЛАГОЧЕСТЯ – істинна побожність, беззаперечне визнання божественних істин і бездоганне виконання моральних заповідей на ділі. Іншими словами, це честь найвищого рівня, честь, яку християнин виконує перед Богом. Б. полягає не лише в тому, щоб робити добро своєму ближньому, але й у тому, щоб зберігати самих себе в чистоті. Апостол Павло навчає: «Б. корисне на все, бо має обітницю життя теперішнього та майбутнього». Про Б. турбуються, бережуть довгі роки, але втратити його можна миттєво, зробивши якийсь необдуманий крок.

БЛАЖЕНСТВО – стан безмежної радості та щастя, що його відчуває душа віруючого, який дотримується приписів віровчення і моральних настанов своєї релігії. Зокрема, у християнстві Б. – це найвище щастя, життя у Христі. Вирізняють три ступені Б. – прижиттєве, райське і вічне. Заповіді Б., виголошені Ісусом Христом у Нагірній проповіді, складають основу християнського морального вчення і доповнюють десять заповідей Старого Завіту.

В

ВАДА МОРАЛЬНА – негативна моральна якість (навичка, звичка), постійна схильність і здатність волі людини здійснювати зло; протилежність до моральної чесноти. В.м. поділяються на пов'язані з реальними вчинками (діями) і негативними помислами. До перших належать: агресивність, віроломність, жорстокість, мстивість, підступність, схильність до перелобу, упертість і т.д. Схильність до В.м. виявляється у: байдужості, безпринципності, боягузтві, жадібності, заздрості, зарозумілості, легковажності, недбалстві, лінивстві, ревності, самозакоханості тощо. У християнській етиці засуджують сім гріховних вад: хтивість, нестриманість, захлапність, лінивість, гнів, заздрість, гордія. В.м. у словесній формі – це брехливість, вульгарність, дратівливість, лихослів'я, підлабузництво, лестоці, примхливість, хамство, хвалькуватість, цинізм.

ВВІЧЛИВІСТЬ – моральна якість, вимога етикету, яка передбачає повагу до людської честі й гідності у міжособистісному спілкуванні; характеризує моральність людини, для якої повага до людей є повсякденною нормою і звичним способом спілкування з оточуючими. Як частина культури поведінки, В. передбачає увагу,

добррозичливість, делікатність, тактовність, готовність допомогти кожному, хто цього потребує. Св. Франциск Асизький тлумачив ввічливість як «прикмету Бога, котрий з ввічливості дає сонце і дощ однаково праведникам і неправедникам». Протилежним поняттям до В. є грубість, хамство, зневага до людей.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – особистісна моральна характеристика людини, котра характеризує її здатність ґрунтовно аналізувати ситуацію, заздалегідь прогнозувати наслідки своїх дій чи бездіяльності; обов'язковість, надійність, чесність стосовно себе та оточуючих. В. означає спроможність особи адекватно оцінювати свої дії, передбачати їх наслідки, а також розуміти потреби інших людей і виявляти готовність до виконання етичних обов'язків на благо суспільства і людства. Бути відповідальним означає розуміти свій моральний обов'язок і вміти керувати особистою поведінкою, обмежуючи свої ірраціональні пристрасті, бажання і потяги.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МОРАЛЬНА – характеристика особистості, що стосується виконання нею моральних вимог, готовність відповідати за наслідки своїх дій перед собою, іншими, соціумом. В.м. за негативні дії прийнято називати провинною, за позитивні – заслугою. Рівень В.м. особи залежить від ступеня її моральної зрілості, активності й самостійності.

ВІРА – особливий стан психологічної впевненості у досягненні мети, здійсненні вчинків та перебігу подій, у передбачуваному поведженні людини, в істинності ідеї, спроможності реалізувати поставлену мету. В. виникає з приводу тих процесів, подій, ідей, які мають для людини ціннісне значення, є сплавом когнітивного, емоційного і вольового чинників; є важливим фактором інтеграції особистості, групи, соціуму, стимулом рішучості й активності людей.

ВИБІР МОРАЛЬНИЙ – акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина самовизначається згідно з власною системою цінностей і способами їх реалізації (поведінка чи окремі вчинки). Моральним вважається лише такий вибір, за якого людина керується моральним мотивом: орієнтується на найвищі, безумовні вселюдські цінності (вони фокусуються в категорії «добро»). Суб'єктом В.м. може бути як індивід, так і певні соціальні групи. Об'єкт В.м. – це вибір окремого вчинку, ідеалів, принципів поведінки, які є дилемою – між добром і злом, правдою і брехнею. Найповніше В.м. виявляється у конфліктній ситуації, коли зіштовхуються інтереси особистості й суспільства, власні й чужі. Водночас, на думку відомого філософа А. Камю, людина робить свій В.м., доводячи собі, що вона не порожнє місце в цьому світі і від неї щось-таки залежить.

ВОЛОНТАРИЗМ (лат. *voluntas* – воля) – такий принцип розуміння моральної діяльності, згідно з яким людина повинна робити індивідуальний моральний вибір незалежно від соціальних законів і суспільних норм, вільно визначатись у системі координат власної моральності. Термін В. у 1883 р. запровадив німецький соціолог Ф. Тьонніс. Зводячи розум до інструменту волі, В. заклав теоретичні основи етичного ірраціоналізму, представниками якого були А. Шопенгауер, А. Бергсон, Ф. Ніцше, В. Вундт, З. Фрейд. Більшість волонтаристських концепцій побудована на принципах суб'єктивізму й ірраціоналізму.

ВОЛЯ (СИЛА ВОЛІ) (лат. *voluntas* – воля) – здатність людини регулювати свою діяльність і поведінку, що забезпечує досягнення мети і концентрацію внутрішніх зусиль на її досягнення. В. – це діяльність, що завжди підпорядкована принципам і нормам моралі. Людина, котра володіє силою волі, характеризується як сильна особистість. Існує два підходи до пояснення природи В.: 1) трактування В. як «сили», зумовленої зовні – фізичними, психологічними і соціальними причинами, і 2) розуміння В. як внутрішньої «сили» (найповніше це відображено в концепціях волонтаризму). Характер та інтелект становлять основу вольових процесів, бо воля є проявом вчинку, керованого розумом (Фома Аквінський: *voluntas est in ratione*).

ВЧИНОК МОРАЛЬНИЙ – добровільна дія, що об'єктивно відповідає моральній вимозі і здатності людини діяти на основі свободи волі та розуму; першоелемент моральної діяльності, форма вирішення суперечностей, що зумовлені напруженим співвідношенням ціннісних життєвих альтернатив: життя і смерті, свободи та обов'язку, бажання та розрахунку, почуття та розуму – тобто вчинити необхідно щось за рішенням власної совісті на свій страх і ризик, без сподівань на загальне схвалення особистих моральних мотивів. За Платоном, тільки той має владу над своїми вчинками, хто здійснює їх свідомо, з доброї волі і бажаючи добра. За І. Кантом, важливим показником моральності вчинку є не досягнення якоїсь зовнішньої мети, а добра воля, внутрішні мотиви, коли при виборі максимум особа керується розумом, тобто категоричним імперативом.

Г

ГЕДОНІЗМ (лат. *hedone* – насолода, задоволення) – етичний принцип, згідно з яким вищою метою людського життя є насолода, досягнення блаженного стану безтурботності. Як етичне вчення,

Г. зародився в Ст. Греції (школа кіренаїків) і сформувався як цілісна система у філософії Епікура (341–270 рр. до н.е.), котрий твердив, що насолода – це головне благо людського життя, розуміючи насолоду не як радість фізичного задоволення, а як відсутність страждання. Прагнення до насолоди розглядається як основний рушійний стимул людини, що закладений природою. В подальшому послідовники Епікура надавали поняттю насолоди більш матеріалістичного, фізичного змісту, що найповніше виразилося у теорії утилітаризму. Християнська етика засуджує Г., протиставляючи йому аскетизм.

ГЕРОЇЗМ – особлива форма людської поведінки, що виявляється у самовідданості й мужності. Актом Г. в моральному вимірі є подвиг. Дж. Віко пов'язував Г. виключно з т.зв. «героїчним періодом» історії Ст. Греції, який отримав найповніше втілення в античній міфології. Більш пізні етичні теорії природу Г. вбачали у проявах надприродного начала (Г. Гегель), сваволі «надлюдини», котра нехтує принципами моралі (Ф. Ніцше), фанатичним прагненням до самопожертви (Г. Д'Аннуціо), винятковістю (Ф. Шлегель). Побутує твердження, що в нинішніх умовах майже немає місця для Г., оскільки для кожної людини сформульовані чіткі норми поведінки, які передбачають принцип рівноваги між правами й обов'язками особистості.

ГЕРОЙ – сильна особистість, котра здійснює великі вчинки, протистоїть обставинам, долає перешкоди і небезпеку, в критичні моменти виявляє самовідданість і мужність задля блага суспільства і людства. У Ст. Греції Г. вважали напівбогом, посередником між людьми та богами і наділяли надзвичайними здібностями. У народному епосі Г. називають людину богатирської сили, незламного духу і виняткової хоробрості. Беззастережне усвідомлення істинності ідеї дозволяє Г. долати страх і жертвовно йти на смерть («герой гине, герой не здається»). Чим більша небезпека, тим більший запал і тим більша насага до перемоги. Г. непримиренний щодо ворогів, обставин, недосконалості світу, всього того, що не відповідає ідеалу свободи, справедливості, ідеї абсолютного добра.

ГІДНІСТЬ – етична категорія, моральна якість особи, що відображає ставлення індивіда до самого себе і виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми. Як форма прояву соціальної і моральної свободи поняття Г. охоплює право людини на повагу, свободу, рівність і водночас передбачає усвідомлення людиною свого власного обов'язку й відповідальності перед суспільством. Виконує важливу регулятивну функцію, адже в будь-якій ситуації людина мусить поводитися так, аби не втратити власної Г.

ГОРДІСТЬ – моральна риса, форма виявлення самосвідомості й самоповаги людської особистості, що пов'язана переважно з особистими заслугами, досягнутими успіхами, належністю до певної соціальної групи, володінням певною власністю. Г. може бути адекватною або ж виходити із завищеної самооцінки.

ГУМАНІЗМ (лат. *humanus* – людський, людяний) – система етичних ідей, що розглядає людину як найвищу цінність і утверджує думку про безмежні можливості людини, право на свободу і захист своєї гідності, право на щастя, вільний вияв природних здібностей тощо. Найвищого свого розвитку Г. досяг в епоху Відродження (Ф. Петрарка, Л. да Вінчі, В. Шекспір). У ХХ ст. склався філософський напрям «гуманістична етика», представники якої (У. Файт, А. Гарнет) утверджують переконання в природній здатності людини до вдосконалення, самовираження, особистого морального вибору згідно з критеріями добра, блага, справедливості, рівності тощо.

Д

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА – див. **ПОВЕДІНКА ДЕВІАНТНА**

ДЕЛІКАТНІСТЬ (франц. *delicat* – ніжний, витончений) – одна з форм ввічливості; такий спосіб ставлення однієї особи до іншої, що характеризується витонченим зверненням, особливою чуйністю, шанобливістю, тонким розумінням та підкресленою тактовністю. Основною особливістю Д. є вміння сповна відчувати емоційно-психологічний стан та потреби людини. Д. особливо важлива у сфері професійної етики (медичної, юридичної, педагогічної, журналістської тощо). Д. у спілкуванні передбачає вміння уникати гострих ситуацій, неприємних тем, образливих зауважень. Д. – єдність такту, інтуїції, правильно підібраних мовних засобів для ведення бесіди про складні речі у максимально приємний, м'який спосіб, без образ і зайвих емоцій.

ДЕОНТОЛОГІЯ – розділ етики, в якому розглядаються проблеми морального обов'язку і відповідальності. Термін запроваджений англійським філософом І. Бентамом, котрий позначав ним учення про моральність загалом («Деонтологія, або Наука про мораль»), досліджуючи форми вияву належної поведінки відповідно до соціальних законів, індивідуальних поведінкових стандартів, загальноприйнятих норм і правил. Д. прийнято відрізняти від аксіо-

логії – вчення про моральні цінності. Сучасне предметне поле Д. звузилося до характеристики проблеми обов'язку, котрий розглядається як внутрішнє переживання примусу, детермінованого етичними цінностями. У ще більш вузькому сенсі Д. вивчає конкретно медичну, юридичну, екологічну етику тощо.

ДЕОНТОЛОГІЯ ЮРИДИЧНА – філософсько-правова наука, що разом з іншими суспільними дисциплінами допомагає юристам краще усвідомити сутність власного професійного обов'язку як передумови формування особистісних норм моральної поведінки, системи мотивацій професійного самоствердження, критеріїв оцінки моральних дій і вирішення проблеми етичного вибору Д.ю. досліджує проблеми пізнання сутності внутрішнього імперативу службового обов'язку в різних правових ситуаціях, пошуку та доведення правової істини самим юристом (а не іншими особами, установами), використання у службовій діяльності, поряд із позитивним правом, норм природного права задля об'єктивної оцінки правової ситуації.

ДІАЛОГ – двостороння комунікативна взаємодія, зіткнення різних мисленневих позицій; розмова двох суб'єктів (на відміну від монологу та полілогу). Д. – це спосіб спілкування, заснований на зворотному взаємозв'язку співрозмовників (навіть більше двох), коли існують альтернативні позиції та трансцендування за межі одиничного суб'єкта. Д. у спілкуванні є способом безпосереднього входження суб'єктивності у сферу міжсуб'єктних взаємин, розв'язання складної суперечливої проблеми шляхом альтернативного руху думок до цілковитого взаєморозуміння.

ДІЯЛЬНІСТЬ МОРАЛЬНА – особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку та є компонентом будь-якого виду діяльності – виробничої, наукової, художньої тощо; специфічно-людська форма активного ставлення до світу, спосіб буття людини, її поведінка. М.д. характеризується осмисленістю, цілеспрямованістю і тісно пов'язана з її вчинками, поведінкою як найзагальнішою формою цілісного вияву активності особистості як суб'єкта діяльності, коли вчинок являє собою сутність дії, а всяка дія є вчинком (див також: моральна практика, моральний вчинок).

ДИСКУСІЯ (лат. *discussio* – дослідження, розгляд, від лат. *discutio* – розбиваю, руйную) – публічна суперечка, мета якої полягає в з'ясуванні й зіставленні різних поглядів задля знаходження правильного вирішення спірного питання і спростування, заперечення думки опонента. Д. кваліфікують як своєрідний спосіб пізнання, що допомагає зрозуміти те, що не є однозначно істинним, чітким і зрозумілим. Д. є найважливішим способом обговорення

гострих проблем і принципових підходів у науці, політиці, а культура дискутування адекватна рівню демократизації суспільства.

ДОВІРА – етична, психологічна та соціальна категорія для означення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми (сторонами довіри), що відображають упевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з якою той, хто довіряє, знаходиться в тих чи інших взаємовідносинах, що склалися в результаті попереднього досвіду. Довіра не передбачає потреби у виконанні якоїсь дії, а є лише передбаченням можливості покладання на цю дію, що базується на знанні однією стороною іншої. Повну довіру часто ототожнюють з вірою, бо механізм такої довіри вже не базується на раціональних засадах, а на попередньому знанні однією стороною другої та відображає ірраціональні мотиви взаємовідносин.

ДОБРО – основна категорія етики і найвища моральна цінність, яка визначає сенс людського життя. Але Д. не є «добрим стосовно чого-небудь», воно не є «привілейованим благом» і засобом для досягнення інших цілей. Д. є самоцінним і абсолютно позитивним. Особа не є ні доброю, ні злою, її етична сутність полягає якраз у тому, щоб бути однаково здатною як на добро, так і на зло. Етично цінним («добрим») є вчинок того, хто віддає перевагу добру над злом у якійсь конкретній ситуації. Уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства й особистості, що узгоджується із вселюдськими цінностями.

ДОБРОЧЕСНІСТЬ (лат. – *castitas*; англ. – *chastity*) – чесноти, моральні риси людини, які допомагають їй досягнути вищого блага і щастя. Це сукупність моральних якостей та цнот, що проявляються у духовній і тілесній чистоті в усіх її виявах. Синоніми Д. – добропристойність, добропорядність, моральність, тобто така поведінка індивіда, що характеризується чесністю, порядністю, шляхетністю.

ДОБРОЧИННІСТЬ – постійна спрямованість волі чинити відповідно до тих високих вимог, що узгоджуються з вищим моральним принципом добра, який є абсолютним етичним благом і досконалістю. Д. як принцип соціально-етичної діяльності означає надання допомоги тим, хто її потребує, малозабезпеченим багатодітним сім'ям, знедоленим, убогим, інвалідам, дітям-сиротам та дітям, що позбавлені батьківського піклування, вихованцям шкіл-інтернатів, соціально незахищеним групам населення та ін.

ДРУЖБА – безкорисливі, щирі, відкриті, довірливі особистісні взаємовідносини між людьми, засновані на любові, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях. Обов'язковими ознаками дружби є довіра, терпіння, безкорисливість, жертвність. Друг –

це другий «Я», без якого власне життя позбавляється сенсу, тому друг готовий на жертвний учинок, не вимагаючи відплати взамін. Друзі не керуються принципом «ти – мені, я – тобі» чи меркантильними цілями. З часів Сократа Д. вважається однією з основних чеснот, що виражається у взаємній прихильності й духовній спорідненості двох людей, взаємній любові, пошані, відвертості й абсолютній довірі одного до іншого. Невіддільний атрибут дружби – спілкування, що відкриває шлях до реалізації свого «Я» через «Ти». Істинна дружба органічно несе в собі елемент зовнішньої свободи, порожденої силою розкріпаченої внутрішньої свободи.

Е

ЕГОЇЗМ (лат. *ego* – Я) – себелюбність; ціннісна орієнтація суб'єкта, що характеризується переважанням у його життєдіяльності особистих корисливих інтересів і потреб щодо інтересів інших людей та соціальних груп, відтак задоволення ним особистого інтересу розглядається як вище благо. Для егоїзму властиве ставлення суб'єкта до іншої людини як до об'єкта й засобу досягнення особистої корисливої мети. Е. опирається на теорію *природного права людини*, яку обґрунтовували представники Просвітництва (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та ін.), стверджуючи, що всі люди приходять у світ із рівними правами, біологічними життєвими потребами та прагненнями. Вже за самою своєю сутністю у природному стані людина є егоїстичною, бо розуміє лише саму себе і дбає про саму себе. Але через те що в суспільстві зіштовхується нескінченна кількість різноманітних індивідуальних прагнень, індивід не може реалізувати жоден чистий за своїми витоками життєвий намір. Саме у неперборному людському егоїзмові вони вбачали причину соціального безладдя та насильства. Відтак з'явилась етична концепція «розумного егоїзму», яка стверджувала, що життєві інтереси людей повинні привести їх до необхідності узгодження своїх егоїстичних прагнень і поступок своїми інтересами заради спільної вигоди.

ЕГОЦЕНТРИЗМ (лат. *ego* – я, *centrum* – центр) – надмірна зосередженість особи на собі; її нездатність, невміння чи небажання пристати на чужу думку; сприйняття своєї думки як єдино існуючої. Термін уведений в психологію Жаном Піаже для опису особливостей мислення, характерного для дітей у віці до 8–10 років. Через серйозні вади у вихованні в силу різних причин така особливість мислення тією чи іншою мірою може зберігатися і в більш зрілому віці.

ЕЙФОРІЯ – стан вищого задоволення, емоційного піднесення, за якого спостерігається загальне фізичне й емоційне пожвавлення, психомоторне збудження, що іноді не відповідає об’єктивним обставинам; може спричинитися і виявлятися як колективний, масовий настрій.

ЕМОЦІЯ (франц. *emotion* – хвилювання, лат. *emoveo* – приголомшую, хвилююсь) – реакція людини на дію внутрішніх і зовнішніх подразників, що має яскраво виражене суб’єктивне забарвлення й охоплює всі види чутливості і переживань.

ЕТИКА – вчення про основи доброчесності, похідне від давньогрец. *ethos* – стоянка, місце спільного перебування людини, пізніше – звичай, характер, вдача) – філософська наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах людської життєдіяльності. Термін Е. як назву «вчення про доброчесність» запроваджено Арістотелем (384–322 рр. до н.е.). Для утвердження Е. як окремої дисципліни фундаментальне значення мають вчення Сократа, Платона, Сенеки, Аврелія Августина та новочасних філософів – І. Канта, Б. Спінози, Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Гегеля та ін.

ЕТИКА ПРОФЕСІЙНА – термін для позначення системи професійних моральних норм, напрямок етичних досліджень стосовно основ професійної діяльності особи. Являє собою систему моральних принципів, норм та правил поведінки спеціаліста із врахуванням особливостей його професійної діяльності та конкретної ситуації.

ЕТИКЕТ СЛУЖБОВИЙ – загальноприйняті (або декларативно встановлені) правила етичної поведінки у професійному спілкуванні в конкретній установі чи сфері; система норм та атрибутів ділового етикету. Е.с. спрямований на естетизацію внутрішнього середовища установи, покращення стилю спілкування, дотримання визначених стандартів взаємостосунків, для забезпечення належної субординації між керівниками і підлеглими, піднесення культури партнерських відносин із суб’єктами зовнішнього співробітництва, належних способів формування іміджу організації.

ЕТИКА ЮРИДИЧНА – 1) різновид теорії професійної моралі, який передбачає застосування принципів і категорій загальної та професійної етики в юридичній сфері; 2) вчення про вимоги до моральних якостей працівників юридичного профілю, правову культуру правозастосовної діяльності. Поряд з юридичною етикою ідеться також про юридичну деонтологію – вчення про проблеми моралі й моральності у юридичній діяльності.

ЕТИКЕТ (франц. *etiquette* – прикріплювати, етикетка) – установлені норми поведінки і правила ввічливості, порядок дій в конкретних наперед визначених ситуаціях; правила чемності, що регулюють зовнішні прояви людських стосунків. Е. сформувався у стародавню добу при дворах монархів, титулованих осіб (придворний Е.) і мав становий характер. Сьогодні Е. значно демократизувався, має практичну цінність у ділових колах, дипломатичній, військовій сферах тощо.

З

ЗАЗДРІСТЬ – самолюбне і недружелюбне невдоволення тим, чим втішається і володіє інша людина; прагнення тих благ, якими володіє інший. З. – надто сильне почуття, яке викликає жаль та смуток з приводу чужого добра і радість із приводу чужого нещастя, тому може засліпити людину, зробити її агресивною, здатною на невиважені вчинки.

ЗАПОВІДЬ – повеління, що належить авторитетній особі, одному з великих релігійних Учителів, пророків або міститься у священному писанні; має імперативний характер і підлягає безумовному виконанню.

ЗВИЧАЙ – успадкований стереотипний спосіб поведінки, який відтворюється у певному суспільстві або соціальній групі і є звичним для їх членів і безумовним щодо виконання. З. історично склався й утвердився в соціумі чи колективі. Він передує моралі, характеризується консервативністю і стереотипністю; уособлює той спосіб належних дій і вчинків, які утвердилися внаслідок їх практичного застосування впродовж тривалого часу (співвідноситься із «традицією», «обрядом», «ритуалом»). З. передує моралі, є її первісною формою, але за змістом протиставляється їй, оскільки моральні норми передбачають усвідомлену мотивацію і свободу індивідуального вибору.

ЗЛО – категорія етики, що означає щось погане, негідне, неналежне і діаметрально протилежне добру; все те, що викликає незадоволення, огиду або взагалі оцінюється негативно, протиставляється благу і заважає його досягненню. Добро і З. як нормативно-оцінні категорії моральної свідомості в гранично узагальненій формі позначають, з одного боку, належне й етично позитивне, благо, а з іншого – етично негативне і негоже у вчинках і мотивах людей, у явищах соціальної дійсності.

ЗЛОЧИН – злодіяння, злий вчинок щодо тієї чи іншої системи цінностей, людини, групи людей чи людства загалом. Людину, яка чинить злочин, називають «злочинець». У законодавстві України злочин – передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне неправомірне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

ЗЛОЧИННІСТЬ – відносно масове, історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, котре являє собою сукупність усіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний період часу. До основних ознак З. належать: відносна масовість, соціальна детермінованість, історична мінливість. Класифікують З. за територіальним принципом (місцева, регіональна, державна та ін.), за мотивацією (насильницька, корислива, насильницько-корислива тощо), за стадією фіксації (фактична, зареєстрована, встановлена судом та ін.). Показники З. поділяють на кількісні (стан, рівень, коефіцієнт тощо) та якісні (структура, характер, латентність).

ЗЛОРАДСТВО – відчуття задоволення, втіхи, злобної радості, отримане від невдачі, нещасті іншого.

ЗОЛОТЕ ПРАВИЛО – див. **ПРАВИЛО ЗОЛОТЕ**.

I

ІДЕАЛ (лат. *idealis* – образ, ідея) – досконалість, довершений зразок, еталон якогось явища, події, процесу; найвища цінність; якнайкращий, досконалий приклад моральної поведінки; взірць особистих якостей, здібностей; найвища норма моральності особи; найвищий ступінь етичного уявлення про благо і належне; досконалість у відносинах між людьми; найбільш довершений спосіб взаємостосунків. Перетворення своєї біологічної природи на основі ідеалу є специфічно людською формою життєдіяльності, що відрізняє її від діяльності тварин. Як вища форма і мета діяльності, ідеал наявний у всіх сферах суспільного життя: соціальній, політичній, правовій, етичній, естетичній та ін.

ІДЕАЛ МОРАЛЬНИЙ – найдосконаліший, безумовний, універсальний зразок високоморальної особистості, яка володіє всіма відомими чеснотами, кожна з яких є максимально досконалою. І.м. передбачає, по-перше, найбільш універсальне, абсолютне моральне уявлення про благо і пристойність, по-друге, образ досконалості у взаємостосунках між людьми, у суспільних відносинах, по-третє, безумовний зразок морально досконалої особистості. І.м. у специфі-

чному етичному розумінні – це незмінний щодо обставин, оточення, індивідуальних смаків стандарт, еталон (див. також: Ідеал).

ІМПЕРАТИВ МОРАЛЬНИЙ (лат. *imperative* – наказовий) – основоположний принцип нормативної етики, що визначає всі інші її принципи. Поняття морального імператива всебічно обґрунтовано в етиці І. Канта, який виокремлював гіпотетичні імперативи, що мають умовний характер, та категоричний імператив – безумовний, тобто такий, що може і повинен бути всезагальним законом, згідно з яким людина завжди має чинити так, щоб її особистий моральний принцип перетворювався у всезагальний. У Ф. В. Й. Шеллінга ця вимога формулюється більш лаконічно: «стався до іншого як до суб'єкта, а не до об'єкта». У ХХ столітті в персоналізмі цей принцип набуває екзистенційного змісту: «стався до іншого як до особистості, а не об'єкта маніпуляцій», коли акцентується на взаємодії вільних людей, а не на абстрактній повазі меж їхньої свободи. На початку ХХІ століття в метаантропологічній етиці актуалізуються різні імперативи згідно з ідеєю плюральності та основним концептом «краси взаємовідносин» (див. також: «Імператив» і «Категоричний імператив»).

ІДЕАЛІЗАЦІЯ – один із методів наукового пізнання чи художнього відтворення, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти чи художні образи; абстрагування від реальних властивостей об'єктів, явищ, взаємовідносин та приписування останнім невластивих їм ознак досконалості.

ІМІДЖ (англ. *image*, лат. *imago, imitari* – імітувати) – штучна імітація або задане наперед створення зовнішньої форми будь-якого об'єкта, особливо особи. І. часто трактують як вигадане уявлення про людину, образ, ідеал, який необхідно сформувати у масовій свідомості за допомогою ЗМІ. Імідж складається із зовнішнього образу (одягу і речей, міміки, поз і жестів) та внутрішнього образу, який неможливо побачити, але який відчувається і дуже впливає на сприйняття людини оточуючими (вміння правильно спілкуватись, демонструвати позитивні якості, розуміти людей і справляти особисте враження). І. людини – це думка про цю людину у групи людей в результаті сформованого в їхній психіці образу цієї людини, що виник унаслідок прямого їхнього контакту з цією людиною або унаслідок отриманої про цю людину інформації від інших людей.

ІММОРАЛІЗМ – етичний принцип, що понад принципи і правила моралі підносить особистісні інтереси та життєві прагнення, враховуючи конкретні умови, час, період і певне культурне се-

редовище. І., виправдовуючи егоїзм та індивідуалізм, не є тотожним аморалізму, тобто цілковитому нехтуванню моральними законами задля власної вигоди, зловживання свободою інших. Відносний імморалізм заперечує лише недоречні в цей момент норми і стверджує неможливість та недоцільність обмеження життя будь-якими нормами з огляду на те, що життя не підлягає моральному регулюванню, знаходиться ніби «над мораллю», «по той бік добра і зла». Саме таку позицію відстоював у своїй філософії відомий німецький філософ Ф. Ніцше. Абсолютний імморалізм – це заперечення всіх моральних цінностей, коли не розмежовуються поняття добра і зла, не звертається увага на їх діаметральну відмінність.

ІМПЕРАТИВ (лат. *imperativus* – владний, *impero* – наказую) – етичні норми, правила, що вимагають беззаперечного виконання; в юриспруденції – обов’язковість. Наприклад, імперативна норма – обов’язкова норма. Імператив у філософії І. Канта – безумовне моральне веління, загальний всеосяжний моральний закон, що має трансцендентальну природу і внутрішньо притаманний кожній людині. У «Критиці практичного розуму» І. Канта імператив – це загальнозначуща етична вимога, що протистоїть особистому принципу (максима – граничний вираз сутності дії); обов’язкове правило, що об’єктивно змушує чинити так, а не інакше. Якщо гіпотетичний імператив має силу лише за відомих конкретних умов, то категоричний імператив виражає безумовне, неухильне, обов’язкове, він установлює спосіб і принципи, якими потрібно керуватись особі у поведінці.

ІМПЕРАТИВ КАТЕГОРІЧНИЙ – фундаментальний моральний принцип етичного вчення І. Канта, який вимагає *чинити завжди так, щоби максима волі особи у будь-який час могла бути зведена у всезагальний закон поведінки*. Цей принцип є імперативом (вимогою) і є категоричним (застосовується без винятків, у всіх випадках, місцях і обставинах). Моральні норми й закони Кант вважав формою вираження «чистого розуму», які виходять із самої сутності людської розумності (на зразок діаноетичних чеснот Арістотеля), тобто це те, що належить робити виходячи не з якихось окремих життєвих ситуацій, а власне із абсолютної вимоги розуму. Він є класичним прикладом етичних теорій, систем моралі, що зосереджуються радше на внутрішніх намірах поведінки особи, аніж на наслідках цих дій.

ІСТИНА – правильне, адекватне відображення предметів і явищ дійсності суб’єктом, котрий їх пізнає; буття того суцього, яке називається «істинним». За Хайдеггером, істина є відвертістю буття, правильне відображення об’єктивної дійсності у свідомості людини,

її уявленнях, поняттях, судженнях, умовиводах, теоріях об'єктивної дійсності, тобто адекватне відтворення дійсності, відповідність знання дійсному стану речей.

К

КАР'ЄРИЗМ (лат. *carrus* – віз; італ. *carriera* – біг, життєвий шлях) – швидке й успішне просування в галузі суспільної, наукової, службової або іншої діяльності; досягнення популярності, слави чи матеріальної вигоди. Слово уживається також для визначення роду занять, професії. Кар'єризм як негативна риса виявляється у гонитві за особистим успіхом у службовій, науковій або іншій діяльності з корисливою метою, вдоволення своїх честолюбних прагнень на шкоду суспільним інтересам.

КАТЕГОРІЇ ЕТИЧНІ – основні поняття наукового апарату етики, що відображають найбільш суттєві аспекти моралі. Кожна категорія характеризує певний конкретний аспект моралі, і в цілому категоріальний апарат – це реальне моральне буття людини, її багатогранність та ієрархічність. Тому кожна категорія існує не сама по собі, а у взаємодії з усіма іншими. К.е. поділяють на три великі групи: 1) категорії моральної свідомості (ідеал, норма, цінності тощо); 2) категорії моральної практики (вчинок, вибір, відплата тощо); 3) категорії моральних взаємовідносин (конфлікт, авторитет тощо). Існують інші системи класифікацій, зокрема: структурна, сутнісна, ціннісна тощо. В історії етики окремі категорії стали системоутворювальними принципами і фундаментом цілих напрямів.

КАТЕГОРІЙЧНИЙ ІМПЕРАТИВ – див. **ІМПЕРАТИВ КАТЕГОРІЙЧНИЙ**.

КОДЕКС ЕТИЧНИЙ (КОДЕКС ЧЕСТІ) (лат. *codex* – книга) – сукупність законів, різновид кодифікації, зведення моральних норм і правил поведінки однієї особи або групи осіб, що визначає спосіб їх ставлення до інших суб'єктів, міру усвідомлення конкретною особою, колективом, станом, верствою, професійною спільнотою своєї суспільної значимості, обов'язку і відповідальності перед суспільством. У межах певних професій, соціальних груп історично формують певні моральні імперативи, вимоги дотримання професійної чи станової честі. Одним із різновидів професійної честі є військова честь – внутрішні моральні якості, принципи, унормовані поведінкові імперативи, що характеризують ставлення конкретної особи військовослужбовця чи підрозділу до виконання військового

обов'язку. Сучасні підприємства і компанії користуються професійними К.е., які на базі загальних принципів моралі виробляють особливу систему поведінкових стандартів, котрі поряд із загальноприйнятими правилами фіксують специфічний досвід окремого виду професійної, підприємницької, банківської, педагогічної, журналістської, медичної, юридичної та ін. діяльності (кодекс банкіра, лікаря, вчителя, бізнесмена, журналіста, юриста тощо). Останнім часом К.е. виробляє кожна велика організація, корпорація або й нечисленна структура (корпоративні кодекси).

КОНФЛІКТ МОРАЛЬНИЙ – зіткнення різноспрямованих тенденцій на глибинному внутрішньо-психологічному рівні окремої людини, у відносинах двох або більше людей, зумовлених суперечливою ситуацією морального вибору. Окремий індивід переживає внутрішній К.м., коли норми або цінності, що спонукають до обрання певної альтернативи, вступають у протиріччя з індивідуальними нормами та принципами, коли людина мусить вибрати те, що для неї не є прийнятним. Зовнішній К.м. проявляється у гострих моральних суперечностях між людьми з приводу розходження у ціннісних орієнтаціях, коли необхідно поступитись чимось дуже цінним, обрати «менше зло», досягнути компромісу, оскільки гармонія неможлива. Джерелом внутрішнього К.м. є боротьба власних особистісних мотивів, індивідуальних цінностей, які підпорядковані один одному, коли вибір треба зробити між рівними для особи цінностями, що неминуче супроводжується моральними втратами.

КОРЕКТНІСТЬ (англ. *correctness* – правильність) – одна із форм ввічливості, що засвідчує здатність триматися в рамках загальноприйнятих правил у будь-якій, навіть конфліктній ситуації. К. характеризує такий стиль спілкування, мовлення, поведінки, який мінімізує образу расових, релігійних, культурних чи інших рис. Співвідноситься із такими етичними поняттями, як ввічливість і толерантність. Особливістю її прояву у поведінці є крайня запобігливість, коли засуджуються не просто образливі вчинки, а усе, що потенційно може бути образливим.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ – це вміння встановлювати зворотній зв'язок, відгукуватись на думки, почуття, потреби, проблеми іншої людини, здатність підтримувати взаємостосунки на основі гуманності, ввічливості, доброзичливості. К.с. – цілісна система, що складається із взаємопов'язаних моральних та психологічних компонентів. Схематично її зображають формулою: $КС = КУ + З + В$, де **КУ** – комунікативні установки, **З** – знання з етики і психології спілкування, **В** – вміння застосовувати ці знання на практиці.

КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ – поєднання внутрішньої культури людини та її зовнішніх проявів; це правила поведінки в офіційній сфері спілкування, культура ділових відносин і побутове спілкування. Культура мовлення, етикетні правила і культура взаємин становлять частини одного цілого і виявляються через стандартні формули етикету, норми шанобливого ставлення до інших. Культура як засіб ціннісного сприйняття дійсності відбивається у практичній поведінці, коли у процесі внутрішньої діяльності формуються мотиви, ціннісні орієнтації, поведінкові еталони, і все це потім виявляється у зовнішніх формах міжособистісних взаємин.

Л

ЛЮБОВ – внутрішня здатність людської волі чинити добро, фундаментальна передумова добродісної поведінки, перша і найважливіша моральна чеснота людини. Св. Августин називає любов «формою усіх чеснот», а тому добродісність є виявом любові і її природним фундаментом. Любов – це «зв'язок досконалості», бо всі чесноти ведуть до неї. Глибинною сутністю будь-якої любові є самопожертва – готовність віддати життя іншій особі, наприклад, мати – дитині, друг побратимові, коханий – коханій, а патріотична любов вимагає жертви задля Батьківщини і рідного народу. Існує багатовекторність проявів любові від звичайної чуттєвості, плотської любові до суто інтелектуальної або божественної, від суто інтимного почуття до палкої патріотичної. Розрізняють Л. батьківську, материнську, синівську, патріотичну, а ще – небесну, земну, чи любов-пристрасть, утіху, жаль, самопожертву, милість тощо. Давньогрецька етика розрізняє такі типи любові, як: «ерос», «філія», «строге», «арапе», що вказує на невичерпність і всеохопність категорії любові.

М

МЕТАЕТИКА – сучасний напрям науково-теоретичних досліджень про об'єктивні підстави існування різних моральних і етичних систем; у сучасній модерній філософії протиставляється нормативній та емпіричній етиці. Предметом М. є «моральна мова», логіка моральних понять, принципи побудови ієрархії моральних цінностей (неопозитивізм в етиці, аксіологія етична), які розглядаються

нейтрально щодо закономірностей практичного регулювання моральних відносин і відокремлено від реального функціонування системи моральних норм, принципів, ідеалів.

МИЛОСЕРДЯ – один із найважливіших принципів моральної діяльності, що співвідноситься із поняттям милосердної любові (Т. Гоббс) і відповідає універсальній заповіді: «Не роби іншому того, чого не бажаєш собі». В понятті «милосердя» поєднуються два аспекти – духовно-емоційний (переживання чужого болю як свого) і конкретно-практичний (реальна діяльна допомога). Без першого милосердя вироджується у холодну філантропію, без другого – в порожню сентиментальність. У такому сенсі М. є засобом і змістом морального самовдосконалення людини.

МОВЛЕННЯ – спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність; реалізація мовної системи індивідом. Як стверджував Публій Сіріус у I ст. до н.е., «мова – це відображення душі: людина така, якою є її мова». М. завжди індивідуальне і залежить від віку мовця, освіти, професії, мовленнєвого довкілля, різниться манерою, стилем, особливим способом побудови речень, вживанням фразеологізмів, усім тим, що називається культурою мовлення, вербального спілкування.

МОРАЛЬ – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей, визначають їх обов'язки щодо суспільства, спосіб ставлення один до одного, до соціальних інститутів, до навколишнього світу в цілому з позиції принципового протиставлення добра і зла. М. є соціальним феноменом і підтримується силою суспільної думки або особистісною усвідомленістю людини, тому порушення її норм не карається офіційними санкціями (на відміну від правових норм), а лише викликає докори власного сумління чи осуд з боку інших. Для моралі показовим є принцип добровільного вибору між добром і злом, що створює простір для індивідуальної свободи й особистісної відповідальності людини за вчинений вибір.

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР – акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинків.

МОРАЛЬНІСТЬ – якісна характеристика реальної поведінки людини, її практичної діяльності згідно з критеріями моралі. У повсякденній життєдіяльності поняття мораль і М. трактують як синоніми, але на науково-теоретичному рівні їх концептуально розрізняють. М. відносять не стільки до сфери ідеальної свободи, скі-

льки до практичної свободи, практичної форми поведінки суб'єкта чи суб'єктів (група, спільнота, суспільство).

МОТИВ МОРАЛЬНИЙ (лат. *moveo* – рухати, спонукати) – внутрішня, суб'єктивно-особистісна спонука до дії, зацікавленість у її реалізації та орієнтація на моральні чинники. Мотивація передбачає чітко визначені й поставлені цілі, усвідомлені потреби, оскільки спрямовує сили людини до задоволення її потреб і реалізації цілей.

МУЖНІСТЬ – моральна якість особистості, чеснота, що виявляється у здатності діяти рішуче, сміливо і доцільно у складній небезпечній ситуації, долати відчуття страху, вагання, імпульсивність, спроможність контролювати емоції, нерви й мобілізувати усі свої внутрішні сили на досягнення мети. Вищим проявом мужності є героїзм (див. також «Героїзм»).

Н

НАМІР – рішення людини вчинити відповідну моральну дію і досягти очікуваного результату; осмислення і прийняття рішення задовольнити або не задовольнити означену потребу адекватно, тобто відповідно до об'єктивних і суб'єктивних умов.

НЕНАВИСТЬ – глибоке емоційно негативне почуття, що відображає неприязнь і ворожість до об'єкта ненависті (людини, предмета, явища тощо). Н. виражається у бажанні зла іншому, намірі завдати морального і фізичного болю чи матеріальної шкоди. Водночас Н. може консолідувати одну групу людей (або народ) проти іншої, спонукати до дії. Н. – це повна протилежність любові. На думку Б. Спінози, Н. зростає, коли вона взаємна (принцип «ненависть породжує ненависть»), і лише любов здатна її нейтралізувати. У релігійному контексті Н. – це смертний гріх, що розлучає людину з Богом і позбавляє її Божої благодаті. Медики доводять, що Н. руйнує людину зсередини, викликаючи різноманітні хвороби.

НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ – етична категорія, що відображає суб'єктивне уявлення про міру (не)відповідності існуючого чи можливого стану речей правам і потребам людини; як протилежність до справедливості, вона стосується порушення принципу рівності громадян насамперед перед законом; відсутність поваги до прав і гідності людини. Поняття Н. переважно пов'язують із соціальною сферою, необхідністю «підпорядкування закону», який має бути однаковим для всіх. Несправедливими вважають тих людей, котрі чинять свавілля, порушують права людей, не цінують праці інших,

зробленого їм добра. Подвійною Н. традиційно вважається зрада. Недопущення Н. як щодо себе, так і щодо інших – це основна передумова дії принципу справедливості.

НОРМА МОРАЛЬНА (лат. *norma* – правило, взірець; *moralis* – моральний) – елементарна моральна вимога, певний взірець поведінки, що має імперативний характер і відображає усталені правила людських взаємин і співіснування. Вирізняють три види норм: *фундаментальні (первинні)*, що зазвичай сформульовані у вигляді релігійних заповідей (Декалог у християнстві, «золоте правило етики» – «не чини щодо інших так, як би ти не хотів, щоб вони чинили стосовно тебе»); *норми певної історичної епохи*, що переважно пов'язані із формуванням певного суспільного ідеалу (наприклад, норми щодо приватної власності, законів держави, релігійна терпимість, повага до жінки й т.п.); *ситуативні (етикетні) норми* – втілення моральних принципів стосовно тієї чи іншої конкретної ситуації. Зазвичай Н.м. мають характер заборони певної категорії вчинків.

О

ОБОВ'ЯЗОК МОРАЛЬНИЙ – добровільне накладання на себе самого зобов'язань на основі встановлених у суспільстві морально-етичних уявлень про належну поведінку; моральна форма усвідомленої суб'єктом конкретної вимоги відповідно до його становища і ситуації. О.м. має об'єктивну (вимоги суспільства) і суб'єктивну (особиста зацікавленість суб'єкта у виконанні цих вимог) сторони; складові О.м. впливають із понять добра і зла, які формуються під впливом соціальних, сімейних, товариських, професійних, громадянських, патріотичних та інших факторів. Виконання О.м. передбачає добровільність і потребує відповідних вольових зусиль.

ОЦІНКА МОРАЛЬНА – структурний компонент моральної свідомості, що дозволяє встановити ціннісне значення вчинку, поведінки особи (або соціальних спільнот), їх відповідність прийнятим нормам, принципам, ідеалам. Вона містить засудження або схвалення, відображає почуття вдячності, захоплення або неприязні, обурення. О.м. є специфічною формою ставлення особи до дійсності через призму добра і зла, справедливості, гідності, честі тощо. Вона завжди залежить від цінності – позитивного чи негативного значення оцінюваних явищ для людини, певної спільноти, суспільства, що детермінується як внутрішніми мотивами, намірами, так і зовнішніми обставинами, конкретними результатами і наслідками.

П

ПАТЕРНАЛІЗМ (лат. *paternus* – батьківський) – система моральних норм, яка передбачає покровительство, заступництво і відповідні очікування щодо поведінки людей різних соціальних станів; прояв заступництва, опіки старших стосовно молодших чи підлеглих, а також вияв підпорядкування, шанобливості та вдячності молодших щодо старших.

ПЕРЕКОНАННЯ МОРАЛЬНІ – глибоко вкорінені у свідомості моральні погляди й уявлення, спричинені внутрішньо усвідомленими мотивами, засвідчені відповідно у конкретних діях та вчинках.

ПОВАГА – спосіб ставлення однієї людини до іншої, форма вияву шанобливості й визнання гідності того, на кого вона спрямована, одна із найважливіших вимог моралі, що передбачає наявність справедливості, рівності прав, толерантності до інтересів, переконань та потреб іншої людини.

ПОДВИГ – самовідданий героїчний вчинок людини, здійснений у небезпечних обставинах, спонукальним мотивом якого є усвідомлене високе почуття обов'язку, любові до батьківщини, близьких і рідних людей, готовність пожертвувати собою, що нівелює почуття страху і полегшує здійснення вчинку, незважаючи на смертельну небезпеку і можливі трагічні наслідки.

ПРАВИЛО ЗОЛОТЕ – загальноприйнята в християнській етиці біблійна заповідь: «не робить іншому того, чого не бажаєте собі», «у всім, як хочете, щоб інші поступали з вами, поступайте і ви з ними». Цьому найдавнішому принципів моральних уявлень людства відповідає вимога: «якщо не хочеш, щоб тобі заподіювали зло, не роби і ти зла», яке набуло ширшого звучання у формулюванні категоричного імперативу І. Канта (див. Імператив): людина має чинити так, як вона вважає за правильне, щодо всіх людей.

ПРАКТИКА МОРАЛЬНА – сфера індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності. Залежно від того, що є предметом діяльності, якого роду цінності нею створюються, вона поділяється на матеріальну і духовну (див. також: моральна діяльність, моральний вчинок).

ПРИНЦИП МОРАЛЬНИЙ – основоположна моральна вимога, яка визначає лінію поведінки людини, так чи інакше поєднує її моральну свідомість і моральні якості (гуманізм, справедливість, індивідуалізм чи колективізм, патріотизм, альтруїзм, егоїзм тощо).

Р

РЕВНОЦІ – почуття пристрасної недовіри, сумнівів у коханні та вірності партнера. Р. виникають за умов недостатньої уваги, любові, поваги або симпатії зі сторони близької, коханої людини, особливо у той момент, коли це уявно чи реально отримує від неї хтось інший. Р. виявляються у різних формах – від благородних до несамовито гнівних і навіть диких.

РЕПУТАЦІЯ (франц. *reputation*, лат. *reputatio* – обдумування, роздуми) – думка або соціальна оцінка особи чи групи осіб за певним критерієм; важливий критерій визначення статусу в багатьох галузях людської життєдіяльності (бізнес, освіта, політика, громадська діяльність тощо), а також ефективний механізм соціального контролю, суспільного визнання.

РИГОРИЗМ (франц. *rigorisme*, лат. *rigor* – твердість) – суворість і беззаперечність необхідності дотримання моральних вимог завжди, за будь-яких обставин – «і літери, і духу» певної заповіді, тим паче, якщо вона божественного походження; протиставляється релятивізму. Р. передбачає строге дотримання якого-небудь принципу (норми) у поведінці та думці, не допускає компромісів та не враховує особливостей обставин і суб'єктивної позиції.

РИТУАЛ (лат. *ritualis* – обрядовий) – 1) сукупність і встановлений порядок обрядових дій під час здійснення певного акту; 2) вироблений звичаєм або встановлений порядок здійснення певних дій, церемоніал. Р. завдяки великому емоційному впливу надає жорстко регламентованим обрядовим діям урочистості й величності. Спільне виконання Р. утворює почуття єдності, посилює усвідомлення причетності кожного до спільноти та її життя.

РІВНІСТЬ МОРАЛЬНА – формальний принцип моралі, відповідно до якого моральні вимоги рівною мірою повинні поширюватись на всіх людей, незалежно від їх соціального статусу та умов життя. В особистому плані Р.м. передбачає, що в оцінці вчинків інших варто застосовувати ті ж вимоги, які ставиш сам собі.

С

САМІСТЬ – філософсько-етична категорія, що з'явилася в німецькій класичній філософії і набула особливого поширення в морально-психологічних концепціях ХХ століття для позначення

внутрішнього центру людської особистості, концентрації особистих якостей людини.

САМОЛЮБСТВО – почуття власної гідності, пов'язане з особливо ревним ставленням до думки оточуючих, з усвідомленням важливості свого фаху, роду занять, статусу тощо. Розрізняють егоїстичне С. і любов до себе як протилежні за природою і дією пристрасті. Любов до себе – це природне почуття, кероване розумом, яке стримується співчутливістю, виявляється у гуманності й доброзичливості. С. – набуте, штучне явище, що виникає лише в суспільстві й змушує кожного індивіда надавати собі більшого значення, ніж усім іншим. С. як егоїстичне почуття проявляється у турботі лише про себе, про свої інтереси, а тому спонукає людей чинити одне одному зло.

САМООЦІНКА МОРАЛЬНА – результат морального оцінювання людиною своїх учинків, внутрішніх мотивів і моральних якостей; самостійне визначення своєї поведінки, результатів і наслідків своїх учинків. С.м. спирається на систему особистісних мотивацій, без чого неможливо пізнати істинну сутність моральних дій і вчинків, визначити їх позитивний чи негативний зміст, особистісні якісні характеристики.

САМОСВІДОМІСТЬ МОРАЛЬНА – специфічна форма людської свідомості, предметом якої є мораль, а також людина як її носій. Основними функціями моральної самосвідомості є осмислення, контролювання, санкціонування та критичний перегляд моральних настанов на основі таких категорій, як честь і гідність, з одного боку, совість і сором – з іншого.

Категорії моральної самосвідомості відображають спрямованість морального сумління людини всередину себе самої. Вони розкривають рівень опанування цінностями морального життя людства та творення власної особистості за покликом сумління, а також смисложиттеві цінності категорій сенсу життя і щастя, що відображають унікальність розуміння людиною себе в сенсі суб'єкта моральності.

САМОСТВЕРДЖЕННЯ – процес утримання, набуття або розширення людиною обсягу свого власне людського буття, реалізації сенсу буття; універсальна потреба людини у прагненні до вищої досконалості, належної самооцінки своєї особистості. Як потужна сила, вона діє по-різному: або творить, підносячи людину до найвищих висот, або руйнує її цілковито, позбавляючи людськості. Без С. як процесу і результату немає і не може бути людини. Розрізняють два типи С.: а) зовнішнє – прагнення володіти матеріальними

благами, розкішними речами, коштовностями, престижними речами та живими істотами, наприклад, тваринами; б) внутрішнє – прагнення не стільки заволодіти тими ж речами та живими істотами, їх «привласнити», скільки суб'єктивно досягти визнання себе; нав'язуючи свою волю, навіть членам сім'ї та найближчому колу, створити (сформувати) свій світ шляхом реалізації внутрішніх здібностей, індивідуальних талантів тощо.

СВІДОМІСТЬ МОРАЛЬНА – вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватись у практичній діяльності. С.м. відображає не тільки існуючу моральну практику, але й вбирає досвід минулих поколінь, їх пошуки й досягнення; трансформується, наповнюється новим змістом на різних етапах розвитку людства (етносів, націй), світової (національної) духовної культури. Як цілісний феномен функціонує на емоційно-чуттєвому та раціонально-теоретичному рівнях; своєрідно відбиває моральне життя суспільства, людських спільнот та індивідів (загальнолюдська, суспільна, індивідуальна С.м.). Це складний соціально-психологічний і культурний феномен, що виконує функції оцінки навколишнього світу (інших людей, суспільства в цілому), а також самооцінки (совість).

СВОБОДА – в абстрактному сенсі – відсутність будь-яких меж або перешкод для дій і вчинків людини, можливість людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності; таке морально-світоглядне уявлення людини, згідно з яким вона усвідомлює свої цілі, інтереси, потреби і виявляє волю до їх реалізації, здатність узгоджувати свої вчинки з найвищими цінностями, ідеалами. Але абсолютна свобода реально неможлива, тому що призводить до анархії і сваволі; відсутність меж перетворює свободу на повну невизначеність, тому С. конкретизується через поняття необхідності, обов'язку, відповідальності.

СЕНС ЖИТТЯ – одна з основних етичних категорій; філософська та духовна проблема, що стосується визначення мети людського існування, призначення людства, людини як біологічного виду; одне з основних світоглядних понять, що має ключове значення для духовно-морального становлення особистості. Категорію С.ж. також розуміють як суб'єктивну оцінку прожитого життя та відповідності досягнутих результатів початковим намірам, як розуміння людиною свого місця у світі, змісту і спрямованості життя, як проблему впливу людини на навколишню дійсність і постановку людиною цілей, що виходять за рамки його буття.

Уявлення про сенс життя складаються в процесі діяльності людей і залежать від їх соціального становища, змісту

розв'язуваних проблем, способу життя, світорозуміння, конкретної історичної ситуації. У сприятливих умовах людина може бачити сенс свого життя у досягненні щастя і благополуччя; у ворожому середовищі існування життя може втратити для неї свою цінність і сенс.

СКРОМНІСТЬ – моральна чеснота, яка характеризує стриманість, помірність людини у виявленні власних переваг у спілкуванні, способі життя; своєрідне знаходження людиною свого справжнього обличчя; простота, природність поведінки, відсутність надуманості, що виявляється в умінні людини бути самою собою, не грати невласливу їй роль. С. не повинна бути джерелом скутості в поведінці; навмисне приниження людиною своїх реальних знань і вмінь, замовчування більших можливостей призводить до ототожнення С. та сором'язливості. Як стверджував Арістотель, «скромність – десь посередині між безсоромністю і сором'язливістю».

СОВІСТЬ – особистісна форма морально-емоційного самоконтролю, через яку здійснюється осмислення, контроль за дотриманням індивідуальних моральних обов'язків, критична самооцінка своїх вчинків. У структурі світогляду совість – вищий і найважливіший особистісний морально-психологічний регулятор суспільної поведінки людини («внутрішній цензор»). Категорію С. опрацьовано психоаналітиком Е. Фроммом, який вважає, що совість буває двох видів – авторитарна і гуманістична. Авторитарна совість виражає нашу підпорядкованість зовнішньому авторитету, а гуманістична – це голос самої людини, кращого начала в ній, здатність до самовдосконалення, самореалізації, до реального втілення кращих своїх сил і можливостей. В результаті оцінки особистістю своїх учинків, думок, бажань, «суду С.» за критеріями добра і зла, справедливості, порядності виникає почуття вини, гостре емоційно-тривожне переживання невідповідності своїх думок або дій суспільно визначеним етичним зразкам належної поведінки.

СОРОМ – емоційний стан незадоволення, збентеження, що виражається в усвідомленні невідповідності власних думок, учинків і зовнішності не тільки сподіванням оточуючих, а й власним уявленням про належну поведінку і зовнішність. С. виявляється як обтяжливе занепокоєння, незадоволення собою, засудження своєї негідної поведінки, жаль за скоєним, а також ніяковість при негідній поведінці рідних чи близьких людей. Переживання С. має виразні тілесні симптоми – почервоніння особи, опускання очей і т. п. С. – це не тільки острах осуду і глузування з боку інших, а й душевний механізм, який захищає інтимність, не допускає інших до власного внутрішнього світу.

СПІВЧУТТЯ – чуйне ставлення до чужого горя, до чийось переживань; почуття жалю, викликане чиймсь нещастям, неприємностями; жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь; доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь; підтримка, схвалення. С. – позитивна налаштованість до інших, до всіх форм і проявів життя, несприйняття будь-яких актів насильницького завдання шкоди кому-небудь, готовність допомагати усім.

СПІЛКУВАННЯ – складний процес взаємодії, міжособистісних взаємин, комунікативний взаємозв'язок, що породжується потребою спільної діяльності, обміну інформацією, почуттями, інтересами, виробленням єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Найвищий сенс С. – самовизначення, самоствердження, самореалізація людини як особистості й суб'єкта діяльності; вияв творчої активності і взаємозбагачення однієї особи через іншу. Моральна свідомість, уся етична система ставлення людини до інших людей, суспільства, держави реалізується у спілкуванні, яке стає головним засобом перетворення людини з біологічної істоти в соціально-культурну особистість.

СПОНУКА МОРАЛЬНА – чуттєва форма, в якій виявляються мотив і намір до здійснення відповідного вчинку.

СПОСІБ ЖИТТЯ – поняття в етиці, соціології та ін. науках, що характеризує специфічні умови, особливості повсякденного життя людей, окремого прошарку чи суспільства в цілому; визначається соціальними відмінностями, напр., між містом і селом, між людьми розумової і фізичної праці, між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками тощо. Це детермінує спосіб життя всередині кожного суспільства, що охоплює всі істотні сфери життєдіяльності: працю, форми її соціальної організації, побут, форми використання людьми свого вільного часу, участь у політичному і громадському житті, форми задоволення матеріальних і духовних потреб людей, що увійшли у повсякденну практику, норми і правила поведінки. С.ж. відображає відносини між людьми, їхні життєві цінності, світогляд.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ (лат. *justitia* – юстиція, правові закони) – етична категорія, моральна якість і чеснота, принцип регуляції відносин між людьми; загальне співвідношення цінностей, благ між собою та їх конкретний розподіл між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини та її невід'ємні права. С. – це принцип адекватності суспільних зусиль, спрямованих на відновлення священної рівноваги світу

(права), порушеної внаслідок діяльності чи бездіяльності члена (членів) суспільства чи суспільної інституції (в загальному випадку – суб'єкта, особи). С. відображає належний порядок людського співжиття, який відповідає ідеї рівності і гармонії («кожному своє», «кожному по заслугі»).

Т

ТАКТОВНІСТЬ – уміння дотримуватись певної міри у стосунках з іншими людьми; здатність відчувати межу, за якою внаслідок наших слів чи дій у людини може виникнути незаслужене почуття образи. Такт як почуття міри підказує нам найбільш правильний підхід, найбільш делікатну лінію поведінки. Тактовна людина звертає увагу не тільки на зміст своїх слів, дій чи вчинків, а й на їх форму, враховуючи індивідуальні відмінності партнера, його психологічний стан, настрої. Відсутність такту – безтактність – проявляється у невмінні людини контролювати свою поведінку й керувати емоціями. Безтактність може виявитись у фамільярності, коли людина спеціально чи несвідомо порушує певну дистанцію спілкування, що існує між людьми різного віку, статі, соціального статусу. У службових відносинах варто дотримуватись правил офіційного та особистого спілкування або ж протоколу, який визначає межі, методи, поведінку й етикет. Дотримання відповідних правил (протоколу) є свідченням тактовності людини.

ТОВАРИСЬКІСТЬ – форма моральної культури, яка відображає потребу людини у спілкуванні, спільній діяльності. Товариські відносини виникають на основі симпатії, прагнення до взаємодопомоги, взаєморозуміння. Для них характерні інтерес до спільної діяльності, почуття відповідальності за неї. Товариські стосунки ґрунтуються на «золотому» правилі – не обмежувати інтереси один одного, водночас не залишаючись байдужим до недоліків; критично ставитися до спільної діяльності, особистої участі в ній та її результатів. Якщо мотивами критики є піклування про людину, повага до неї, бажання допомогти у пошуках виходу зі скрутною ситуації, то така критика стає відправним пунктом на шляху самовдосконалення. Така критика зближує колектив та особистість, зміцнює товариські відносини, які слугують необхідною передумовою справжньої дружби.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (з лат. *tolerare* – витримувати, терпіти) – сприйняття інших (відмінних від наших власних) поглядів, способів

дій і почуттів, терпимість до думок інших людей, їхніх вірувань і переконань. Це суттєвий суб'єктивний фактор, який впливає на стабільність і надійність конвенціональних взаємодій; цивілізована форма ведення діалогу та договірних відносин. Філософія толерантності визнає принцип рівності між людьми. Її завдання – «мирне» розв'язання суперечливих питань, готовність до діалогу. Базується на доброзичливості й розумінні іншої людини.

ТРАДИЦІЯ (лат. *traditio* – передача) – механізм відтворення соціальних інститутів і норм; передача духовних цінностей від покоління до покоління. Носями традицій можуть бути сім'я, нація, суспільство. Традиції виражають спадковість у відносинах між людьми, закріплюють найбільш сталі моменти їхньої життєдіяльності, проявляють життя минулого в теперішньому і майбутньому. Виникнення традицій, їх закріплення, розвиток і зникнення зумовлені соціальними обставинами, ідеями та ідеалами людей.

Х

ХАРИЗМА (харизматичність) – «божий дар», виняткова обдарованість, що виявляється у здатності особи взяти на себе керівну місію та владу; здатність пробуджувати, запалювати інших людей на боротьбу із труднощами, виховувати стійкість у вірі. Харизматичною називають особистість, котра володіє дивовижною здатністю надихати, великою силою переконання у значущості своєї ідеї і справи. Сучасна етика стверджує можливість розвитку, набуття цієї здатності в процесі самовдосконалення особистості. Термін Х. вживався у давньогрецькій міфології для позначення здатності привертати до себе увагу. Харитами називалися три богині краси, грації і витонченості.

За визначенням американського вченого М. Вебера, харизмою називається якість особи, що визнається надзвичайною, завдяки чому людину оцінюють як обдаровану надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічними силами і властивостями, що недоступні іншим людям. Харизма найчастіше проявляється в екстремальних історичних умовах, коли формується відповідна соціально-психологічна потреба. Якості харизматичного лідера, що діє на релігійній або політичній арені, містифікуються. Його вважають пророком, гігантською історичною фігурою, рятівником, напівбогом, що здійснює «велику місію», йому приписують всі успіхи його прихильників.

Ц

ЦЕРЕМОНІАЛ (лат. *caerimonialis* – обрядовий, культовий, від лат. *caerimonia* – святість, шанування, культ): 1) в широкому смислі означає комплекс традиційно обов'язкових обрядів та форм, що регулюють усі сфери суспільного та релігійного життя; 2) як синонім етикету означає регулюючі форми зовнішнього спілкування людей; 3) порядок проведення конкретних церемоній. Наприклад, протокол і церемоніал України – сукупність вимог щодо забезпечення єдиного порядку проведення офіційних заходів за участю Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України та Міністра закордонних справ України відповідно до загальноприйнятих міжнародних норм і правил, а також національних традицій України.

ЦІННІСТЬ (лат. *axios* – цінність) – поняття, яке вказує на людську, соціальну і культурну значущість певних явищ і предметів діяльності. Ц. – особливий тип світоглядної орієнтації людини, уявлення, які склалися в тій чи іншій культурі про ідеал, моральність, добро, красу. Найбільш аргументованим, поширеним і прийнятним є твердження, згідно з яким цінності є предметом потреб та інтересів людини. Цими предметами є речі, явища чи ідеї, думки. Залежно від цього вирізняють дві групи цінностей: матеріальні – знаряддя і засоби праці, предмети і речі безпосереднього споживання; духовні – ідеї, теорії, думки (політичні, правові, моральні, естетичні, філософські, релігійні, екологічні тощо). Філософське вчення про природу цінностей, їх структуру та місце в життєдіяльності людини називається аксіологією.

ЦИНІЗМ (пізньолат. *cynismus* – школа кініків) – спосіб поведінки чи особистісна позиція, що виражає демонстративну зневагу до загальноприйнятих моральних норм і етикетних ритуалів як таких, що перешкоджають досягненню прагматичних завдань і позбавлені практичного сенсу; нігілістичне ставлення до моральних вимог, відверто зневажливе, зухвале ігнорування суспільних норм поведінки, заперечення будь-чого, що має загальне визнання Антисфен, Кратет, Діоген Синопський – найвідоміші представники школи кініків. Діоген був найяскравішим представником і жив у діжці, демонстративно зневажаючи соціальні інститути, звичаї і загальноприйняті культурні норми. Кініки всіляко демонстрували зневажливе ставлення до суспільних цінностей: грошей, слави, влади, престижу.

Ч

ЧЕСНІСТЬ – людська чеснота, що відображає найважливіші вимоги моральності: правдивість, принциповість, вірність узятим зобов'язанням, даному слову; суб'єктивна переконаність у правоті своєї справи, щирість перед іншими і перед самим собою щодо тих мотивів, якими керується особа, визнання і дотримання прав інших людей стосовно того, що їм законно належить. Протилежністю чесності є обман, брехня, крадіжка, віроломство, лицемірство.

ЧЕСНОТИ (доброчесності) (лат. *virtus* – витримка, мужність, схильність) – позитивні моральні якості людей; такі властивості характеру людини, що визначаються її волею до добрих вчинків. Платон визначав чесноту як здатність душі до діянь, що узгоджені з нею, а тому необхідно докласти внутрішніх вольових зусиль для досягнення моральної досконалості. Арістотель визначав кожну окрему чесноту як щось середнє між двома діаметрально протилежними крайнощами: стриманість – між неприборканістю і бездіяльністю; хоробрість – між безрозсудною сміливістю і боягузством; справедливість – між неправедними вчинками і невинуватими стражданнями; щедрість – між скупістю і марнотратством; лагідність – між запальністю і нездатністю до спротиву й справедливого гніву. За визначенням Канта, «чеснотою є моральна стійкість у вчинках, узгоджених з обов'язком, яка, проте, ніколи не стає звичкою, а завжди знов і знов постає з акту мислення». У християнській етиці найвищими чеснотами є стриманість, помірність, старанність, лагідність, доброзичливість, смиренність.

ЧЕСНОТИ КАРДИНАЛЬНІ – основні чесноти, з яких, за Платоном, випливають всі інші: мудрість, мужність (вольова енергія), розсудливість (відчуття міри, самовладання) і справедливість; християнська філософія додала ще три: віра, любов і надія.

ЧЕСТЬ – етична категорія, в якій відображається визнання соціального і морального значення людини для суспільства та інших людей з огляду на її соціальний статус, вид діяльності й моральні заслуги. Честь є оцінкою, зовнішнім визнанням результатів діяльності людини, її особистих заслуг, порядності. Насамперед Ч. пов'язують із суспільною оцінкою і визнанням моральних якостей та чеснот людини як представника певної спільноти і виконавця конкретної соціальної ролі або ж виду діяльності (наприклад, працівника внутрішніх справ, військового, лікаря, політика і т.д.)

ЧЕСТОЛЮБНІСТЬ – моральне почуття, яке є мотивом дій людини з метою досягнення суспільного визнання, престижу, слави.

Здорова Ч. є позитивним стимулом для соціальної активності людини, і навпаки, хвороблива честолюбність ґрунтується на прагненні здобути дешево або ж примарну славу. Для людини, яка є її носієм, Ч. стає джерелом хронічного невдоволення життям, може бути причиною заздрості до успіху інших, чинником, що провокує моральні та психічні травми. Гіпертрофована Ч. підсилюється зверхнім ставленням до інших людей, пихатістю, марнославством.

Щ

ЩАСТЯ – стан найвищого внутрішнього блаженства, задоволення людини умовами свого буття, повнотою і осмисленістю життя, реалізацією свого людського призначення; відчуття безмежної радості, емоційного вдоволення. Щ. як сенс життя і мрія є почуттєво-емоційною сферою ідеалу, але, на відміну від неї, означає не прагнення особистості, а досягнення цих прагнень. Щ. – це не сукупність матеріальних благ, а духовний стан задоволення здійсненням цілей і результатами діяльності на основі самореалізації особистих потреб та інтересів, бажань та ідеалів.

ЕСТЕТИКА

А

АБСТРАКЦІОНІЗМ (від лат. *abstractio* – віддалення, відво- лікання) – формалістичний напрям у мистецтві ХХ ст., перш за все у живописі, який відмовляється від зображення форм реальної дійс- ності. Твори його послідовників являють собою поєднання геомет- ричних форм, кольорових плям та ліній.

АВАНГАРДИЗМ (від франц. *avantgarde* – передовий загін) – течія у мистецтві ХХ ст., яка розриває зв'язок з реалістичною тра- дицією і встановлює нові, незвичні естетичні принципи та способи побудови художньої форми.

АЛЕГОРІЯ (від грец. *Allegoria* – іносказання) – втілення абст- рактного поняття в конкретному художньому образі; принцип худож- нього осмислення дійсності і організації матеріалу в мистецтві, при котрому поняття, ідеї, думки виражаються в конкретних наочних обра- зах, які часто мають традиційно сформований і закріплений за ними зміст у міфології, класичному мистецтві, фольклорі, релігії.

АНТИЧНА ЕСТЕТИКА – естетична думка, яка розвивалася в Стародавній Греції та Римі в період VII–VI ст. до н.е. і V–IV ст. до н.е. Маючи своїм джерелом міфологічні уявлення, антична естетика зародилася, пережила час розквіту і занепала в рамках рабовласни- цької формації. Для естетичних уявлень, як і для всього світосприй- няття античності, характерний яскраво виражений космологізм.

Б

БАЛЕТ (від франц. – *ballet*, від пізньолат. *ballo* – танцюю) – вид театрального мистецтва, що поєднує танець, музику і драматур- гічний задум. Специфіка балету полягає в передачі змісту засобами музично-хореографічних образів.

БАРОКО (від італ. *barocco* – дивний, химерний) – стиль захід- ноєвропейського мистецтва XVII–XVIII ст., що характеризується пиш- ною декоративністю, складною врівноваженістю динамічних компози- цій, підвищеною експресивністю і підкресленою урочистістю.

В

ВИДИ МИСТЕЦТВА – реальні форми художньо-творчої ді- яльності, які відрізняються між собою способом матеріального вті-

лення художнього змісту (словесним для літератури, звуковим для музики, об'ємно-пластичним для скульптури тощо).

ВИТОНЧЕНЕ – різновид прекрасного, що характеризує красу обрисів предметів, ліній, особливе їх співвідношення, вишуканість, елегантність зовнішнього виду, граційність рухів, відповідність тонкому смакові.

ВІДЧУЖЕННЯ – комплекс прийомів у мистецтві (гротеск, парадокс та ін.), що цілеспрямовано використовується для того, щоб досягти художнього ефекту, при якому зображуване явище постає не звичним, очевидним, знайомим, а новим, незнайомим, «чужим».

Г

ГАРМОНІЯ (від грец. *harmonia* – співзвучність, злагодженість, протилежність хаосу) – філософсько-естетична категорія, яка означає високий рівень впорядкованого багатоманіття, оптимальну взаємовідповідність різного в складі цілого, що відповідає естетичним критеріям досконалості, краси.

ГЕРОЇЧНЕ (від грец. *heros* – герой) – категорія естетики, що розкриває цінність видатного за своїм суспільним значенням діяння, яке потребує від людини чи колективу людей (соціальної групи, класу, народу) високої напруги духовних і фізичних сил, мужності та самовіддачі.

ГІПЕРБОЛІЗАЦІЯ (від грец. *hyperbole* – перебільшення) – спосіб художнього узагальнення, при котрому художня образність досягається шляхом намірного перебільшення будь-якої властивості, якості, особливості предмета, явища чи процесу для посилення виразності мови.

ГОТИКА (від італ. *gotico* – готський, варварський) – художній стиль в західноєвропейському мистецтві XII–XV ст. (особливо в архітектурі), котрий прийшов на зміну романському стилю; відрізняється високою художньо-стилістичною єдністю (переважання ліній, вертикальність композицій, вітражі, кам'яне різьблення), логічно поєднує архітектуру та скульптуру.

ГРАФІКА (від грец. *grapho* – пишу, креслю, малую) – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є однотонний малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, вуглем, або друковані художні зображення, відтиснуті на папері (гравюра, літографія).

ГРАЦІЯ (від лат. *gratia* – чарівність, витонченість) – різновид прекрасного, який полягає в красі руху та форми. В естетичній

думці поняття «грація» перш за все пов'язувалося з вишуканістю рухів, положень та поз.

ГРОТЕСК (від франц. *grotesque* – химерний) – надмірне перебільшення, применшення або загострення окремих сторін предмета, яке веде до порушення існуючих у дійсності зв'язків, до заміни їх контрастним поєднанням несполучуваних властивостей та об'єктів; художнє зображення явищ, предметів та людей у фантастично перебільшений, спотворено-комічний спосіб.

ГУМОР (від англ. *humour* – характер, настрої) – особливий вид комічного; форма специфічного естетичного переживання протиріччя об'єкта, в оцінці якого поєднується серйозне та смішне при переважанні позитивного моменту в смішному.

Д

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО (від лат. *decoro* – прикрашаю) – вид мистецтва, що задовольняє побутові та естетичні потреби людини та несе красу в життя. До творів декоративно-прикладного мистецтва відносять вироби з найрізноманітніших матеріалів (традиційно – з дерева, глини, каменя, тканини, скла, металу).

ДОСКОНАЛІСТЬ – найвищий ступінь довершеності, який визначається повнотою позитивних якостей, всіх достоїнств; оптимальність стану і розвитку естетичного феномену, що виражається в повній відповідності суті та явища; кращі у своєму роді предмети і явища дійсності та результати цілеспрямованої діяльності. Поняття досконалості не містить ціннісної характеристики явища, а лише підкреслює його переваги у своєму роді. Досконалість – свідчення гармонійності.

ДРАМА (від грец. *drama* – дія) – 1) один з основних родів художньої літератури (поряд із лірикою та епосом), що охоплює твори, зазвичай призначені для виконання на сцені; поділяється на жанрові різновиди: трагедію, комедію, драму у вузькому значенні, мелодраму, фарс. Текст драматичних творів складається з діалогів і монологів персонажів, котрі втілюють різні характери; 2) різновид п'єс, для яких характерні серйозність конфлікту й глибина переживань персонажів; конфлікт у цих творах не отримує трагічної, смертельної розв'язки, але дія не набуває і комічного характеру. Це проміжний між трагедією і комедією жанр драми.

Е

ЕКСПРЕСІОНІЗМ (від франц. *expression* – вираження, виразність) – напрям в європейському мистецтві й літературі першої третини ХХ ст., який відобразив глибоку кризу буржуазної свідомості; один з проявів авангардизму. Спираючись на пошук ідеальної філософії, експресіонізм в полеміці з натуралізмом та імпресіонізмом проголошував метою мистецтва не відображення сучасної дійсності, а вираження її суті. Для експресіонізму характерні яскравість та гротескність художнього образу. Одним з провідних жанрів експресіоністської літератури стала публіцистична драма, «драма крику».

ЕКСТРАВАГАНТНЕ (від франц. *extravagant* – химерний) – поняття, що характеризує об'єкт або предмет, який привертає увагу своєю незвичайністю; поєднання прекрасного та смішного, що своїм виглядом, манерами, поведінкою кидає виклик загальноприйнятим звичаям. «Безглуздість», увібравши оригінальність та творчу сміливість рішень, набирає позитивного змісту у житті та мистецтві.

ЕКСЦЕНТРИЧНІСТЬ (від лат. *EX* – із, від та *centrum* – центр кола, серцевина) – в прямому значенні слова парадоксальна дивовижність обертового руху, при якому центр обертання зміщений по відношенню до геометричного центру тіла, що обертається. В естетичному контексті має два значення: 1) парадоксальні дії, в яких відсутня буденна логіка. В мистецтві (у театрі, цирку, кіно, на естраді) виражається в навмисно загостреній комедійності дій персонажів, різких звукових або зорових контрастах, надзвичайних прийомах, які сприймаються як щось дивовижне. 2) сфера віртуозно-вільного володіння предметом, яка важко засвоюється (трюки).

ЕЛІТАРНЕ МИСТЕЦТВО (від франц. *elite* – краще, добірне) – мистецтво, орієнтоване на невелику групу людей, що володіють особливим художнім сприйняттям, у зв'язку з чим вони повинні оцінюватися як краща частина суспільства, його еліта. Елітарні тенденції отримали розповсюдження в ХХ ст. в руслі авангардистсько-модерністського мистецтва.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ – важлива складова всього процесу виховання особистості, що знаходиться у взаємному зв'язку з іншими сторонами виховання і є необхідною умовою оптимізації виховного процесу в цілому. Це процес формування цілісного сприйняття і розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності, притаманна людині здатність до творчого самовиявлення.

У процесі естетичного виховання виробляється орієнтація особистості у світі естетичних цінностей відповідно до уявлень про їхній

характер, залучення до них. Одночасно формується та розвивається здатність людини до естетичного сприйняття і переживання, розуміння краси, створення естетичних цінностей в мистецтві і побуті. Естетичне виховання виконує дві основні функції: формування естетично-ціннісної орієнтації особистості та розвиток її творчих потенціалів.

ЕСТЕТИЧНЕ ВІДНОШЕННЯ – духовний зв'язок суб'єкта з об'єктом, який супроводжується у першого почуттям глибокої духовної насолоди від спілкування з другим. Естетичне відношення залежить від багатства природних та соціальних якостей і зв'язків об'єкта та від розвитку естетичних здібностей суб'єкта.

ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – специфічний вид практично-духовної (створення творів мистецтва, фольклор, дизайн та ін.) й духовної (естетичне споглядання, сприймання, уявлення, враження) діяльності, направлений на перетворення дійсності за законами краси. Естетична діяльність є соціальною формою буття людини, що приносить їй насолоду.

ЕСТЕТИЧНЕ Й ЕТИЧНЕ (від грец. *aisthetikos* – чуттєвий і *etos* – звичай, характер) – дві специфічні сфери явищ суспільного життя і форми їх оцінок, одна з яких пов'язана з умінням бачити і відчувати прекрасне, а друга – з нормами та правилами людської поведінки. Взаємозв'язок естетичного й етичного – закономірність історичного розвитку мистецтва, яка визначає та виражає його соціальну функцію і зміст.

ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ (від франц. *ideal*, від грец. *idea* – ідея, першообраз) – суб'єктивний вид естетичного відношення, що є образом потрібної та бажаної естетичної цінності; вищий критерій естетичної оцінки, що передбачає свідоме чи несвідоме зіставлення тих чи інших явищ; уявна досконалість, яка є прикладом для наслідування або стимулом для естетичної діяльності.

ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА – сукупність естетичних цінностей, які є культурним надбанням суспільства; вона характеризує стан суспільства стосовно його можливості забезпечувати розвиток мистецтва; естетична культура особистості – творчі можливості людини, які відзначаються мірою засвоєння естетичної культури суспільства.

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ – безпосереднє емоційне переживання людиною свого естетичного ставлення до природної та соціальної реальності, художньої творчості, яка співвідноситься з естетичним ідеалом.

ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ – одна з форм суспільної свідомості, що є відображенням дійсності та оцінкою її з позицій су-

пільного (в цьому випадку естетичного) ідеалу, характеризує естетичне ставлення людини чи суспільства до дійсності.

ЕСТЕТИЧНИЙ СМАК – здатність людини відчувати задоволення чи незадоволення («подобається» – «не подобається»), диференційовано сприймати та оцінювати різні естетичні об'єкти, відрізнити прекрасне від потворного в дійсності й мистецтві, розрізнити естетичне і неестетичне, розрізнити в явищах риси трагічного і комічного; здатність до індивідуального відбору естетичних цінностей, що визначає напрям естетичного саморозвитку особистості.

ЕСТРАДНЕ МИСТЕЦТВО (від франц. *estrade* – підвищення) – синтетичний вид сценічного мистецтва, що об'єднує малі форми драми, комедії, музики, а також вокал, художнє читання, хореографію, акробатику, жонглювання, ілюзіонізм тощо. Незважаючи на свою інтернаціональну природу, естрадне мистецтво зберігає народні корені, які надають йому особливого національного забарвлення; поєднує кращі зразки розваг із серйозним змістом, виховними функціями.

Ж

ЖАХЛИВЕ – естетичне поняття, що охоплює явища дійсності, якими людина вільно не володіє і які несуть нещастя та загибель, які є непереборними навіть на історичному рівні. Жахливе, асоціюючись із бідами, страшними подіями, загибеллю прекрасного, знищенням доброго, не містить у собі нічого просвітляючого, не залишає ніякої надії на звільнення від нещастя.

І

ІДИЛІЧНЕ (від грец. *eidyllion* – картинка) – ідеалізовані уявлення про досконалість, гармонію, повноту життя простих людей, їх безпосередні зв'язки з природою, що утверджуються як абсолютні цінності.

ІМІДЖ (від англ. *image* – образ, зображення) – уявлення про речі та людей, яке цілеспрямовано формується рекламними засобами; образ фірми, товарів, послуг, людини, який забезпечує певне становище на ринку або в стосунках. Естетика і методика створення іміджу складає цілу галузь у соціальній психології. Імідж використовується для маніпуляції громадською думкою.

ІРОНІЯ (від грец. *eironeia* – удаване самоприниження, прикидання) – філософсько-естетична категорія, яка розкриває ціннісний зміст предметів та явищ у дійсності й у мистецтві шляхом гостро емоційної критики-висміювання, побудованої на контрасті видимого й прихованого, коли за позитивною оцінкою, похвалою стоять доступні для читача заперечення й насмішка; стилістичний прийом контрасту в літературі, що створює ефект глузування.

К

КАРНАВАЛ (від франц. *carnaval*) – святкове видовище, маскарад, масове народне гуляння, при якому порушуються правила та норми звичайної поведінки; супроводжується іграми, танцями, виступами художніх колективів.

КАТАРСИС (від грец. *katharsis* – очищення) – термін естетики, який служив для позначення сутності естетичного переживання, а саме звільнення душі від зла, від пристрастей та емоцій; випуск емоційної енергії, що допомагає зняти напругу; стан внутрішнього очищення, що настає після певних переживань та потрясінь. Піфагорейці розробили теорію очищення душі від негативних почуттів шляхом впливу спеціально підібраної музики.

КАТЕГОРІЯ ЕСТЕТИКИ (від грец. *kategoria* – ознака) – основне логічне поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності зв'язку всіх матеріальних, природних і духовних явищ; родове поняття, що позначає розряд предметів, явищ, осіб. У категоріях естетики відображені основні типи естетичного ставлення людини до дійсності й узагальнені існуючі естетичні характеристики світу та людської діяльності.

КІНОМИСТЕЦТВО – вид художньої творчості, який дає можливість безпосереднього зображення дійсності в її просторово-часовій єдності; увійшов у систему синтетичних видів мистецтва у ХХ ст. Кіномистецтво належить до так званих «технічних» мистецтв, тому що передумовою його виникнення стала поява кінематографу (1895–1896) – системи фотографічного фіксування реальності в її русі, яке призначене для проєкції на великий екран із розрахунком на спільне сприйняття багатьма людьми одночасно.

КОЛІР – один із засобів образотворчого мистецтва, заснований на природі зорових відчуттів; сприяє відображенню багатоманіття предметного світу у всьому його різнобарвному багатстві.

Колір має великі зображувальні можливості, які дозволяють передати емоційно-змістовний настрій художнього твору. Співвідношення фарб по тону й насиченості створює певну єдність картини, фрески і т. ін.

КОМЕДІЯ (від грец. – *komodia*) – 1) жанровий різновид драми. Естетичний вплив комедії зумовлений емоційним ефектом, що викликається у суб'єкта різними видами сміху, пов'язаними із ситуаціями сюжету, поведінкою персонажів, вчинки яких вступають у протиріччя із дійсністю і прийнятими в ній нормами співжиття. Залежно від характерів дійових осіб, соціального і морального змісту конфліктів комедія набуває різного емоційного забарвлення: іронія, добродушний чи різкий сміх, сарказм; 2) драматичний твір веселого характеру, часто з висміюванням негативних явищ у суспільному житті.

КОМІКС – вид друкованої продукції, який являє собою оповідання в малюнках, що супроводжуються коротким текстом чи репліками дійових осіб; серія малюнків, що утворює цільну розповідь; книжка з такими малюнками.

КОМІЧНЕ (від грец. *komikos* – веселий, смішний) – одна з основних категорій естетики, яка відображає соціально важливі протиріччя дійсності під кутом зору емоційно-критичного ставлення до них з позиції естетичного ідеалу; результат контрасту прекрасного й потворного, піднесеного та низького, який проявляється в соціальному висміюванні.

КРАСА – одна з універсальних форм буття матеріального світу у людській свідомості, що розкриває естетичний зміст явищ, їх зовнішні та внутрішні якості, які викликають насолоду й моральне задоволення.

КУЛЬМІНАЦІЯ (від лат. *culmen* – вершина) – структурний елемент сюжету художнього твору, момент найбільш гострого зіткнення протидіючих сил, протистояння характерів, вищого запалу пристрастей, ідейного протиріччя, життєвого випробування, неочікуваного повороту долі; момент найсильнішої емоційної напруги.

КУЛЬТУРА (від лат. *cultura* – обробка, виховання, розвиток) – історично визначений ступінь розвитку суспільства та людини, виражений в результатах матеріальної і духовної діяльності людей, у створюваній ними «другій природі». Поняття «культура» – це те, що створюється для задоволення духовних потреб людини і характеризує як рівень розвитку історичних епох, суспільно-економічних формацій, конкретних суспільств, націй та народностей, так і ступінь вдосконалення різних сфер людського життя і діяльності.

Л

ЛІРИКА (від грец. *lyrikos* – те, що виконується під акомпанемент ліри) – один із трьох основних родів художньої літератури поряд з епосом та драмою. На відміну від епосу лірика найчастіше безсюжетна, а на відміну від драми – суб'єктивна. Особливість ліричного твору в тому, що він містить і передає суб'єкту інформацію не стільки про події, скільки про особистість того, хто говорить, – носія авторської промови, а через неї нерідко і про власне «я» поета.

М

МАЙСТЕРНІСТЬ – високий рівень володіння зображально-виразними засобами і технікою виконання в будь-якому виді мистецтва (наприклад, рифмою та ритмом у поезії, перевтіленням, пластикою тіла, мімікою, дедукцією – в акторській творчості). Для набуття майстерності необхідна освіта і професійні навички, оволодіння майстерністю – це складний процес, який продовжується протягом усього творчого життя митця.

МАНЕРА (від італ. *maniera*) – сукупність особливостей, творчих прийомів, властивих митцеві або напрямку в мистецтві; характер виконання художнього твору окремим автором, його індивідуальний стиль, що проявляється у витворі через художні засоби. Поняття «манера» виникло в XV–XVI ст. в Італії, де означало відображення індивідуальності майстра або стиль відповідної епохи.

МАСОВА КУЛЬТУРА (від лат. *massa* – шматок та *cultura* – виховання, розвиток) – різновид культури суспільства (синоніми на заході: популярна чи поп-культура, індустрія розваг і т.д.). На відміну від елітарної культури, яка хоч і набула за останнє десятиліття ознак масовості, але все ж орієнтована головним чином на вибрану, інтелектуальну публіку, масова культура свідомо орієнтує розповсюджені нею духовні та матеріальні цінності на найбільш широкі соціальні верстви населення.

МЕЛОДІЯ (від грец. *melodia* – спів, наспів, пісня) – усвідомлено-одухотворена послідовність звуків у музиці, виражена одногласно музична думка. Звукове тіло мелодії підпорядковане закономірностям ладу, гармонії, ритму. Але в глибинній основі мелодичний лад музичного твору відповідає змісту світосприйняття історичного, національного та індивідуального стилю, жанру, художнього задуму композитора.

МЕЛОДРАМА (від грец. *melos* – пісня, музика і *drama* – дія) – різновид спочатку театральної, а потім і будь-якої іншої драми, що характеризується емоційно-романтичним, сентиментальним настроєм, який визначає її зміст та форму.

МЕТАФОРА (від грец. *metaphora* – перенос) – спосіб естетичного світосприйняття і засіб образної виразності в мистецтві, в основі яких – перенесення значень одного предмета на інший при усвідомленні їх відмінності.

МИСТЕЦТВО – вид духовного засвоєння дійсності людиною суспільною, який має на меті формування і розвиток її здібності творчо перетворювати навколишній світ і саму себе за законами краси. Більш стисло – творче відображення дійсності в художніх образах, будь-яка діяльність. На відміну від інших сфер суспільної свідомості (науки, політики, моралі тощо), мистецтво задовольняє універсальні потреби людини у сприйнятті оточуючої дійсності через розвинуті форми чуттєвості.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО – сукупність наук, які досліджують соціально-естетичну сутність мистецтва, його походження та закономірності розвитку, особливості і зміст видових підрозділів мистецтва, природу художньої творчості, місце мистецтва у соціальному та духовному житті суспільства, його функції, характер соціально-психологічного функціонування тощо.

МІРА – 1) в естетиці – категорія, що вивчає конкретну визначеність, цілісність і відносну стійкість предмета; межі, в яких зв'язки з іншими предметами і розвиток не змінюють його якості; в практиці естетичного освоєння дійсності та художньої діяльності виступає як: а) одна з основ естетичної оцінки, судження, смаку, що ототожнюється з «почуттям міри»; б) регулятивний, нормативний принцип художньої дійсності (творчості): недотримання міри, вихід за її межі призводить до втрати художності, до випадання творчості з розряду явищ естетичного порядку; 2) у мистецтві – необхідність та достатність визначених кількісних характеристик твору мистецтва для виникнення притаманної йому якості – художності.

МОДА (від лат. *modus* – міра, правило) – часткова зміна зовнішніх форм культури, що періодично виникає та повторюється під впливом багатьох соціальних факторів (економічних, соціально-психологічних, культурологічних, моральних та естетичних); нетривале поширення певних смаків, що виявляється у зовнішніх формах, особливо в одязі. Для мінливої, примхливої природи моди характерні: швидка зміна форм, відкритий релятивізм «модного» смаку, деспотизм, що виражається у запереченні попередніх і

нав'язуванні нових форм, які не завжди піддаються раціональному поясненню.

МОДЕРН (від франц. *moderne* – сучасний, новий) – напрям у мистецтві кінця XIX – початку XX ст., для якого характерні стилізація й символіка. Модерн являє собою сукупність спроб сформувані цілісний художній стиль в архітектурі та декоративному мистецтві, що протистоїть еkleктиці. Для порівняння подаємо назви цього напрямку в інших країнах: «ар нуво» – у Франції і Великобританії, «югенд-стиль» – в Німеччині, «сецесіон» – в Австрії.

МОДЕРНІЗМ (від франц. *moderne* – сучасний, новий) – художньо-естетична система, загальна назва напрямків у мистецтві, що склалася у 20-ті рр. XX ст. і якій притаманне відкидання традиційних форм, пошук нових естетичних принципів, розрив з реалізмом. Модернізм об'єднує багато відносно самостійних художніх течій, різних за соціальним масштабом та культурно-історичним значенням (експресіонізм, кубізм, футуризм, конструктивізм, імажинізм, сюрреалізм, абстракціонізм, поп-арт та ін.). Кожна з них має визначену ідейно-естетичну та художньо-стильову специфіку, але разом з тим всі вони мають принципову філософську і соціокультурну єдність.

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО (від лат. *monumentum* – пам'ятник) – рід образотворчого мистецтва, що включає пам'ятники та монументи, скульптурну, живописну і мозаїчну обробку будівель, вітражі, фрески. Твори монументального мистецтва виступають у синтезі з архітектурою, набуваючи в подібній спільності свого завершеного художнього образу, стиль і значення.

МУЗИКА (від грец. *musike* – мистецтво муз) – вид мистецтва, в якому художні образи формуються за допомогою звуків і який характеризується особливо активним і безпосереднім впливом на внутрішній світ людини. Звук як основа музичної образності і виразності не має змістовної конкретності слова, не відтворює фіксованих, видимих картин світу, як у живописі. Разом з тим він специфічним чином організований і має інтонаційну природу.

Н

НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО – синтетичне за характером мистецтво, початково пов'язане з трудовою діяльністю людини, що охоплює одночасно матеріальну і духовну сфери. Розвивається як колективне мистецтво на основі традиції; носить переважно епічний

характер, який визначається і самим типом творчості, колективним методом роботи над образом.

НАТХНЕННЯ – вищий підйом духовних та фізичних сил митця в процесі створення ним витвору мистецтва. Як психологічне явище натхнення характеризується великою внутрішньою зосередженістю індивіда на об'єкті творчості, строгим вибором уваги, оптимальною інтенсивністю та продуктивністю евристичної діяльності, відносною легкістю, з якою народжуються і матеріалізуються художні образи.

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ У МИСТЕЦТВІ (від лат. *natio* – народ та *inter* – між) – відображення в конкретному виді мистецтва, творчості будь-якого митця художнього розвитку суспільства, діалектичного взаємозв'язку особливого, специфічно-неповторного, що притаманне саме цій національній художній культурі, і загального, що виникає завдяки всесторонньому зв'язку та взаємозалежності нації, взаємодії національних культур.

НИЗЬКЕ – естетична категорія, протилежна піднесеному. Характеризує природні та соціальні предмети і явища, що мають негативну суспільну значущість і приховують у собі загрозу для людства, так як на даному етапі розвитку суспільства вони ще не освоєні і не підкорені людській волі. Низьке – сфера несвободи людини, негативна естетична цінність, крайній ступінь потворного та жахливого.

О

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО – група видів художньої творчості, які візуально відтворюють сприйнятну дійсність. Твори образотворчого мистецтва мають предметну форму, що не змінюється у часі і просторі. До образотворчого мистецтва належать: живопис, скульптура, графіка і монументальне мистецтво та значною мірою декоративно-прикладне мистецтво, яке часто звертається до зображувальної форми, котра, однак, не є для нього обов'язковою.

П

ПАНТОМІМА (від грец. *pantomimos* – той, хто все відтворює повторюванням) – різновид сценічного мистецтва поряд із драмою, балетом, оперою, своєрідність якого полягає у відсутності

предметних засобів виразності (принцип «безсоромного мовчання»). Мова пантоміми – жест, міміка, рух тіла і його положення – дозволяє створювати як пластичні образи, так і асоціативні узагальнення, образи-символи.

ПАРОДІЯ (від грец. *parodia* – спів навпаки) – жанр або вид сатиричного чи гумористичного художнього твору, що має метою висміювання окремого твору чи цілого напрямку в мистецтві; заснований на перебільшено комічному наслідуванні, яке спотворює суть того, що є об'єктом наслідування. Пародія найбільш характерна для літератури, але можлива і в інших видах мистецтва (в музиці, графіці, театрі, кіно, на естраді тощо).

ПАФОС (від грец. *pathos* – почуття, пристрасть) – ідеально-емоційне осмислення, міра емоційного напруження, з яким художник утверджує свої світоглядні принципи у даному творі; оцінка зображуваного автором, яка викликає у сприймаючого натхнення, піднесеність, запал.

ПЕРСИОНАЖ (від лат. *persona* – лице, особа) – художній образ людини, яка здійснює вчинки у визначеній ситуації; дійова особа в художньому творі. На відміну від оповідачів і ліричних героїв в літературі, носіїв емоцій, які представлені в музиці та хореографії, персонаж, крім переживань, наділений певним зовнішнім виглядом і манерою поведінки. Свого роду персонажами можуть бути і образи рослин, тварин, фантастичних істот, схожих на людину.

ПІДНЕСЕНЕ – категорія естетики, яка характеризує естетичну цінність предметів і явищ, котрі відрізняються великою позитивною суспільною значущістю, але в силу своєї колосальної могутності і масштабів не можуть бути відразу повністю освоєні суспільством, особистістю, приховують у собі великі потенційні сили. По відношенню до цих непідкорених, часом грізних сил людина не вільна. Якщо прекрасне – сфера свободи, то піднесене – сфера відносної несвободи людини.

ПІСНЯ – жанр музичного мистецтва, що базується на реалізації виразних можливостей людського голосу, вокальної інтонації, «мелодизованого мовлення», словесно-музичний твір, призначений для співу. Велика роль пісні полягає в зародженні і розвитку всіх видів музики, у тому числі й інструментальної, яка виникла як результат «інструменталізації наспіву». У сфері народного мистецтва, фольклору пісня є основоположним жанром, формою вираження самосвідомості народу, «літописом його життя», безпосереднім втіленням його духовних цінностей, звичаїв і традицій, творчої активності.

ПОТВОРНЕ – категорія естетики, протилежна прекрасному, котра виражає негативну естетичну цінність. На відміну від низького потворне втілює ціннісні характеристики таких природних і суспільних явищ, котрі за сучасного рівня розвитку суспільства, хоча і мають негативне суспільне значення, але як правило не є серйозною загрозою людству; сили, що містяться в них, освоєні людиною і підкорені їй. Потворне – явище мертвоє, патологічне, неодоухотворене, яке не є цілісним, не має внутрішнього світла і багатства.

ПРЕКРАСНЕ – категорія естетики, яка характеризує явища з позиції досконалості, що володіє вищою естетичною цінністю; те, що є втіленням краси і відповідає ідеалам, викликає у людини найвищу естетичну насолоду. Явища можна назвати прекрасними, коли вони у своїй конкретно-чуттєвій цілісності виступають як загальнолюдські цінності, що утверджують людину у світі, засвідчують розширення меж свободи суспільства і людини, сприяють гармонійному розвитку особистості, виникненню і найбільш повному прояву людських сил та здібностей.

Р

РЕАЛІЗМ (від пізньолат. *realis* – дійсний) – 1) напрям і метод у літературі та мистецтві, що ставить за мету правдиве відтворення дійсності в її типових рисах; 2) творчий принцип, на основі якого характер і обставини в художньому творі пояснюються соціально-історично, а їх закономірний причинний зв'язок (соціальний детермінізм) розкривається у якісному розвитку (історизм) посередництвом типізації фактів дійсності, тобто відповідно до первинної реальності.

РЕНЕСАНС У МИСТЕЦТВІ (від франц. *renaissance* – відродження) – одна з найбільших епох в історії світової культури, що відобразила початок переходу від феодалізму до капіталізму, формування світської культури, гуманістичної свідомості. Ренесанс у Західній Європі орієнтувався на відродження античної культури (звідси і назва), що дало можливість, спираючись на досвід та авторитет шедеврів мистецтва минулого, досягати гармонійної єдності тілесного та духовного, чуттєвого та інтелектуального в людині, сприяти прогресивному розвитку художньої культури.

РОМАНТИЗМ (від франц. *romantisme*) – 1) ідейний та художній рух в європейській культурі, що охопив усі види мистецтва; його розквіт припадає на кінець XVIII – початок XIX ст. Найважли-

вішою причиною виникнення романтизму був вплив нового історичного досвіду, який принесла Велика французька революція. Представники цього напрямку боролися проти канонів класицизму, висували на перший план інтереси та почуття особи; 2) Художній метод літератури й мистецтва, пройнятий оптимізмом і прагненням зобразити ідеальні образи й почуття.

С

САРКАЗМ (від грец. *sarkazo* – буквально: рву м'ясо) – сатирична за спрямованістю, їдка та дошкульна іронія, яка шляхом різкої насмішки-знущання робить своїм об'єктом явища, особливо небезпечні за своїми суспільними наслідками. Сутність сарказму полягає у підкресленому посиленому контрасті між тим, що розуміється, і тим, що виражається (підтекстом і зовнішнім змістом).

САТИРА (від лат. *satura* – мішанина) – вид комічного, особливо гостра і дошкульна форма критики, що заперечує саму суть висміюваних явищ (пороків, вад тощо) шляхом протиставлення їх високим естетичним ідеалам; специфічний спосіб художнього відтворення дійсності, що розкриває її як щось безглузде і неестетичне за допомогою перебільшення, загострення, гіперболізації, гротеску (що часом деформує вигляд зображуваного явища).

СВЯТО – форма естетичної і художньої діяльності, яка безпосередньо вплітається в соціокультурну реальність. Його виникнення зумовлено динамікою соціального буття, витікає з його ритму, коли окремі періоди (фази) життя усвідомлюються і переживаються людьми особливим чином, диктують їм інший, ніж в буденний час, спосіб поведінки та діяльності; потребує участі у торжествах, влаштованих з якоїсь нагоди.

СКУЛЬПТУРА (від лат. *sculpro* – висікаю, вирізаю) – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну або рельєфну форму і виконуються способом витесування, виливання, різьблення, ліплення з твердих чи пластичних матеріалів; твори цього виду представляють переважно фігури людей, рідше – тварин, іноді – пейзаж та натюрморт.

СЦЕНІЧНЕ МИСТЕЦТВО (від лат. *scene* – сцена театру, від грец. *skene* – шатро, палатка) – галузь театральної творчості; в більш вузькому значенні – мистецтво створення спектаклю, сукупність необхідних для цього знань та майстерності. Сценічне мистецтво визначається природою театру (драма, опера тощо).

СЮЖЕТ (від франц. *sujet* – предмет, тема) – динамічний аспект твору мистецтва: розгортання подій у творі у всій їх повноті, розвиток характерів людських переживань, взаємовідносин, вчинків; взаємодія персонажів та обставин; ціле художнього твору, що встановлюється внутрішнім змістовним пов'язуванням образів. Через сюжет автор розкриває характери персонажів та весь зміст твору.

Т

ТАНЕЦЬ (від нім. *tanz*) – вид мистецтва, в якому художні образи повторюються пластичними ритмічними рухами тіла, які поетично осмислені, організовані у просторі і часі, складають єдину художню систему. Танець тісно пов'язаний із музикою, яка разом з ним утворює музично-хореографічний образ. В окремих випадках танець може виконуватися без музики – у супроводі ударних інструментів, кастаньєт, оплесків, вистукування підборів.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ (від грец. *tele* – далеко) – засіб масової аудіовізуальної комунікації і екранне видовище, типологічно близьке до кіномистецтва. Полягає в передаванні зображень на відстань за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Як засіб культурної комунікації, телебачення відрізняється від кінематографа періодичністю зв'язків із аудиторією, камерністю середовища сприйняття, здатністю передавати інформацію про події без попереднього запису, можливістю одночасного звернення до мільйонів фізично відокремлених глядачів.

ТРАГЕДІЯ (від грец. *tragodia*) – драматичний жанр, дія якого розвивається на основі гострого й непримиренного конфлікту, який призводить до загибелі героїв; витоки його сягають епохи античності. Античні драматурги бачили в трагедії «прообраз світу» з його нескінченною боротьбою пристрастей та ідей. Класики художньої культури розвивали у своїх творах трагічний конфлікт, розлад героя з його оточенням, соціально несправедливими порядками, серйозні помилки сильних характерів, які несли в собі важливий історичний зміст, втілювали боротьбу суспільних тенденцій. Як правило, подібний конфлікт реалізувався через верховенство духу людини, яка фізично гинула, але отримувала моральну перемогу у боротьбі з жорстокими законами чи сильними супротивниками. Смерть героя в трагедії викликає не тільки біль і скорботу глядачів, читачів, а й захоплення самовідданою жертвоністю.

ТРАГІКОМЕДІЯ – вид драматичного твору, що має одночасно ознаки трагедії і комедії та є у своєму чистому вигляді вищою формою їх сплаву. Основу трагікомедії складає світосприйняття митця, джерелами якого є найрізноманітніші тенденції: критичне ставлення до існуючих суспільних порядків і моралі, відчуття неподоланності життєвого конфлікту, намагання висміяти недоліки вульгарності соціально-моральних підвалин за допомогою гумору, іронії, сатири.

ТРАГІЧНЕ (від грец. *tragikos* – властивий трагедії) – категорія естетики, що виражає діалектику свободи та необхідності, відображає гострі життєві протиріччя (колізії), ситуації й обставини. Насамперед, це специфічні суспільні протиріччя між історично необхідними вимогами і практичною неможливістю його здійснення. Вони часто приводять до смерті позитивних героїв, які утверджують історичну правомірність і життєву буденність позитивних починань. При цьому утверджуються безсмертні суспільно цінні починання, тобто розвивається суспільний сенс життя людини. Будучи втіленим у мистецтві, трагічне має очищуючий вплив на людей.

У

УРБАНІЗМ (від франц. *urbanisme*, від лат. *urbanus* – міський) – напрямок в естетиці та теорії мистецтва початку ХХ ст., представники якого вважали основою естетичної свідомості міський спосіб життя, що веде у загальносвітовому масштабі до соціально-культурного зближення різних соціальних верств і народів. Для представників урбанізму характерне прагнення до збільшення масштабів міських поселень, абстрактного трактування їх майбутнього розвитку на основі геометричного порядку.

Ф

ФАРС (від лат. *farcio* – начиняю, наповнюю) – різновид комічного, комедійно-сатиричного жанру західноєвропейського театру XIV–XVI ст. У театрі XIX–XX ст. – комедія-водевіль легкого змісту із суто зовнішніми комічними прийомами. Джерела фарсу – в карнавальних іграх, у виставах мандрівних комедіантів; пізніше містерії почали «начиняти» комедійними сценками, звідси і відокремився фарс як самостійний жанр. Фарс змальовував життя міста,

його героєм був пройдисвіт-міщанин, витівки якого прославляли спритність і розум людини з народу. Комізм фарсу – комізм ситуації, для нього характерні буфонада, ексцентрика, образи-маски, які являють собою соціальну типізацію.

ФОРМАЛІЗМ (від лат. *formalis* – той, що стосується форми) – естетична позиція, що абсолютизує роль форми в естетичному і художньому освоєнні дійсності, а також висуває категорію форми на перше місце в системі естетичних знань. Формалізм виходить із визначення принципової суверенності, автономності форм, а в радикальних проявах доходять до проголошення мистецтва світом «чистих форм», виправдовуючи тим самим естетичний суб'єктивізм й індивідуалізм та виводячи мистецтво за межі гуманістичного контексту культури.

ФОТОМИСТЕЦТВО (від грец. *phos* – світло) – перше з так званих «технічних мистецтв», специфічна особливість якого – органічна взаємодія у ньому творчого і технологічного процесів. Фотомистецтво склалося на межі ХІХ–ХХ ст. в результаті взаємодії художньої думки і прогресу фотографічної науки та техніки. Його виникнення було історично підготовлене розвитком живопису, що орієнтувався на дзеркально точне зображення видимого світу і використовував для досягнення цієї мети відкриття геометричної оптики й оптичні прилади. Передумовою фотомистецтва можна вважати творчий досвід реалістичної літератури ХІХ ст., де вищим критерієм художності є вірність життєвій правді. В міру розвитку фотографічної образності та оформлення жанрової структури різних видів фотомистецтва (художня, документальна та прикладна фотографія) формуються і стильові риси фотографічної художньої культури.

Х

ХОРЕОГРАФІЯ (від грец. *choreia* – танець і *grapho* – пишу) – в сучасному значенні (яке закріпилося в кінці ХІХ ст.) – це танцювальне мистецтво в цілому. Спочатку – запис танців, а потім – мистецтво створення танцю. Застосовується і до фольклорного, і до професійного мистецтва. У фольклорі під хореографією розуміють усе, що пов'язане із рухом, ритмічно організованим та поетично осмисленим. У професійному мистецтві термін «хореографія» вживається: 1) для позначення комплексу танцю і музики; 2) як синонім «танцю», коли з цього комплексу виділяється власне рух. Основу хорео-

графії складають рухи, як правило, співвіднесені з музикою. Танець може бути без музики; іноді її замінюють ритмічним вистукуванням ногами або ударними інструментами. Рухи частіше умовні, узагальнені, мають поетично-образний зміст, служать виявленню внутрішнього стану та душевного світу людини. Хореографія – просторово-часове мистецтво, що пов'язує його, з одного боку, із образотворчим мистецтвом, а з іншого – з музикою.

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ – специфічна форма засвоєння дійсності в мистецтві. Процес відображення духовно-практичного освоєння світу в мистецтві зумовлений природою художньої діяльності.

ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ – вид інтелектуальної діяльності, спрямований на створення або сприйняття твору мистецтва, особливий різновид мислення людини, що відрізняється характером протікання, кінцевими цілями, соціальними функціями і способами включення у суспільну практику. Художнє мислення має відмінну від теоретичного, наукового мислення психофізіологічну базу.

ХУДОЖНИК – творчий працівник мистецтва (у вузькому значенні – в образотворчому мистецтві). У минулому, в епоху античності та середньовіччя, до художників відносили ремісників, ювелірів, зброярів та ін. У наш час художниками найчастіше називають професіоналів, спеціалістів в одному чи декількох видах мистецтва. Оскільки здібність до художньої творчості є загальнолюдським потенціалом, то кожен індивід в тій чи іншій мірі є художником, здатним створювати та сприймати прекрасне. У повному своєму обсязі поняття «художник» включає в себе такі основні моменти: творчу талановитість у мистецтві, професійну освіту і майстерність, сукупність визначених політичних, філософських, етико-естетичних поглядів, що відображаються у світогляді художника.

ХУДОЖНІ НОРМИ (від лат. *norma* – керівництво, правило, зразок) – способи та правила, що склалися історично і на основі яких створюються витвори мистецтва. Художні норми знаходять вираження у вимогах творчого методу в мистецтві, стилі, жанру, способах організації простору та часу у мистецтві, співвідношенні пропорцій та ін. Норми мистецтва іноді оформлюються свідомо, знаходячи вираження в естетичних трактатах, а іноді виникають стихійно та не усвідомлюються.

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ – специфічна для мистецтва форма відображення дійсності і вираження думок та почуттів митця. Художній образ народжується в уяві митця, втілюється у створюваний ним витвір в тій чи іншій матеріальній формі за допомогою художніх

засобів та відтворюється уявою глядача, читача, слухача. У мистецтві можуть бути твори, які не мають зображувальної наочності, наприклад, музична або поетична лірика.

ХУДОЖНІСТЬ – міра естетичної цінності творів мистецтва, ступінь їхньої краси. Джерелом її є дійсність у своїй естетичній своєрідності. Художня правда, істинність естетичного ставлення художника до світу присутня як в мистецтвах, що відображають дійсність, так і в мистецтвах, що не відображають її (музика, архітектура, декоративно-прикладне мистецтво та ін.). Художність передбачає органічну відповідність змісту формі.

Ц

ЦИРК (від лат. *circus* – круг) – вид мистецтва, специфіка якого полягає у створенні художніх образів за допомогою рухів, трюків, акторської майстерності. Складовими циркового образу є музика, грим, костюм виконавця. Циркова вистава містить номери різних жанрів (акробатика, еквілібристика, гімнастика, пантоміма, жонглювання, клоунада, ілюзіонізм, музична ексцентрика, дресирування тварин та ін.), а дійство, як правило, відбувається на арені, навколо якої розміщується амфітеатр для глядачів. Які б емоції не викликали у глядачів трюки акробатів, гімнастів, приборкувачів тварин, головною дійовою особою, розумом та серцем цирку є клоун.

Ч

ЧУДЕСНЕ – 1) естетичне поняття, що осмислює і виражає непізнані явища дійсності чи відображуваного художнього світу, які не можна пояснити відомими законами природи і суспільства, і тому вони є таємничі й загадкові, дивують та захоплюють людину. Чудесне, яке притаманне міфам, виділяє із сфери фантастичного ту його сторону, котра пов'язана з найбільш світлими та оптимістичними очікуваннями людини. Сприйняття чудесного дає естетичне задоволення і одночасно викликає здивування, а часом захоплення; 2) один із вищих ступенів естетичної оцінки, який визначає своєрідну «піднесеність» зображуваного явища над оточуючим його прозаїчним світом. Чудесне – це свого роду спосіб виявлення краси, яка полягає в тому, що відзначений нею предмет легко та несподівано піднімається над всім сірим і буденним, що є навколо нього.

Ш

ШОУ (від англ. *show* – видовище, показ) – спектакль у широкому значенні слова, вистава естрадно-розважального жанру, що нерідко супроводжує проведення будь-яких заходів у суспільному чи культурному житті, наприклад конкурси краси, вручення театральних, літературних премій, кінопремій. Безпосередньо розважальні естрадні чи телевізійні шоу часто мають ідеологічну основу – утвердження соціальних цінностей та способу життя.

Авторський колектив:

Бліхар В'ячеслав Степанович
доктор філософських наук, професор

Олексюк Мирон Мирославович
кандидат філософських наук, доцент

Гайворонюк Наталія Віленівна
кандидат філософських наук, доцент

Андрушко Людмила Миколаївна
кандидат мистецтвознавства, доцент

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Редактор – *І. Воловенко*

Коректор – *І. Воловенко*

Підписано до друку 28.02.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 11,86
Тираж 100 прим. Зам. № 14

Віддруковано ПП «Арал», м. Львів, вул. О. Степанівни
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта
підприємницької діяльності № 13135 від 09.02.1998 р.

E88

Етика та естетика: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 204 с.

ISBN 978-617-511-262-5

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Етика та естетика». Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що значно полегшує здобувачам вищої освіти вивчення теорії етичної та естетичної форм суспільної свідомості; набуття навичок етичного, естетичного, загальнокультурного аналізу суспільного і культурного життя.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться основами етики та естетики.

УДК 17 (075.8)